UNIV. OF
TORONTO
LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/studierochkritik00cast

STUDIER OCH KRITIKER

owed.
C3553s

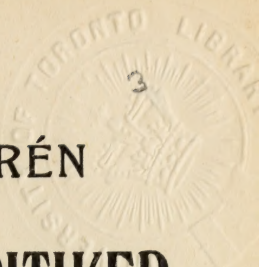

GUNNAR CASTRÉN

STUDIER OCH KRITIKER

227435
29. 11. 28

HOLGER SCHILDT
HELSINGFORS

ALBERT BONNIER
STOCKHOLM

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

HELSINGFORS 1918
MERCATORS TRYCKERI A.-B.

5

INNEHÅLL:

M. A. Castrén (Argus 1913) 7
Lars Stenbäcks diktning (Argus 1911) 28
August Strindberg (Argus 1912) 42
Strindberg och Morgonbladet (Argus 1912) 57
Gustaf Fröding (1911) 69
Några dikter av Karlfeldt (Argus 1916) 84
Henrik Ibsen (Nya Pressen 1906) 91
Friedrich Hebbel, Herodes och Mariamne (Argus 1910) 98
Hermann Bahr, Die Rahl (Argus 1909) 111
Arthur Schnitzler, Der junge Medardus (Argus 1911) 121
Rud. Hans Bartsch, Elisabeth Kött (Argus 1912) ... 131
Anatole France, Sur la pierre blanche (Helsingfors Posten 1905) 141
André Gide, La Porte étroite (Argus 1911) 148
Maurice Barrès, La Colline inspirée (Argus 1913) .. 155
Camille Mauclair, L'amour tragique (Argus 1908) ... 166
William Blake (Svenska Dagbladet 1909) 169
Edgar Lee Masters, Spoon River Anthology (Argus 1916) 185
Mlle Liljegren, den första finska operasångerskan (Argus 1916) 194
Bourdelot (Argus 1909) 201
Franzén och mamsell Hagman (Svenska Dagbladet 1908) 211
Då Klingspor hyllades som hjälte (Argus 1917) 216

6

M. A. CASTRÉN.

På hundraårsdagen.

Ingen rik och levande släkttradition har kunnat bevara M. A. Castréns bild åt hans ättlingar. Han dog trettiåttaårig, hans ende son trettitvåårig. Far och son ha i dessa släktled icke känt varandra.

Den skildring, som följer, bygger därför främst på litterära källor.

*

Vad man vet om Castréns barndom stöder sig i huvudsak på vad en av hans morbröder berättat.

Han visade som barn icke någon mer påfallande begåvning. Botanik var det ämne han

mest intresserade sig för. Så länge familjen bodde i Rovaniemi levde han friluftsliv utan synnerlig uppsikt — syskonen voro för många för att man i hemmet hade kunnat noggrannare följa med vart och ett av barnen. Helst lekte han på stranden av Kemi älv eller i båt; kärast blevo honom forsfärderna, och själv har han berättat, att han sedan sin tidigaste barndom kände alla forsar mellan Kemi och Rovaniemi, »dessa ystra lekkamrater, hvilka mången gång varit nära att stjelpa min båt omkull och störta mig i förderfvet». Han jagar även, skidar och simmar.

Då efter faderns död modern med barnen flyttade till Uleåborg, kom Castrén i skola där, från vilken han 1830 dimitterades till universitetet. Hemmet var mycket fattigt, och till stor del levde man på understöd av en farbror och en morbror. Barnen gingo i hemvävda kläder och åto strömming, rovor, potatis och surmjölk, utom då man som gåva fick någon renstek. Under den sista skoltiden fick Castrén genom privat undervisning skaffa sitt bidrag till uppehället.

De ekonomiska svårigheterna fortforo under hans studenttid. Han arbetade strängt, gav privatlektioner, ända till tio om dagen, och var tidtals informator, samtidigt med det han själv studerade. Men ändå fick han lov att bedja farbrodern och två morbröder om hjälp. Hur det kostade på hans stolta lynne att vara beroende

av andra, läser man tydligt nog i de styva raderna i ett tacksägelsebrev 1836 till morbrodern J. A. Fellman: »Jag skall altid veta att skatta det goda, jag af Morbror rönt, såsom ett medel till befordrande af det mål, hvarefter jag sträfvar — och ett medel i många afseenden. Sjelfva medvetandet deraf, att man, såsom det heter, åtminstone icke helt och hållet 'sjelf dragit sig fram' bidrager ovilkorligen till mycket godt, men i synnerhet till ett preservativ emot den pest, som i våra dagar mer än någonsin gracerar — jag menar, egenkärlekens fåfänga, hvars dödande utgör vilkoret för allt sannt framskridande äfven på Vetenskapens område. Ja! jag tror, vet och är öfvertygad derom, att egenkärlek och sann lärdom icke kunna förenas. Derföre anser jag hvarje seger öfver mig sjelf och min egenkära vilja för vida herrligare än alla segrar på Vetandets fält, och hvarje åt mig bevist välgerning likaså mycket såsom medel till befordrande af en sedlig vilja, som af ett vetenskapligt framskridande. Det är väl sannt, att känslan af oberoende är nödvändig för inre lugn, som utgör eller åtminstone borde utgöra målet för allas sträfvanden; men jag är för ingen sak Morbror så mycken tack skyldig, som derföre, att Morbror aldrig låtit mig känna bördan af detta beroende.» Av ekonomiska skäl är det också han efter avlagd kandidatexamen tänker ägna sig åt teologien. Och Topelius' dagböcker berätta hur Castrén — säkert icke utan stort obehag —

ibland med framgång och ibland utan sökte låna små summor av denne. I synnerhet synes han ha haft det svårt efter det han hösten 1832 sex veckor legat sjuk i koppor.

Studierna voro hans främsta intresse under studenttiden, och karakteristisk är Topelius' berättelse om hur Castrén, då han julaftonen 1832 var bjuden till Runeberg, glömde att infinna sig, försjunken som han var i sin grekiska. Främst studerade han språk, men även filosofien synes ha fängslat honom. Och mycket tyder på att han i Kants stränga moralfilosofi fann tankar, som voro i djup samklang med hans väsen. Alldeles utanför kamratlivet stod han icke; han hörde till en krets vakna, intelligenta österbottningar, bland vilka voro Östring, Lars Stenbäck m. fl. Denna krets var det som tog initiativet till det berömda studentmötet 1834, sammankallat för att protestera mot att en yngre universitetslärares avhandling blivit underkänd, vilket som följd hade att Castrén, Stenbäck och andra blevo relegerade på ett halvt år. I avdelningen uppträdde han i de debatter pietismen framkallade som dess motståndare och filosofiens förkämpe. Han uppläste också där en avhandling »Om idén med Jobs bok», och han är den ende, som har sinnesnärvaro nog att uttala någon protest, då avdelningen oförmodat fick meddelande om att den delats.

Men mycket umgängsam var han nog icke. Hans slutenhet omtalas av alla, som kände ho-

nom i hans yngre år. Det fanns hos honom en god del humor, men det fanns ock en satirisk sträng i hans väsen, som gjorde det svårt att komma honom nära. Hans omdömen om människor äro både i hans ungdom och senare ofta mycket stränga, och hans självkänsla är ganska utvecklad. Det är en rätt stark överlägsenhet, som talar ur ett brev 1833 till den redan nämnde morbrodern, då denne omnämnt något skvaller om Castrén: »Att åter en lastfull kamrat svärtat mig, kan jag visserligen icke annat än fägna mig åt, eller åtminstone tycka mer om, än skulle han berömt min charaktär, ty det sednare förutsätter att jag vore en hans like. Hvad åter det beträffar, att jag vågar kalla den okände kamraten för lastfull, härleder [det] sig deraf, att han helt vist måste vara det, för att kunna svärta sin kamrat. Härtill vill jag endast bifoga, att, som ingen menniska är felfri och aldrig kan hinna till fullkomlighet, endast närma sig denna, så medger jag ganska gerna, att jag ej är den förutan; men min afsigt är ej att fela; ehuru jag i handlingen någon gång måste afstå från mitt beslut eller min afsigt i anledning af oförutsedda hinder, så följer häraf att då min afsigt är god (hvaraf mitt samvete berömmer sig) jag är berömvärd, ehuru min handling såsom sådan eller i och för sig ej bär berömmets stämpel.»

*

Det var icke med glad håg Castrén efter sin kandidatexamen 1836 för sin bärgnings skull tänkte ägna sig åt teologien. Och snart nog öppnade sig för honom andra möjligheter. Han fick 1838 tillfälle att göra en resa till Lappland, och den blev inledningen till hans egentliga livsgärning. Följande år gör han en färd till Finska och Ryska Karelen. Vintern 1841—1842 reser han tillsammans med Lönnrot genom Lappmarken till Arkangelsk, därifrån Castrén sedan ensam — med understöd av Ryska Vetenskapsakademien — fortsätter till Sibirien; ett häftigt utbrott av lungsot tvingar honom våren 1844 att återvända därifrån tidigare än han ärnat. I början av följande år, i februari, är han beredd att företaga en ny Sibiriefärd, från vilken han återvänder först i början av 1849. Ett år senare gifter han sig med Natalia Tengström och i mars 1851 utnämnes han till professor i finska språket. Den 7 maj 1852 dog han, till det sista sysselsatt med utarbetandet av sitt under resorna samlade material.

Redan tidigt hade vetenskapen helt trätt i förgrunden i hans sinne. Nittonårig skriver han på tal om sina ekonomiska förhållanden till morbrodern: »mina forskningar sysselsätta sig numera endast med det rent Vetenskapliga». Då han anträdde den första resan till Lappland, var han besluten att studera de finska språken och den finska etnografien. Men det var nog icke endast denna vetenskapliga vilja som

drev honom. I ett brev från denna resa skriver han: »Frågar du, hvartill tjenar allt detta? så svarar jag: Det vet jag icke sjelf, jag följer en impuls, som jag ej kan förklara. Det är en inre oro, som jagar mig kring vida verlden.» Det fanns inom honom något av upptäcktsresandens längtan mot det fjärran och obekanta.

Och dock kunde även han känna smärtan att lämna vänner och fosterland starkt nog — en smärta som icke mildrades av några illusioner om hans verks bärvidd eller hans krafters mått. Då han 1845 märkt av lungsoten lämnar hemlandet är det med beklämning i hjärtat. I dagboken skrev han, efter att i Borgå ha tagit avsked av Runeberg och Lönnrot: »Tom är min dagbok och tomt är mitt hjerta. Hvad annat än tomhet kan också råda i ett menniskohjerta, som för en tom idé nödgats offra upp all den rikedom af fröjder, ett älskadt fosterland har att erbjuda. Det är väl sant, — jag har varit oförmögen att i fullt mått njuta af dessa fröjder; men jag är i detta afseende icke alldeles olik giribuken. Likasom han är äfven jag nöjd i medvetandet att det goda står till min disposition. Också har jag varit lycklig nog att komma i ego af mera, än hvad som kanske belöper sig på hvarje annan lott. Det gifves i verlden storätare-folk, som komma till rätta i allt hvad Gud ger, men finna ej sin lust i någon ting. Den som vill njuta allt, kan ej njuta något. Jag tillhör en annan ytterlighet af menniskor; jag väljer, men stöter det

mesta ifrån mig. Hvad som sedan återstår, sitter segt vid mitt hjerta. Jag eger få vänner, men dem älskar jag varmt, innerligt, med hela min själ. Derföre har ock min skillsmessa ifrån hemmet varit smärtsam, hjertgripande. Den har tagit i anspråk all den mannamod jag eger; min föresatts har varit att ej svigta, men den mensklіga svagheten har dock tagit ut sin rätt. Mycken oro och strid har herrskat i mitt sinne. Nu har jag lugn, fastän detta lugn liknar grafvens.» Och en annan dag ger han uttryck åt liknande stämningar: »Jag vet, hvad Sibiriens tundror hafva att bjuda på. Der blomma ej rosor, der sjunga ej lärkor, der klappar intet hjerta af kärlek och fröjd. Blott döden firar der sin skördefest, och (jag känner det i mitt hjerta) ett under måste ske, om jag skall undgå den allmänna förstörelsen och en gång få hvila mina ben i hemmets mjuka jord.»

Men över alla sådana anfall av missmod segrade hans fasta vilja. Den förmådde från hans liv avlägsna nästan allt, som icke stod i överensstämmelse med det mål han ställt för sig. Också i hemlandet levde han i huvudsak ensam, blott för sitt arbete; hans vänner äro lätt räknade. Blott få fingo skåda in i det djupaste av hans väsen — det som fanns bakom den otillgängliga, nästan sträva ytan. För sin fästmö skildrar han sig själv sålunda: »Granen behöfver i norden ett tjockt skal för att berga sig mot frost och kyla; och likaså är äfven hos mig

det yttre skalet tilltagit i mon af mina ödens mindre ljufva beskaffenhet. I mitt väsende är jag vek som det vekaste barn.» Fredrik Cygnaeus skrev en gång på tal om något företag av allmännare syftning till en vän i Sverige: »Af Castrén, den raske Mathias, är ej mycket att vänta i detta hänseende. Han sysselsätter sig mest med tanken på sig själf och på att bli en stor man.» Cygnaeus gör här icke honom rättvisa, men uttalandet ger ett gott uttryck åt motsatsen mellan dennes expansiva natur och Castréns medvetet inåt koncentrerade.

De offer han gjorde för sitt livsverk kostade honom icke så alldeles litet. På tundrorna kunde han känna all ensamhetens hopplösa ödslighet, skärpt av sjukdomen och den hotande döden. Då kan han skriva rader som dessa från Tschitá till Rabbe 1848: »Den som ändå vore lyckligt och väl inom Finlands landamären! Der föreställer jag mig att sjelfva döden skall hafva ett mildare hjerta än den ädlaste man på Sibiriens jord.» Men dylika utbrott äro undantag. Hans reskamrat Bergstadi berättar om hur Castrén även då han var sjuk på resan ständigt sökte hålla humöret uppe och berätta glada historier liksom han energiskt skötte sin hälsa genom att alla dagar, även i köld och oväder, företaga långa promenader. Blott en gång överväldigas han alldeles av de dystra stämningarna — det är då han i mars 1844 i Beresov efter ett häftigt sjukdomsanfall av lä-

karen fick höra att han hade lungsot. Då skrev han under det omedelbara intrycket av denna dom till Sjögren: »Allt detta ljuder såsom en klockringning i min själ, såsom ett skrän, ett virrvarr, som ej tillåter mig att ega en redig tanke eller fatta något fast beslut»; och några dagar senare: »Så är nu stafven bruten öfver mig i min ungdoms vår och grafven det mål, hvarefter jag ifrån denna dag bör bestämma mina planer . . . Derföre skyndar jag nu att för alltid öfvergifva den jord, hvarpå jag uppfört min lefnads alltför snart nedramlande planer.» Men även då besegrade han denna förtvivlan. En vecka senare skriver han ett hoppfullare brev, där han vägrar att »tro på ett öde, som skulle lik en blixt ögonblickligt nedslå alla mina planer» — låt vara att han sedan tillägger: »men ho känner Herrans vägar?»

Att han valt den väg han valde ångrade han icke. Ångern var över huvud honom en främmande känsla. »Men naturen och mitt isolerade läge i verlden hafva hos mig hälst åstadkommit en förtjänst: den att icke ångra ett steg jag en gång fattat. För ångern, så i religiös som verklig (hvardaglig) mening, är jag en främling, och mitt valspråk äro altid Göthes herrliga ord:

> Nicht hilft Ungeduld, noch weniger Reue.
> Jene vermehret die Schuld, diese schafft neue.»

Och detta drag behöll han till det sista. Den makt, som drev honom genom Sibiriens öknar, var icke heller någon lyrisk entusiasm, som

kunde slockna efter att ha flammat några ögonblick. Det var en seg energi, som icke byggde på några drömmar och illusioner. Det var en stolt manlighet, som till varje pris ville sträva mot det mål, den en gång ställt för sig. Castrén kunde tvivla på sin förmåga att lösa sin uppgift, han kunde tvivla på värdet av sitt mål; blott det tvivlade han icke på, att det var hans plikt att fullfölja sin bana. Gång på gång återfinner man i hans skrifter tanken att för vetenskapsmannen besvärligheter och mödor intet få betyda; att uppgiften, arbetet är allt. Då Snellman under hans andra sibiriska resa manat honom att skona sin hälsa svarade han: *yks on surma miehen surma*, och tillade: »Så länge man ändock lefver, må man tacka Gud för lifvet och ej klaga, om det äfven skulle stundom svida; men att genom tusende konster och bekymmer söka att till det längsta utspinna lifvets tråd, dertill är mitt lif alltför ringa och obetydligt. Jag menar att verlden oändligen lätt kan umbära mina grammatikor, och dessutom synes mig invalidens lif vara så föga lockande, att man gerna må offra det för nöjet att stupa på stridens fält.» Utförligast kanske kommer denna uppfattning till synes i den uppgörelse med sitt liv och sin verksamhet han anställer, då han 1845 ånyo reser till Sibirien. I Viborg skriver han då den 5 mars i sin dagbok: »Den enda känsla, som nu åter tycks vilja arbeta sig upp ur askan af mitt förbrunna, genom tusen strider tärda hjerta,

är det djupa behofvet att *fylla mitt mått*. Ehvad min själ i svaga stunder äfven månde tänka och känna, detta behof är dock det djupaste — det kan gälla såsom ett motto för hela mitt lifs diktan och traktan. För ära och glans har jag ingen känsla mera; jag till och med föraktar all ära, som icke är förenad med menniskors vänskap, kärlek och tillgifvenhet för min person. Att arbeta för odödligheten (icke namnets, utan själens odödlighet), är åter en alltför dunkel, abstract och föga mäktig driffjäder. Att verka för vetenskap och fosterland, dertill är jag icke behöflig. Men såsom ett förnuftigt väsen bör ju menniskan ändock söka att efter förmåga tillfyllestgöra sin förnuftiga bestämmelse och rätt handhafva det lilla pund, som kan vara honom förlänadt. Intet annat än detta kan bestämma mina handlingar. Om dessa sedan bära någon frukt i verlden, och om de märkas med mitt namn, allt sådant hör till de för mig likgiltiga tingen. Tanken derpå kan icke tillfredsställa mig, ty påtagligt är, att sjelfva den starkaste individs verksamhet är så ringa i världshistorien, som droppen i hafvet. Hvad båtar det mig för öfrigt i döden, om äfven mitt namn skulle förekomma någon tid efter min hädanfärd i Tyska bokkathaloger. Man må se saken huru som hellst; resultatet blir, att hvarje menskligt sträfvande har sin sanning uti sig sjelft, är ett ändamål för sig. Och derföre bör medvetandet att hafva fyllt sitt mått vara den enda och sanna belöning för

menniskans sträfvanden. En helt annan sak är det att menniskan såsom vetenskapsman icke utgör hela menniskan. Ett varmt hjerta, alla behof kan vetenskapen aldrig tillfredsställa. Hjertat vill njuta af lifvets fröjder, men dessa finnas ej i vetenskapen, allraminst i den vetenskap, som läres på Sibiriens tundror. En tillfredsställelse för hjertat hade endast fosterjorden kunnat erbjuda mig. Men häremot protesterade förnuftet; jag följde dess kallelse; jag tog Herakles' väg, utan att ega Herakles' kraft. Kanske har jag missförstått min kallelse; men det är en småsak. Jag faller kanske i förtid, men hvad betyder en mask mer eller mindre i verlden.»

*

»Hvem är väl ej i sin ungdoms enthusiasm redo att för en idé offra sjelfva lifvet!» skrev Castrén en gång.

Den idé, för vilken han var redo att offra och offrade sitt liv, var den vetenskapliga utforskningen av de finska folkstammarnas språk och etnografi. Detta arbetes resultat skola icke här beröras. Men dess sammanhang med finsk nationell känsla och finsk nationell väckelse förtjänar att kort belysas.

Castrén stod mitt inne i sin tids nationella rörelse, och hans nationella uppfattning synes i det väsentliga överensstämma med den på Hegelsk grund utvecklade, som fanns hos Snellman och hans meningsfränder. Varje folk bör ut-

veckla sin egenart, det finska folket lika väl som andra. Men hittills har det icke kunnat det, främlingar ha lett dess öden, dess bildning har varit svensk, och i dess sinnen har inpräglats att blott det utländska, det svenska, är värdefullt, men det inhemska föraktligt. »Så djupt har denna fördom rotat sig i nationen», säger han i en föreläsning 1841, »att ännu i våra dagar många föräldrar förbjuda sina barn umgänget med Finnar, för att de desto bättre måtte lära sig det svenska tungomålet.» Denna uppfattning hotar den finska nationen med undergång, — en död som skall uppsluka folket utan att det lämnat några spår efter sig i historien. Att efter sin förmåga arbeta för den finska nationens räddning såg Castrén som sin plikt.

Därför kände han sig kallad att i sin mån väcka folket och närmast studenterna till nationellt arbete. Det är särskilt i några av hans föreläsningar sådana maningsord förekomma. Arbetet fattar han mycket positivt och realistiskt. Han är rädd för fraserna: »Jag är ohjelpligen af den mening att man med mycket tal förslappar sin känsla och förlorar all drift till handling», säger han 1844. I överensstämmelse därmed står ock att han fann Snellman alltför oppositionell; Castrén lade icke vikt vid oppositionen utan blott vid det positiva, fruktbringande arbetet.

Klarast framträder hans uppfattning av de nationella spörsmålen i två föreläsningar från våren 1851.

Hittills har, säger han där, den finska nationen icke gjort någon insats i världshistorien, den har ingen forntid, ingen nutid och — synes det — ingen framtid. Det enda nationella den äger är språket. Men också detta undanträngas allt mer. Det är icke nu ett bildningens språk; göres det icke därtill, skall det snart helt försvinna, och finnarna skola även till språket bli svenskar. Härpå är det därför det nationella arbetet skall riktas: på att göra den finska nationen till något levande och verkligt. En de yttre braddernas historia kan den icke få, därtill har den icke anlag. Men den kan skapa en egen kultur. Han är dock angelägen om att betona att han icke menar att denna finska kultur skall avstänga sig från främmande länders bildning. »Tvertom måste det vara vår sträfvan att framgent liksom hitintills söka tillegna oss den europeiska kulturens frukter, emedan vi annars ovilkorligen äro hemfallna till pris åt vildheten och barbariet.» Han erkänner att svenskan som kulturförmedlare varit Finland »en lycka, som vi ej kunna skatta nog högt». Men självständig blir bildningen ej så länge svenskan är dess språk, och icke heller kan så länge den folkbildning ernås, som är den vetenskapliga bildningens villkor. »Det hjelper ej att med fagra ord öfverskyla bristerna i vår folkbildning, att skryta med det finska folkets fromma och sedliga vandel. Brottmålslistorna, den stigande pauperismen, fylleriet och otaliga andra faktorer

visa tillfyllest, att denna religiositet och sedlighet stå på en nog bräcklig grund.»

Det är några drag i denna Castréns ståndpunkt, som förtjäna understrykas. Han förutsätter uppenbart att den nationella kulturen skall vara enspråkig, men han uttalar sig aldrig om tvåspråkighetens möjlighet. Pessimistiskt anlagd som han var, syntes honom faran överhängande att hela landet skulle bli enspråkigt svenskt. Räddningen ser han blott i en enspråkigt finsk kultur. Det tredje alternativet upptar han alls icke till diskussion. Den svenskspråkiga allmogens ställning till den finska nationaliteten berör han icke. Ej heller upptar han frågan i vad mån den svenskspråkiga kulturen i Finland dock möjligen, även den, visat finskt nationella drag. Och slutligen bör märkas att denna enspråkighet för honom försköts ganska långt in i framtiden. Han betonar flera gånger att svenskans plötsliga fördrivande skulle öppna väg för en farligare fiende, för ryskan.

Nationaliteten uttrycker sig för honom i verksamhet. Den kinesiska nationens stelnade odödlighet har intet lockande. Hellre då ett kort men verksamt liv. »Ty erfarenheten vittnar», heter det i en av dessa föreläsningar, »att ju högre lifvets pulsar slå i menniskohjertat, desto snarare vill detta hjerta brista; och tvertom ju lugnare, ju mera vegetativt menniskan framsläpar sitt lif, desto längre varar hennes existens.» Ett annat uttryck för denna hans tro på handlin-

gens betydelse för människan ger ett uttalande om Sibirien i ett brev 1848: »Allmänneligen behöfver menniskan, för att icke förfalla till jude, zigenare eller något desslikes, ett fosterland, som hon kan älska och hvari hon sjelf åtnjuter menniskors aktning. Men huru skall den arme Sibirjaken våga älska ett land, som hela verlden afskyr, och hvad aktning kan han fordra af andra, då han icke ens kan hysa någon aktning för sig sjelf. Sibirien måste nödvändigt deltaga uti någon stor patriotisk handling, för att folkets sedliga medvetande må upprättas.»

Man kunde nu fråga om icke kriget 1808—1809 varit en sådan historisk nationell handling som kunde bilda en grundval för ett finskt nationellt medvetande. Men för Finlands vidkommande tyckes Castrén se möjligheten av sådana handlingar blott inom kulturens värld. Samtidens politiska strävanden berör han mycket sällan. Likgiltig för dem och samtidens frihetsdrömmar var han dock ej. Det barbari han sett i Ryssland hade inskärpt frihetens betydelse i hans sinne. Och han tänkte sig en framtid, då Finland kunde vinna en lyckligare politisk ställning. Men tills ögonblicket var inne, då detta kunde nås, krävdes försiktighet, och särskilt borde icke de finska strävandena kompromitteras i ryska ögon. Snellmans politiska opposition är i hans tycke allt för agressiv och han fruktar mycket att den därigenom skall vålla det finska kulturarbetet svårigheter. De

kulturella värdena stå för honom i grunden över de politiska. Vetenskapen är den mänskliga andens högsta skapelse. Och i denna hans höga kulturuppskattning får man väl ock förklaringen till att han jakande besvarade den i Österbottniska avdelningen 1834 diskuterade frågan: Äger en bildad nation rättighet att bringa en ociviliserad under sitt välde för att höja den till civilisation?

Ofta återkommer han därför ock till spörsmålet om finnarna över huvud ägde möjligheter att bli ett kulturfolk. Gärna hänvisar han då till Kalevala, men också till Runeberg, varvid han alltså erkänner den svenskspråkiga kulturens nationella betydelse. »Ho, som läst Elgskyttarne, och icke känt sitt väsen genomströmmas af helig vördnad för den ur-finska kraften, han är ej Finne, och med honom hafva vi intet att skaffa», utbrister han i Kalevalaföreläsningarna 1841. Men dessemellan kunde han känna misströstan. Året därpå skrev han under resan från Arkangelsk till Mesen i en anteckningsbok: »Ofta har jag tänkt, att Finnar, Lappar, Samojeder äro gubbar, lefvat ut sin tid». Hopplös är Finlands framtid, säger han i en av föreläsningarna 1851.

Och dock gav honom själva hans forskning en viss tröst. Den visade det finska folkets sammanhang med stora folkmassor, som en gång ingripit i historien, och det ingav honom tillit, att det sålunda icke var »ett ifrån verlden och

verldshistorien lösryckt enstaka kärrfolk». Någon stor roll hade dessa folk visserligen icke spelat, och det samma skulle kanske bli fallet med finnarna, men däri låg intet skäl till förtvivlan. »Jag för min del hyser ingen respekt för höga anor», skrev han en gång till Rabbe, »utan älskar mest sådana busar, hvilkas fäder varit mjölnare, stenhuggare, strumpstickare o. s. v. Det är dessutom en mindre risk att vara son af en skomakare, än af en Senator. Blir det folk af oss så mycket större ära. Såsom torpare kunna vi trösta oss dermed, att äfven våra förfäder varit torpare. Detta är min trosbekännelse, och jag är derföre oändligt glad att hvarje dag finna allt större öfverensstämmelse emellan Finskan och dessa här Sibiriska språken.»

*

»Det gifves mångt och mycket här i verlden, som gläder menniskans hjerta, men det är egentligen blott i tre ting, jag sätter mitt lifs sällhet, och dessa heta: Natalia, fosterland, vetenskap. För dem vill jag lefva och dö, kämpa, strida och lida för dem. Så vidt mina krafter det medgifva, skall jag bjuda till att verka äfven för vänner och fränder, men jag sätter icke deri mitt lifs uppgift, lika litet som min sällhet af dem beror.» Så biktade Castrén sommaren 1850 för sin fästmö sitt livs strävanden.

Med förlovningen och giftermålet tycktes över hans liv falla något av det varma solsken det

dittills saknat. Natalia Tengström var, då hon gifte sig, nitton år; det var över hennes väsen en livlig, smittande glädje, hennes begåvade sinne var fullt av intressen och mottaglighet, och trots sin ungdom fattade hon fullt det djupa och vidsynta i hans strävanden. Den tid — icke två år — de fingo leva tillsamman, var för honom en lycklig tid. Hans slutenhet gav i någon mån vika, han var gärna med i en krets av nära vänner, hans svärfaders förmögenhet och hans professur befriade honom från de ekonomiska bekymmer, som dittills tyngt hans liv, och hans hälsa syntes betydligt förbättrad. Hans största bekymmer var att det tidsödande, sterila konsistoriiarbetet upptog så mycket av den tid, han velat ägna åt utarbetandet av sina anteckningar från resorna.

De sista månaderna av sitt liv, från januari 1852, låg Castrén med korta avbrott sjuk.

Under den tiden gingo hans tankar säkert alltjämt till de många anteckningshäftena med deras grova papper och tättskrivna rader — rader bakom vilka lågo iakttagelser, dem blott han kunde tyda, och tankar, dem blott han kunde tolka. Bittert kände han att så mycket av deras innehåll var dömt till förgängelse med honom själv — att det förunnats honom att resa blott en ringa del av det verk, vars material han hopbringat.

Men huru mycket än därav gick förlorat, kunde han dock i ett avseende känna tillfreds-

ställelse med sitt livs resultat — det avseende han själv förklarat som det främsta: han hade till det yttersta »fyllt sitt mått». Han hade beslutsamt, nästan hårt, skjutit åt sidan allt, som icke hörde till det väsentliga i hans liv, han hade helt ställt det i *en* idés tjänst, och på den väg han valt, hade han hunnit så långt han kunde hinna. Då han dog, behövde han icke känna smärtan över att ha förslösat något av sina krafter; med berättigad självkänsla hade han två år förut skrivit till sin fästmö: »Det mått af andlig förmåga, som Gud beskärt mig, har jag redligen använt till vetenskapens fromma». Inga ljusa, gycklande förhoppningar hade lyst över hans bana; icke ens i det sista kände han förtröstan till sin käraste dröms förverkligande — det finska folkets framtid. Men ändå hade hans vilja fört honom framåt, genom uppoffringar och ansträngningar och sjukdom, tills han nådde sitt livs gräns.

Så blev hans liv icke, som de flestas, en summa av många små spillror; det blev ofullbordat, men en väldig torso, där tankens storhet och utförandets energi klart skönjas.

LARS STENBÄCKS DIKTNING.

En strålande vacker majmorgon 1870 bars kistan med kyrkoherden Lars Stenbäcks stoft av några bönder från Storkyro prästgård till kyrkan och därifrån till den blomprydda graven. Släktingar och socknebor, många av dem i de väcktes tröstlösa grå uniform, stodo omkring den; de sörjde anförvanten, prästen, läraren, men få av dem tänkte väl i det ögonblicket på att en av Finlands store skalder nu begravdes. I själva verket hade s k a l d e n Lars Stenbäck ändat sin bana långt tidigare, trettio år förut, då han, ännu icke trettiårig, 1840 utgav sitt första och enda, tunna dikthäfte. De dikter han därefter författat fylla blott några sidor.

Men på hundraårsdagen av hans födelse är det skaldens bild vi främst mana fram. —

Den dikt Stenbäck under sina uppväxtår lärde känna, var samtidens och den närmast föregående tidens svenska poesi. Hemmet, ett österbottniskt prästhem, hade i sitt bokförråd icke många diktböcker: det enda som fanns var Choræus' dikter och den samling »Skaldestycken» Franzén lämnat som arv åt sitt födelseland, då han, några månader innan Stenbäck föddes, lämnade det för att på andra sidan Ålands hav söka sig ett lugnare, tryggare och kulturellt rikare hemland. Under skolåren i Åbo vidgade Stenbäck sin beläsenhet och blev förtrogen med den moderna svenska diktens verk både från stridsdecenniet 1810—1820 och från 1820-talet, romantikens mognadsperiod. Han läser Iduna, göternas tidskrift, där Geijer och Tegnér frambesvuro en bragdrik forntid för att mana den vansläktade och förvekligade nutiden till stordåd, värdiga dess anor. Han läser Phosphoros, där Atterbom och hans unga kamrater i praktfullt färgrika strofer sjöngo ut sin omättliga längtan efter skönhetens rike och livets intensitet. Han lär känna 1820-talets märkliga verk, Tegnérs Axel och Frithiofs saga och Atterboms Lycksalighetens ö. Hos alla dessa författare kunde Stenbäck finna något, som var besläktat med drag hos honom själv. Den Franzénska stilens enkelhet, Tegnérs klara tankar och ljusdyrkan, Geijers självständiga, fasta man-

lighet, Atterboms brinnande längtan till den överjordiska skönheten — allt det förstod och älskade den unge Stenbäck. Då han i början av 1830-talet några år vistas i Sverge, ser han det med den götiska diktens ögon: han manar fram forntidens stora gestalter ur gravarna och spörjer sedan strängt nutiden vad den kan bjuda, som skulle uppväga dessas storhet.

Men än djupare kanske än någon av dessa skalder grep honom Stagnelius. Det fanns vissa besläktade drag i deras naturer, men visserligen också skarpa olikheter. Båda voro de uppriktigt och varmt religiösa, men under det Stenbäcks temperament är sunt manligt, ligger det en kvav luft över Stagnelius' dikt. Stenbäcks egen stil var saklig och klar, men det oaktat lockades han av den sällsamma, morbida och exotiska glansen som likt ett återsken av nätternas opiidrömmar vilar över den svenske enstöringens sång. Den enda verkligt osjälvständiga dikt Stenbäck skrivit, dikten »Morgongryning», är ett tydligt försök att tillägna sig Stagnelius' diktion.

Under all denna läsning vaknade hos Stenbäck medvetandet om att han själv var skald. Alla dessa diktens stormän blevo hans lärare. Men ändå är han självständig som få andra skalder. Han har aldrig givit sina lärare makt över sin egen natur, han valde och sovrade bland det de hade att giva och tog blott det han själv fann gott. I hans diktsamling skönjer

man nästan intet av unga skalders vanliga trevande försök att finna sig själv. Tjuguårig är Stenbäck redan mogen som skald. Nästan från allra första början tecknar sig hans personlighet klart och skarpt i hans dikt.

Den gör det både med hänsyn till vad den omfattar och till vad den icke omfattar.

Då han var sexton år, skrev han i ett anteckningshäfte: »Vänskapens flamma är heligare och ljufvare än kärlekens, likasom nordens juninatt är härligare och vällustigare än söderns.» Det är en reflexion, som man kan göra så länge man känner varken kärleken eller Söderns juninatt, men knappast senare. Det ligger emellertid intet märkligt i att sextonåringens världserfarenhet ännu icke är så rik, märkligare är att denna reflexion i själva verket till sin kärna är djupt karakteristisk för Stenbäck. Kärleken, skaldernas älskling, har blott sällan inspirerat honom, och då påfallande ljumt. Hur sval och lidelselös är icke dikten »Anna», den där hans kärlek omedelbarast talar:

> Du är själen af mitt unga lif;
> Andans kraft och höghet åt det gif!
> Du är mig en stjerna;
> Natt och töcken från min själ fördrif!

Över den kärleken är det verkligen något av Nordens bleka juninatt.

Tydligare förnimmer man då hans hjärtas slag i dikten »Farväl», där han sänder ett av-

sked till kärlekens jordiska fröjder — en dikt genombävad av ett stilla vemod, så lugnt och så dämpat att själva den kärlek den besjunger synes förflyktigas i drömmens overklighet:

Ljufva, syndiga dröm, som jag drömt i min själ, farväl!
Sköna boja, hvari jag var smidd som en träl, farväl!

Och min dröm var om kärlekens glädje och frid all tid!
Och jag sökte ett bröst att få hvila dervid all tid.

Ljufva dröm, jag har drömt dig för länge och väl, farväl!
Sköna boja, som frihet och lif af mig stjäl, farväl!

Icke en varmblodig älskare men en drömsjuk längtare tyckes ha skrivit dessa rader.

Ty däri hade Stenbäck rätt i reflexionen om kärleken och vänskapen: för honom var vänskapen något ljuvare och innerligare än kärleken. I dikterna till vännen Östring ljuder det något av den passionens hetta hans kärleksdikt icke ägde, och aldrig har i svensk dikt vänskapen besjungits mer glödande än i Stenbäcks av morgonsol och jublande livsmod fyllda »Brev till min vän»:

Skapte du, Gud, mitt hjerta så fullt af brinnande kärlek,
Gjöt du dess längtande fröjd evig och yppig deri,
Vill jag ock älska din verld och vill jag det flygtiga lifvet
Lefva med menskor och glad verka bland dem hvad jag kan;
Vill jag med trohetens magt och det fulla förtroendets glädje
Varmt omsluta min själs dyrbare älskling och vän,
Trycka hans hand och värma hans bröst och ömt i hans öra
Hviska ett darrande ord: tag af mig, älskade, allt!

Är det icke som några rader ur ett kärleksbrev? —

Stenbäcks dikt är över huvud den mest omedelbara jag-lyrik. Ohöljt och oförklätt blottar han där sin själs djupaste upplevelser. Han skapar aldrig några gestalter som uttryck för sina stämningar, sådana som Runebergs bondgosse och vallgosse, och han går icke heller helt upp i någon naturstämning. Naturbilden är i hans diktning en upptakt, en inledning, från vilken han övergår till det som är kärnan, hans eget hjärtas känslor. Sällan skriver han dikter över allmänna idéer, om det ock sker någon gång som då han i dikten till Snellman och i sin »Studentsång» hyllar sanningens makt.

Icke heller den idé, som på 1830-talet var ungdomens stora idé, den finska fosterlandskärlekens och nationalitetskänslans, har i hans dikt fått någon större plats. En dikt har han dock ägnat den, och visserligen en av hans skönaste — den ståtliga dikten vid Porthanfesten 1839. Dock: icke heller här för Stenbäck fram tanken i den form den uppfattades av hans samtid, icke heller här talar han å andras, å ungdomens eller folkets vägnar. Han tolkar denna idé på sitt eget sätt.

I olika gestalter framträda fosterlandskärleken och framtidstron hos våra skalder. Då Franzén som en prolog till det nittonde seklet skrev »Finlands uppodling», drömde han om ett rikt och bördigt Finland, i välstånd tävlande med Europas fruktbaraste länder. Runeberg förstod det illusoriska i den drömmen:

Vårt land är fattigt, skall så bli.

Hans fosterlandskärlek växer fram ur kärleken till shönheten i detta lands natur och till det folk, som här troget och ihärdigt under hårda vilkor kämpat mot en karg natur och mot yttre fiender. Topelius' framtidsdröm slutligen blir klarare politiskt medveten, Finlands symbol blir Uleå älv som spränger sina bojor. Den generation Topelius tillhörde, har fått sina ideal märkta av 1840-talets allmäneuropeiska frihetsdrömmar.

Stenbäck har sin egen tro. Rikedomen och den politiska friheten talar han icke om, hjältedaterna känner han icke till:

Ej hjeltebragder bo i våra dalars frid

säger han uttryckligen. Men även han tror dock på en framtid och på en uppgift för Finland:

Om vi ej fått den yra eld,
Som brusar i Fransosens heta blod, och ej
Det stolta mod, som klappar fritt i Brittens barm,
Så ha vi fått det inre lifvets rikedom,
Så står i stället öppen andens verld för oss,
Och bjuder oss till egendom sitt ljusa land,
Der klara blommor glänsa i en evig vår.

Det inre livet, andens värld: det är för Stenbäck Finlands framtid. Och då tänker han icke på forskningen, vetenskapen, kulturen över huvud, utan, åtminstone främst, på religionen och

dikten. Blott de två rymmas verkligen i hans framtidsdröm.

Denna förkunnelse var ganska främmande för flertalet av dem, som hänförts av de nationella idéerna. För Stenbäck var den emellertid icke blott teori eller hugskott, den var resultatet av hans djupaste och allvarligaste upplevelser. Några år innan Porthandikten skrevs, hade han, under sommaren 1835 och den närmast följande tiden, genomlevat sitt livs stora kris, den som lika djupt griper in i hans liv och i hans dikt, den då det religiösa genombrottet för honom in bland de väckte.

En dag på sommaren eller förhösten 1834 sökte Stenbäck i aforismer uttrycka några resultat av sitt tänkande och sin erfarenhet. En av de tankar han då skrev ned var denna: »Religionen kan och vill ej utrota det mänskliga hos människan utan blott förädla det; den är ej en förstörande eld, som förtär det mänskliga, utan en sol, som kastar öfver det det högre skenet och förklarar allt.» Några år senare råkade han taga fram det pappersark på vilket detta var nedskrivet. Då hans blick stannade vid denna tanke, tog han sin penna, strök över den och skrev i kanten lakoniskt: T v ä r t o m!

Mellan det ögonblick, då han skrev ned tanken, och det, då han strök över den, ligger hans väckelse. Och dess innebörd får genom dem ett klart uttryck.

Den tro prästgårdshemmet i hans barndom

givit honom, hade aldrig rubbats av några allvarliga tvivel. I flera av dikterna från hans ungdom kommer den religiösa övertygelsen ärligt och uppriktigt fram. Religionen var under denna tid, för att citera honom själv, »en sol som kastar öfver det menskliga det högre skenet», den var en djup och väsentlig sida av hans själsliv.

Så kom krisen med sitt »tvärtom!». Det ligger icke heller i den något tvivel. Men det går upp i hans sinne att den stilla harmoni religionen skänkt honom, varit förkastlig och fördömlig; det klara lugnet i hans själ blir mörkt oväder. Religionen fick icke vara blott e n sida av själslivet, den skulle vara det helt och uteslutande. Den gud, som i väckelsens tunga åskmoln sänker sig ned till honom, är icke en mild, tröstande och förlåtande gud, utan en hård gud, som kräver allt.

Stenbäck gav honom allt, gav slutligen också sitt käraste, sin dikt. Men innan han förmådde lämna den, hade dock väckelsens stormiga upplevelser i den fått befriande uttryck.

Hans omvändelse har icke någon allmänmänsklig bakgrund, som i och för sig skulle giva den betydelse. Bakom den ligger inga världsfamnande tankars kamp. En hedning kan älska den fria, lätta, rena höstluften över Pascals tankevärld och förstå hans förfäran inför »de oändliga viddernas eviga tystnad» — även om han icke följer honom på hans väg mot den fasta punk-

ten i ovissheten, på korsets väg. Men Stenbäcks religion har intet sådant metafysiskt eller spekulativt. Väckelsen är ingen tankeupplevelse. Dess drivkraft är känslan, och närmare preciserat, den känsla, som är den verkliga, avgörande skillnaden mellan hedning och kristen — syndkänslan. Den fanns i hans sinne också före väckelsen, måttfull och behärskad visserligen, något ljum kanske. Nu flammar den upp och går som en förtärande låga fram över hans själ. Ur en gripande personlig erfarenhet skriver han ned det tvärtom! som uttrycker att religionen förtär och utplånar det mänskliga. Åter och åter kommer han, då han skall skildra sin själs tillstånd, till karaktäristiken: förbränd. Dess forna innehåll, dess forna lycka har förhärjats, och ödslighet, tomhet, förkrosselse råda, där fordom hans ungdomsdrömmars ljusa, högresta slott har stått. I sällsamma, gripande ord kommer denna ödslighet fram i »Den väcktes suck», denna dikt ur vilken det slår upp ett moln av aska och ett os av bränder:

Mitt hjerta är en hop af rykande ruiner,
Der stormen gnisslande i vild förvirring hviner,
Och stundom kommer solen fram och derpå skiner.

Men om derpå den himmelsklara solen skiner,
Om stormen der i gnisslande förvirring hviner,
Så blir det dock en hop af rykande ruiner.

Ack, syndens storm det är, som outsläcklig hviner
Ibland mitt fallna hjertas rykande ruiner;
Det är af nådens sol en flygtig blixt som skiner.

Men fast jag fasar bäfvande, då stormen hviner,
Fastän jag gläds, kanske, af nådens sol som skiner,
Så älskar jag dock blott de rykande ruiner.

Men icke ens under väckelsens våldsammaste kamp är denna förbrända ödslighet den enda stämningen, om än den är den starkaste. Stundom kan den vika för glad förtröstan eller tung, vemodig, men lugn sorg. Och småningom gror ny grönska i själen upp ur askan.

Men aldrig mer blir dock dikten för Stenbäck den glädjebringare den varit, och slutligen, ungefär vid den tid han ger ut sina Dikter, bryter han sin lyra i stycken.

Innan han förmådde det, hade han dock att genomleva en hård kamp, sitt livs hårdaste. Dikten hade varit hans ungdoms dyrbaraste skatt, den hade skänkt honom den renaste och starkaste lycka, och jublande hade han hyllat den i sitt »Bref till min vän»:

Är jag ej lycklig? O, är ej lifvet mig lätt som en vårdag,
När det af diktens sol herrligt förgylles och värms?
Dväljes jag icke med fröjd i mitt hjertas ljufliga trollverld,
Som mig lockar alltjemt, öppen enär jag det vill,
Glad som ett barn och rik som en kung, som sitter och tronar,
Stolt af sin ära, och ser rike och land, som är hans?
Ack, i hvar menniskas själ det bor en känsla för dikten,
Om hon ej tänker derpå, om hon ock sjelf det ej vet.
Allt hvad i själen sprider det vårliga skenet och allt hvad
Lifvet förljufvar och gör hjertat så fullt och så varmt,
Det är allt poesi, och all ting är grått den förutan,
Men såsom solens ljus gjuten den är öfverallt.

Och då väckelsens hårda tro av honom kräver offer, söker han i det längsta rädda sin diktning. Ännu i Porthandikten kunde han finna dikten vid religionens sida i den inre världen. Men religionen skärper alltmer sitt krav på a l l t, och inför dess obönhörliga stränghet visar sig den försoning mellan dikt och religion han drömt om omöjlig. I diktsamlingen tar han i en sonett ett smärtfullt avsked av det, som varit hans största rikedom:

> Hvad kärt för menskan är i dödligheten,
> Hur vill det ständigt nådens himmel svärta,
> Vill röfva bort från henne saligheten!
> O, har du ögon, skall du se med smärta,
> Att fast i christlig drägt är klädd poeten,
> Så sitter hedningen dock i hans hjerta.

Slutligen drev han ut hedningen även därifrån. Men ett stycke av hjärtat följde nog med då. —

Runeberg sade en gång på sitt klassiska, brett humoristiska sätt åt Stenbäck: »Ja, Lasse, nog slipper du in i himmelriket, men en risbastu kommer du ändå att få av vår Herre för att du har övergivit din poesi.» Den risbastun kan synas alla dem välförtjänt, som icke finna att hans verk som präst kunde uppväga hans diktnings svikna löften. Men onekeligen ger just denna nästan övermänskliga uppoffring något av det djupaste av hans väsen: den enhetlighet och helgjutenhet, som fanns i hans personlighet och icke lät honom vara tillfreds med något

halvt kompromissande. Han ägde kraften att icke smula bort sitt liv bitvis utan sätta in det helt i sin gärning som i sin dikt. Därför blev denna dikt så sparsam, men därför finnes det ock i den så litet, som vore obetydligt eller likgiltigt.

Stenbäck hör icke till våra populära skalder. Man kan förstå orsakerna. Det ligger över hans skaldekynne något aristokratiskt. Det som fyller hans dikt är hans egna innersta upplevelser, icke de ämnen som lågo allmänhetens hjärtan närmast, kärlekens och fosterlandskänslans. Och även hans formkonst, kräsen, säker och nogräknad, har genom sin sparsamhet på uttryck, sin ordfattigdom och de täta upprepningarna, Stenbäcks mest omtyckta tekniska medel, något som åtminstone till en början verkar otillgängligt. Allfarvägen i vår dikt leder icke till honom.

Men den, som en gång verkligen funnit vägen till honom, den fattar att han står inför en stor och äkta konstnär, en stor och djup personlighet. Det bor i hans dikt ett tungt allvar och heta, mörka känslor. I de förhållanden, som äro hans djupaste, i vänskapen och religionen, ger han sig hän utan något förbehåll, utan någon hejdande och skyddande självbevarelseinstinkt.

Detta är kärnan i hans väsen. Men där bredvid finnas andra karakteriserande drag. Stenbäck älskar morgonen, soluppgången, allt som är klart och ljust. Han gör det i naturen, han gör det ock i tankens värld. Hans religion har

i all sin brännande värme intet mystiskt eller dunkelt. Romantikens gudom, allmodern natten, var honom främmande; i morgonens rika ljus kände han starkast världens oändlighet och lycka. Hans tankar och bilder äro klara och skarpa utan allt dunkelt och svävande. Känslan, hur intensiv den än är, överväldigar aldrig hans fantasi, så den skulle förlora sin precision.

Två bilder håller Stenbäck av; den ena är morgonen, »den klingande morgonens frid» som han talar om, den andra är elden, den förtärande och förhärjande. De två belysningarna växla i hans dikt. Där kan stråla morgonens ljuvliga, gyllene solsken. Men där kan ock stråla ett annat sken, brandens, den vilda lågans som förbränner allt till aska. Båda bära de bud från de djupaste makterna i hans bröst.

AUGUST STRINDBERG.

Så har den oroliga anden fått lugn.

Vid graven söker tanken till enhet forma fragmenten, de mångskiftande och otaliga fragmenten av hans liv och hans verk, sådana de bevarats i minnet.

Föga förenliga med varandra synas de till en början, uttryck för de mest stridiga tendenser. Förgäves spanar man efter en idé som skulle lett hans verk, förgäves söker man en kontinuerlig utveckling; så länge man håller sig till dessa synpunkter skall man aldrig fatta annat än brottstycken av hans verk. En sammanhängande helhet blir det först, då man ser det som ett uttryck för hans personlighet. Ty starkare kanske än i någon annan författares verk träder hos

Strindberg författaren själv fram som verkets djupaste innehåll. Litteraturen äger gestalter, vilka skymmas av sina verk eller — om man så hellre vill — så uppgått i dem att deras personligheter icke längre göra sig omedelbart bemärkta, men den äger andra, där var rad skälver av den skrivandes rörelse och där personlighetens begär efter direkt uttryck blivit starkare än den skapande konstnärsdrift, som danar levande varelser av glädje över världens mångfald och typernas rikedom. Till dessa senare hör Strindberg. Hans egen bild är det sist och slutligen som blir det mest levande intrycket av ettvart av hans verk — hans bild som i sina drag så sällsynt fullständigt uttrycker de underligt motsatsrika sidorna av hans själ, dess storhet såväl som dess svaghet. Det är en djup och oemotståndlig drift hos honom som kommit honom att sålunda ställa sitt eget jag som det tydligt skönjbara centrum i sitt verk — samma drift som kommit honom att författa den långa raden av direkt självbiografiska verk och som en gång ingav honom tron att självbiografien vore framtidens enda litterära form. Därför har ock det rent konstnärliga skapandet så sällan varit det klart medvetna huvudsyftet för honom; ur hans egen synpunkt är hans verk främst bikt och bekännelse, förkunnelse och lära, angrepp och botövning. Hur bittert har han icke klagat över att allmänheten ville göra hans verk till blott skönlitteratur för att slippa taga deras

angrepp på allvar! Därför att hans person och hans verk så äro ett, är det som striden kring honom blivit så het, ty striden om personer är alltid hetsigare än den om idéer — därför, men även därför att han själv i alla andras verk också omedelbart sett personen. Då han i Svarta fanor ville bekämpa missförhållanden och tidsidéer, kunde han blott se dem förkroppsligade i deras honom närmast stående företrädare.

Därför kan man icke heller göra en skildring av hans verk utan att teckna honom själv, hur oblygt och pietetslöst det än kan synas.

Sällsamt sammansatt är denna personlighet, sammansatt, tyckes det, av de mest motsatta element, dem ödet roat sig att kasta i samma degel. Stor i mycket, framför allt i den orädda, hänsynslösa uppriktigheten, som aldrig förskönar och aldrig döljer egna tankar och egna gärningar, men också liten och småttskuren i mycket: en av dem, till vilka man icke drages, men vilka dock kräva beundran — en personlighet som aldrig skall kunna mätas med enkla, summariska omdömens måttstock.

Underliga vägar har han vandrat genom livet, och intet annat mål skönjer man för hans vandring än det mål livet alltid har, döden. Hur gripande och hur träffande är icke hans företal till sina Samlade romaner, detta företal man icke kan undgå att anföra, där han förliknar sig vid Jona:

»Ofta har jag tänkt mig som profeten Jona, hvilken icke kände någon kallelse att stiga fram,

utan smet undan. Men så måste han fram, och på allerhögsta befallning profeterade han Ninives undergång. Men se, då förbarmade Herren sig öfver Ninive, och Jona blef sittande under sin kurbits som en desavouerad, sur, gammal profet. — Är det likt?

Detta är allt jag kan säga: 'jag arbetade fåfängt, jag hafver fåfängt och onyttigt förtärt min kraft'».

Och visserligen har han rätt om man i hans gärning ser en kamp för några bestämda tankar. Han har icke uttalat någon idé, som han icke sedan förnekat. Han har varit pietist, ateist och vidskeplig teckentydare, han har angripit kristendomen och av en koltrast återförts mot katolicismens kors för att slutligen stanna i en dunkel tro på dunkla vedergällningsmakter; han har i naturvetenskaperna sett världens frälsning för att senare stämpla deras världsåskådning som veterinärfilosofi; han har hänförd sett samhällslyckan hägra i en rousseausk natursocialism och i Fouriers falanstère för att något längre fram dyrka Nietzsche och intelligensaristokratien och skildra de kultiverade, skarpslipade hjärnornas seger över Tschandalapacket och slutligen allra sist närma sig våra dagars politiska socialism; han har manat människorna att resa sig mot förtryckarne och befria sig från sina lidanden, som alla äro deras verk, för att senare förklara att i själva verket livet är en straffarbetsanstalt, där man *skall* lida. Och alla dessa om-

svängningar, alla dessa förnekelser äro icke resultat av någon på logisk eftertanke sig grundande utveckling eller av någon systematiserad erfarenhet: de bero på vad han omedelbart upplever i ögonblicket. Efter det danar han sin världsåskådning, efter den längtan och det behov hans sinne i stunden har. Hans syn på den sociala frågans plats i livet växlar i mycket med hans egna ekonomiska förhållanden, hans syn på kvinnan med lyckan och olyckan i hans äktenskap, hans världsåskådning över huvud med hans nervers spännkraft och det större eller mindre stöd han känner sig behöva. I grunden är ju envar sin världs centrum och bedömer allt efter dess förhållande till sig själv, men aldrig kommer väl detta så tydligt och så sublimt naivt i dagen som hos Strindberg: han finner intet löjligt i att makterna sända en Jungfru Marie Nyckelpiga för att från Donautrakterna kalla honom hem till Sverige eller en kråka för att kommendera honom från Lund till Paris. Det är för honom en helt naturlig tanke att makterna giva akt på varje hans steg och vilja bestämma allt i hans liv intill matsedeln och sängplatsen. Blott hos enslingen kan den egna personligheten bli så dominerande — och en hur stor del av Strindbergs liv har icke varit främlingens och hotellgästens, och hur avvärjande har han icke varit även där hemma i sitt land och sin stad! Det är en av isoleringens följder att den förstorar jaget.

Men i denna hans gång från åsikt till åsikt ligger där mycken tragik. Ty han har längtat och törstat efter sanningen, han har jagat efter den och förödmjukat sig för att vinna den, och det ligger förvisso något stort i den öppenhet varmed han själv varje gång bekänt sina forna misstag och mot dem förkunnat sin nya lära. Men icke heller den har haft långt liv i hans själ.

Vadan detta tragiska öde? Väl därför att han saknat ödmjukheten inför sanningen, den som vet att människans öde är att få blott smulor och styckverk. Strindberg har alltid fordrat att med ens få den hel och hållen som en färdigskalad apelsin i sin hand. Och då han så märkt att det han fått icke varit h e l a sanningen har han genast slungat allt som värdelöst. Han har prövat alla stora idéer, som gått genom samtiden under de senaste decennierna, givit sig hän åt dem med hela sin själs oerhörda intensitet och så slutligen förkastat dem därför att de icke bringat honom den djupa tröst eller förklaring han behövde. Ty han har alltid varit viss på att sanningen var blott det som gav honom lugn, som passade in just i hans behov för ögonblicket.

Det otåliga sanningsjäktandet utan respekt för egen tidigare tro är ett av de djupa dragen i Strindbergs karaktär. Ett annat antyder övertiteln på hans självbiografi — »Tjänstekvinnans son». Ur medfödda anlag och ur barndomsintryck

har hos honom fostrats en ytterlig känslighet i synnerhet för all olust och en ängslande misstänksamhet. Hans berättelser om barnaåren visa vilken begåvning han då redan hade att söka upp allt pinande och plågande och hur slutet och grubblande hans sinne blev, ständigt färdigt att vädra orättvisa och förödmjukelse. Hans sociala mellanställning i överklassens understa skikt skärpte och utvecklade det än mer under dessa år. »Rädd och hungrig» heter det första kapitlet i självbiografien, och den olustton dessa ord anslå är den förhärskande under större delen av hans liv. Han, som alltid måste ställa sin egen person i förgrunden och alltid måste kämpa lidelsefullt för sin övertygelse för stunden, är samtidigt hyperkänslig för varje sår han får. Så är han dömd till omätliga lidanden.

Och ännu ett drag fostras kanske av denna mörka barndomstid; åtminstone utvecklar den det. Hans sinne har icke den harmoni och stabilitet lyckan skänker. Han, den våldsamt personlige, har ingen tillit till sin personlighet, utan fruktar ständigt att någon annan skall få makten över honom. Därför blir han den svurne fienden till all auktoritet, därför vänder han sig i Röda rummet och den periodens böcker revolutionärt mot samhällsmakterna, de makter vilkas tryck han då starkast känt. Och under en hel period av hans författarskap blir striden om makten för honom livets djupaste faktum. Det börjar i Giftas II, där äktenskapet ter sig som en

strid om vem som skall underkuva och själsligt uppsluka den andra. Och hans kvinnohat är, åtminstone i början, framför allt hatet till den, ångesten för den, som han tror vill göra honom till slav. Så stöter han på Nietzsches verk och under dess inflytande växer hans uppfattning av denna strid; livet blir för honom i alla förhållanden, icke blott i förhållandet till kvinnan, genomträngt av denna vilja till makten — det är »I Hafsbandet», »Tschandala», »Hjärnornas kamp». Det är, om man så vill, ett underklassdrag i denna ångest för att bli behärskad: det är en människa som aldrig förnummit den lugna, trygga känslan av att vara jämbördig med andra eller dem överlägsen. Så blir misstron och det den åtföljande hatet ett av hans själsdrag: han misstror alla, han fruktar att hans vänner skola bli hans herrar, han hatar snart varje idé han hängivit sig åt därför att den tyckes honom bli en auktoritet, och han misstror slutligen också sig själv.

Tvivlet och känsligheten för tryck har han betecknat som något av det djupaste i sin karaktär. Det är i grunden detsamma som denna misstro. Hur tung, hur dyster, hur bitter ljuder den icke, full av anklagelser mot andra, full av anklagelser mot honom själv, i »Mäster Olofs» hopplösa slutord:

> Styr högt mot himlen, rätt ut på fjärden,
> dit bort mot målet, dit du vill så gärna,
> du faller dock af som vi gjorde alla,

om ock ditt märke du tar på en stjärna,
ty himlens stjärnor ju också falla.

Och slutligen, kanske sammanhängande med allt detta: han har ett svagt nervsystem, som under den stora kristiden, på — eller rättare just före — hans gång »Till Damaskus» alldeles sviker honom.

Det är icke av sådana egenskaper en stor karaktär danas; icke heller en lycklig, harmonisk människa. Men väl kunna de i sin mån giva upphov till en stor författare.

Som alla litteraturens stormän har Strindberg en rikedom, en fullhet av liv, som strömmar genom hans verk. Det finnes i hans fenomenalt väldiga produktion många mer eller mindre livlösa och likgiltiga saker, men huru ofta är det icke man i hans skapelser tycker sig kunna räkna pulsens slag hos honom, då han skrev ned dem — stundom jämn och lugn, men oftare tät och feberhetsad. Den författaregåva, som leder sina gestalters vägar lugnt som man flyttar pjäserna i ett schackspel, har han aldrig ägt; själv står han mitt inne i den värld, i vilken de röra sig, själv är han med i de strider de kämpa. Sannare ord om hans verk kan ej sägas än dem han skrev i »Sömngångarnätter», då han på stadsvandringen gått förbi slakteriet vid Avenue de Neuilly med dess kalvhjärta i gauffrerat papper —

Då gingo hastiga tankar
till gamla Norrbrobasarn,

där lysande fönsterraden
beskådas av kvinnor och barn.

Där hänger på boklådsfönstret
en tunnklädd liten bok,
det är ett urtaget hjärta,
som dinglar där på sin krok.

Men hans verk blir icke blott så intensivt därför att det genomströmmas av ett sådant omedelbart liv, det blir även så mångsidigt och omfattande därför att denna Strindbergs livskraft haft behov av att omfatta så många svärer. Han har försökt sig på nästan allt — han har icke blott varit författare utan gjort experiment också som målare, som kemist, som filolog, som kulturhistoriker, som musiker, som socialreformator, som religiös och antireligiös filosof, som politiker — det var i grunden en förvånande blygsamhet hos honom, då han en gång avböjde en erbjuden riksdagsmannakandidatur. Något betydande ha dessa hans strövtåg åt olika håll blott sällan åstadkommit: han har på nästan alla dessa områden förblivit dilettanten. Men de ha i sin mån bidragit att hålla synkretsen vid i hans verk och fylla dem med en verklighet av annan realitet än den på sitt rum drömmande skalden kan skänka. Och detta drag av stark, luftig verklighet finnes även i de verk, som till det yttre mest fly verklighetens världar. Men visserligen ha dessa mångfamnande intressen också förlett honom att stundom införa osmält och ovarsamt behandlat material från områden,

dem han trott sig behärska. Redan i Röda rummet, det verk som först uppenbarade den verklige Strindberg, ser man hur han tillgodogör sig sitt livs alla erfarenheter, och hur varje hans upplevelse pockar på att få sin plats i hans verk; i denna uppgörelse med hans ungdom och med hans samtids Sverige skönjer man alla de existensformer han före sitt trettionde år genomgått — medicine studeranden, estetikern, skådespelaren, journalisten, bohêmen, poeten, försäkringstidskriftsredaktören, telegraftjänstemannen i utskären, och slutligen som slutvignett den jämförelsevis stadgade amanuensen vid Kungliga biblioteket. Varje händelse i hans liv har skänkt hans författarskap ämne.

Och överallt fattar han med skärpt, vaket sinne vad som tilldrager sig. Han är född till avslöjare: han stannar aldrig vid ytans fagerhet utan vill tränga bakom och söka upp de innersta bevekelsegrunderna. Hans blick blir stundom alltför skarp, den söker för långt och den har en benägenhet att främst dragas till det mörka och oädla. Men visserligen gives det också undantag från denna regel, det vilar åtminstone ställvis solglans över många av hans verk, från Lycko-Pers resa till Sagor och Påsk och Svanehvit.

Men hans blick var icke blott skärpt i psykisk och social mening. Han ägde mottagliga och iakttagande yttre sinnen, som ytterligare utvecklats genom hans naturvetenskapliga studier. De bli ett ypperligt verktyg för hans fan-

tasi. I Strindbergs verk lever naturen på ett helt annat sätt än i äldre svensk litteratur. Och detta är kanske hans största, i varje fall hans minst omstridda gärning. Med ett oerhört förakt låter han i en berättelse en ung dam kalla trutarna »måsar», bofinken »en fågel», gneissen »granit», säven »vass» för att visa kvinnans bristande iakttagelseförmåga. Själv begagnar han alltid de koncisa och exakta uttrycken för allt i naturen, han känner noga djur och växter och bergarter, han vet färgerna och dofterna, vet var de olika djuren hålla till, var abborrgrunden ligga och var strömmingen går, och vilka växter som blomma samtidigt och vilka platser de älska. I den vägen har han säkert i svensk litteratur blott en jämlike, och det är — Linné. Men en natur känner och älskar han dock framom alla andra, och det är havsnaturen. I skärgården, bland utklipporna, är han mer hemma än någon annanstädes, där har han än säkrare korn på människor och djur, och all havets underliga betagande och hämska makt känner han och återger han. Där kan det till och med hända att han glömmer sig själv; där slocknar väl ej hans hat, men det får över sig ett större lugn och det får en vidare horisont. Och när det gäller havet — och bergen — framträder kanske allra tydligast hans blick för färgernas och dofternas alla nyanser, nyanser dem han med anlitande av allt sitt ur naturstudiet vunna material i de finaste skiftningar uttrycker.

Han stämplades efter Röda rummet som naturalist, som en efterhärmare av fransmännen, av Zola. Han har själv protesterat däremot, och säkert med rätta. Han är naturalist såtillvida som i hans skapelser verkligheten lever i alla dess former — och icke minst i dess hårda, råa och osympatiska former — och såtillvida som han strävar efter att återgiva den så koncist, så åskådligt som möjligt. Men han har alls intet av den verkliga naturalismens strävan efter opersonlighet, efter att ställa författaren utom verket; i hans verk är han själv alltid mitt inne. Och den skola han genomgått har icke varit fransmännens. Något har han lärt sig av svensk litteratur — Blanche och fru Carlén, Fältskärns berättelser och Fänrik Ståls Sägner; mera väl av Mark Twain och Dickens. Till det slutliga genombrottet bidrogo sedan Buckle, Ibsen, Björnson och Brandes var på sitt vis.

Strindbergs bana har sedan i mycket fört honom bort från hans tidigare författareskaps naturalistiska form, och under intryck av Maeterlinck och väl även andra har han över sina verk gjutit mer av stämningsdis och drömdunkel. Men dock förblir han innerst den han varit. Till och med i verk som Drömspelet äro de enskilda dragen koncisa och skarpa; det ligger icke framför dem någon slöja, som gör konturerna svaga. Man kan spela Maeterlinck bakom ett halvt genomskinligt förhänge — det låter otänkbart i fråga om Strindberg. Maeterlincks repli-

ker verka som droge man sakta bort en av slöjorna för själens innersta. Strindbergs äro yxhugg, som tränga in dit.

Det är knappast möjligt att nu gallra hans verk och säkert skilja åt det snart förgängliga eller det redan förgångna från det som skall bestå. Och lika litet är det möjligt att säga var han är störst — i sin färgrika, av liv vibrerande berättelse eller i de energiladdade dramerna, där replikerna falla snabbt och vasst mot varandra som värjstygn.

För de generationer, som vuxit upp under de senaste årtiondena har hans betydelse varit genomgripande. Men icke heller den kan så lätt preciseras. Lättast att fastslå är väl hans gärning som den stilistiske nydanaren och som den, vilken fört litteraturen många steg närmare det yttre livet än förr. Någon intellektuell förare av högsta rang har han icke kunnat bli därför att hans egen väg varit alltför osäker. Och icke heller har han hört till de befriande konstnärerna, till dem som öppna vida, lugna synfält eller skapa de milda, sköna linjernas konst, som hugsvalar tröttade sinnen. Men han har varit en rastlöst äggande kraft, som själv aldrig vilat och aldrig låtit andra slumra in slappt och dådlöst, han har utan hänsyn för andra och utan hänsyn för sig själv stormat alla befästningar, bakom vilka det erkända velat lägga sig i behaglig ro. Och han har varit en man, som genomlevat all tidens ångest och allt dess

kval och genomlevat det starkare och våldsammare än andra — en av dem vilka av ödet utkorats för att släkterna på dem må få lasta den största tyngden av de smärtor de ha att genomgå.

Ännu är det svårt att klart se hans gestalt — därtill är luften alltför fylld av damm, han själv rört upp och andra i striderna kring honom. Blott så mycket är visst att han varit en av de stora krafterna i det svenska kulturlivet, en av dem vilkas insats först framtiden klart kan bedöma, därför att dess verkan sträcker sig in i den.

STRINDBERG OCH MORGONBLADET.

Då Morgonbladets läsare i Helsingfors den 9 november 1876 öppnade sin tidning, funno de där ingen av de stora artiklar, i vilka tidningens stödjepelare, signaturerna J. V. S., A. M. eller någon gång själve Y. K., på svenska kämpade för den fennomanska sakens framgång. Men sedan deras ögon förgäves sökt efter någon sådan, stannade de kanske vid den korrespondens från Stockholm, som utgjorde dagens ledare. Början gledo blickarna snabbt och likgiltigt igenom, några rader om att konungen var på jakt i Skåne hos greve Arvid Posse, det svenska lantmannapartiets berömde chef. Konungen på besök hos oppositionsledaren! Det var helt pikant format, men det var dock först fort

sättningen, som riktigt grep tag i uppmärksamheten.

Uppe hos skulptören professor Kjellberg hade korrespondenten en gång för flera år sedan sett en smutsig gipsbyst.

»Det var en af de många kejsarstatyer, hvilka i olika varianter gått till efterverlden. På en lång, smal, senig hals öfver ett herkuliskt bröst och väldiga skuldror satt ett litet rätvinkligt hufvud. Öfver den låga pannan föll ett hårparti och skar den öfver på snedden; det var Cæsars bekanta lugg, hvilken Napoleon I imiterat så vackert. Ett par smala, hvassa ögon under väldiga ögonbryn, en lång kraftig näsa, något hängande öfver en snedt skuren mun, som genom någon förkrympning i ena elevatorsmuskeln drogs något upp mot kinden, bildande en djup fåra. Nej, det var bestämdt icke Cæsar, det var Tiberius! Dessa kindbågar voro alltför framspringande och dessa ansigtsmuskler alltför härdade. Det var icke Tiberius heller! Jag måste fram med min okunnighet.

— Hvem är den der Kejsaren?

— Det är Arvid Posse!

Ja, det var Arvid Posse, folktribunen, kejsaren, som då styrde gamla Sverige.»

Bysten väckte korrespondentens intresse för statsmannen, och då någon tid därefter Kungl. Maj:ts proposition om dyrtidstillägg åt vissa tjänstemän skulle behandlas i andra kammaren, satt han på läktaren i spänd väntan att få höra

den store mannen. Men förmiddagen går, obekanta bönder tala, den konservativa »intelligensen» på Stockholmsbänken talar, allt sitter greven tyst på sin plats, lyssnande och antecknande. Förmiddagens plenum blir slut.

»Eftermiddagen kom. Oppositionstidningarna hade anställt stenografer jämte referenterna — hvarföre icke så på förmiddagen också? de veta det de! Diplomatiska läktaren var fullsatt; tidningsredaktörerna stodo bakom sina referenters stolar; det var åska i luften och ingen trodde mera på förmiddagens hotande lugn.

Key talar, Carl Ifvarsson talar, Per Nilsson i Espö, Sven Nilsson i Efveröd, hela hären är på fötter, men generalen är lugn ännu och bara antecknar.

Statsministern har varit uppe ett par gånger, statsrådet Bergström står der bred midt i breschen och retar sin orubblige motståndare.

Då begäres ordet af Nils Larsson i Tullus, bondeståndets gamle talman. Han har dock icke väl börjat sitt anförande, som knappast höres, förr än grefve Posse störtar upp från sin plats och med ett språng är framme hos talaren, rycker papperet ur hans hand och hviskar honom något i örat.

Stor, men tyst förvåning i kammaren. Det var ett feldrag i spelet! Nils Larsson nedlägger sin talan och ändteligen begär grefve Posse ordet.

Det var ett stort ögonblick, det var kanske historiskt.

Herr talman, mina herrar. Det är snart hundra år som svenska folket styrts af embetsmännen.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Det var rent språk; embetsmännen skulle spela bönder i schackspelet och känna på, huru det kändes.

Statsrådet Bergström tog upp handsken, men grefven slog honom slag på slag! Det var en ståtlig syn denna tvekamp. Grefve Posse stod der lugn, viss, med omutlig logik, med bataljoner af siffror; känslomotiv besvarade han med ett förfärligt löje; orättvisa beskyllningar krossade han med skärpa o. s. v.

Det led mot midnatt; intelligenserna som enligt beräkning tröttat sig vid förmiddagens skärmytslingar, röcko fram alla tolf, så många de kunde vara; landtmännen hade stigit upp från platserna och bildade flock kring sin chef, hvars hårda drag af ansträngningen blifvit marmorbleka; der hade jag min kejsare igen! Det var verkligen en imperator ändå!»

Korrespondenten, som gav denna präktigt levande bild av den myndige greven, försmådde blygsamt att signera sitt brev, men mycket tyder på att hans namn var August Strindberg. I sin självbiografi — i »I Röda rummet» — har denne skildrat det intryck han mottog av detta samma greve Posses andragande i dyrtidsdebatten den 25 februari 1874: »Ett ögonblick var han frestad taga greven för en folktribun, som stormade med massorna emot konungadöme och

byråkrati.»[1]) Bilden av andra kammarens plenum, som inleder berättelsen om Posses tal, är ett utkast till kapitlet »Arma fosterland!» i »Röda rummet». Och hur genuint Strindbergska äro icke dessa rader i korrespondensen: »Nu visste man mycket väl på förhand hvad utskottet tänkt; ty det fick man veta ett par dagar förut på hotell Suède eller på Wasakällaren.» Men det finnes ännu ett viktigt skäl att tillskriva korrespondensen Strindberg. I en anonym biografisk uppsats om honom, »En Attentator», tydligen författad av någon honom rätt nära stående, vilken den 4 nov. 1882 ur Skånska Aftonbladet avtrycktes i Dagens Nyheter, uppgives att han skrivit korrespondenser till Morgonbladet i Helsingfors, och såvitt jag kunnat finna äro de under hösten 1876 där ingående Stockholmsbreven de enda, som kunna komma ifråga.[2])

Strindberg var vid denna tid 27 år. Han hade en brokig bana bakom sig. Efter försök

---

[1]) Korrespondentens berättelse stämmer icke helt med riksdagens protokoll. Men detta talar knappast emot Strindbergs författareskap.

[2]) Enligt vad statsrådet Eliel Aspelin-Haapkylä haft vänligheten meddela mig, lämna August Hagmans, Morgonbladets utgivares, papper inga upplysningar om korrespondenten. Hagman hade emellertid förbindelser med Dagens Nyheters redaktion, vilken Strindberg tillhört. En känd finne har också, efter det denna uppsats första gången varit tryckt, meddelat mig, att han en gång vid denna tid hade i uppdrag på en Stockholmsresa att till Strindberg överlämna honorar för artiklar i Morgonbladet.

i många olika riktningar hade han hamnat in på tidningsmannens karriär, som blivit avstjälpningsplatsen för så många desillusionerade själar, och under några år tillhörde han Dagens Nyheters personal. Men hans obändiga lynne vållade konflikter, som ledde till hans avgång, och efter en kort förnedringsperiod i lantmannapartiets tidning Svenska Medborgaren hade han 1874 fått en lugnare existens som tjänsteman i Kungliga bibliotekets stilla, svala salar. Röda rummets berömda bohêmekotteri var upplöst, och i stället hade Strindberg nu sina närmaste vänner i en krets av unga naturforskare. Men hans tankar hade under våren och sommaren 1876 framför allt upptagits av det familjedrama, i vilket han själv spelade en av huvudrollerna — det som ledde till hans giftermål med den frånskilda f. d. friherrinnan Wrangel i december 1876. Hans författarebana hade ännu inga triumfer att uppvisa; i hans bordslåda låg den otryckta Mäster Olof, som teatrarna icke velat spela. Hans ekonomi var dålig, ty biblioteket avlönade honom tillsvidare huvudsakligen med framtidsförhoppningar. Därför sökte han hjälpa upp budgeten med korrespondentskap.

Stockholmsbreven i Morgonbladet börja den 23 september — det första är daterat Stockholm den 19 september — och fortgå sedan under höstens lopp; det tionde och sista, skrivet redan den 18 december, infördes den 9 januari. Att de upphörde, kan bero på att Morgonbladets spalter

under den följande tiden så upptogos av politiska artiklar och referat från lantdagen att rum för längre korrespondenser knappast fanns; men om Strindberg var författaren, kan orsaken även ligga i att han vid denna tid, som han meddelar i sin självbiografi, fick några mer givande inkomstkällor.

Emellertid är det en omständighet, som vållar allvarliga svårigheter, då man tillskriver dessa korrespondenser Strindberg. Denne gjorde i oktober 1876 en alldeles kort resa till Paris, och några brev äro avsända vid en tid, då han icke kan ha varit i Stockholm. Möjligen kan det förklaras så att de äro ett samarbete mellan Strindberg och fru v. Essen, såsom den tidning, Gazetten, det var, vars första — och enda — nummer utkom samma dag det första Stockholmsbrevet ingick i Morgonbladet.[1])

Innehållet i korrespondenserna är rätt mångsidigt. Huvudintresset ägnas åt konst och teater, särskilt åt den senare. Bland de ofta rätt obetydliga teaternotiserna finner man en kuriositet: »Man talar om att en herre vid namn Personne (Pehrson?) skulle blifvit engagerad vid kongl. dramatiska teatern utan debut eller vidare rekommendation än teaterstyrelsens goda tro. Hvad

[1]) Det förtjänar anmärkas att Strindberg i Beichte eines Thoren berättar att han på våren eller sommaren 1876 förmått fru v. Essen »eine Korrespondens für eine Morgenzeitung zu schreiben». Uppgifterna i denna bok äro ej så precisa att icke detta *kunde* ha sammanhang med Morgonbladsbreven.

mände orsaken vara till denna frihet, jag vill ej tillåta mig säga olaglighet?» Fru Siri von Essen hade samma sommar haft många svårigheter för att erövra sig rätten att debutera; får man i notisen kanske läsa Strindbergs — eller hennes egen — bitterhet mot en lyckligare lottad kollega? I varje fall har tiden rättfärdigat teaterstyrelsens tilltro till hr Nils Personne. Det märkligaste av uttalandena i konstfrågor är en lång, entusiastisk skildring av ett solnedgångslandskap av Nordling, en målare som även nämnes i Gazetten och där kallas »vår bäste marinmålare». Litteratur omtalas stundom. Så omnämnes sympatiskt Pastorsadjunkten »af författaren till Skådespelerskan» — d. ä. Anne Charlotte Leffler: »Pastorsadjunkten är en pjes, hvars idée hvilar på en god och fast grund. Den är en tendenspjes, icke en af dem, som på ett qvickt och ledigt sätt gissla nutidens befängdheter; den rör sig omkring lifvets allvar och derför kan den heller icke vara *rolig*. Det är striden mellan religionen (jag menar dogmen) och vetenskapen, striden mellan den gamla och den unga generationens åskådning af lifvet, som förf. framställt .... Hvad som föröfrigt än må sägas om pjesen, ligger dock en djup mening till grund deri, och många sanningar uttalas i detta stycke».

Åtskilliga sidor av korrespondentens politiska och sociala uppfattning träda tydligt fram. Han har känt en livlig sympati för Posses och lantmannapartiets angrepp mot ämbetsmännen, dessa

ämbetsmän som Röda rummet så skarpt hånar. Men lantmannapartiets kompromissande har vållat honom en missräkning såsom det enligt självbiografien vållade Strindberg; skildringen av Posse avslutas med några ord om politiken mellan 1874 och 1876: »Sedan dess ha dyrtidstillägg blifvit beviljade; embetsverken hålla på att omorganiseras af *komitéer;* regeringens anslag beviljas; ja man ämnar snart bevilja anslag till införandet af ett Preussiskt militärvälde; och landtmännen ha skingrat sig som får utan herde, ty herden sitter i talmansstolen och är tyst, tyst och ogenomtränglig som en sfinx». Med det preussiska militärväldet menar korrespondenten värnplikten, som sedan i Nya riket kallas »ett attentat mot folkfriheten». Den antimilitära anda, som präglar den stridbare Strindbergs åskådning, är flerstädes skönjbar i dessa brev, tydligast kanske och säkert mest Strindbergsk i ett uttalande om firandet av slaget vid Lund: »Firandet af minnesfesten öfver slaget vid Lund var af mycket enskild natur och väckte inga sympatier hos befolkningen, som både var utestängd från densamma och för öfrigt är vorden alltför okrigisk för att vilja uppgräfva gamla minnen ur krigsarkiven, hvilket, om det skedde, skulle framkalla minnesfester för hvarje dag på året. Emellertid hade »Värnpliktens Vänner» ett godt tillfälle att få påminna om sin tillvaro, och hufvudstadens nyfikne fingo i två hela dagar beundra lifregementets vackra uniformer». Det religiösa

frisinne, som framträdde i uttalandet om Anne Charlotte Lefflers pjes, passade icke riktigt i Morgonbladets över huvud mycket ortodoxa spalter. Men det sticker det oaktat, visserligen mera förstulet, men också mer hädiskt, fram även på ett annat ställe, och där i en mycket Strindbergsk form. Det är en skenbart oskyldig notis om att en dag så många personer velat begå nattvarden i Uppsala domkyrka, att man fick lov att införa ett biljettsystem. »Det är väl första gången man hört talas om, att kyrkan varit stängd för allmänheten under gudstjenst, och väl också första gången det begagnats entrébiljetter till 'Herrans bord'». Ett skarpt angrepp på svenskarnas förkärlek för det utländska, även detta mycket överensstämmande med Strindbergs åsikter vid denna tid, finner man i inledningen till ett brev, som med en för en manlig författare ovanlig insikt i spetsknypplingens och sömnadens teori redogör för en utställning av Handarbetets vänner.

Finska förhållanden kommer korrespondenten naturligt nog icke mycket in på. En gång snuddar han dock vid dem i ett brev, som bl. a. berör den då i Finland hetsiga striden om Mittag-Lefflers utnämnande till professor, en fråga som liksom de flesta professorsutnämningar hos oss blivit en ren partifråga och där Morgonbladet ivrigt uppträtt mot Leffler. Korrespondenten — som för övrigt icke är väl stämd mot sin matematiske landsman — kommer i detta

sammanhang att tala om bedömandet av finska förhållanden över huvud i Sverige och klandrar »det traditionellt blivna förlöjligandet af Finlands nationella sträfvanden», varvid särskilt Emil von Qvanten ogillas för det han »tillåtit sig kasta löje öfver sitt gamla fädernesland». Någon egen ståndpunkt vill brevskrivaren dock icke intaga utan förhåller sig liksom de svenska svenskarna över huvud helst neutral i dessa för dem främmande frågor.

Vid sidan av sådana uttalanden av allmännare innebörd finnas även en del smärre notiser. En av dem blir helt pikant om Strindberg är författaren: »Staden Götheborg har gjort en lyckad aqvisition i det den till föreståndare för den derstädes nybildade högskolan inkallat docenten af Wirsén . . . Docenten af Wirsén är son till generalen af samma namn och var känd i Upsala såsom medlem af sångarförbundet: »Nio signaturerna». Efter fullbordad kansliexamen gick han in vid legationen, lefde sedan en tid bortåt som attaché i Paris, återkom, studerade, tog graden och gifte sig slutligen — med guvernanten i sin fars hus. Detta var den stolta generalen för starkt, hvarför han gjorde sonen arflös, hvilket alls icke rubbade jemnvigten i den unge mannens fasta karakter, utan ingick han som lärare vid Upsala katedralskola samt som litteratur- och konstdomare i »Svensk tidskrift». Docenten af Wirsén är känd som en af vår svenska nutids bästa författare. Man kan ej

annat än gratulera Götheborgarna och beklaga docenten af Wirsén, som nödgas komma till en stad, der penningen är envåldsherskare».

Om Strindberg är författaren . . .

Sannolikheten, en sannolikhet, som nästan är visshet, tyckes mig tala för att han är det. Uppgiften i Skånska Aftonbladet, överensstämmelserna mellan brevens uttalanden om Posse och Strindbergs egna, de allmänna överensstämmelserna i politiska, konstnärliga och andra allmänna frågor samt likheter i stil och ton: det utgör om icke ett alldeles avgörande bevis, så åtminstone ytterst tungt vägande indicier. Men därvid måste möjligheten att han haft någon medhjälpare hållas i minnet.

Ganska egendomligt är det att den orolige individualisten med sinnet jäsande av otåliga tankar av tusen slag först trädde fram för Finlands allmänhet i det visserligen relativt demokratiska, men annars så konservativa och rättrogna Morgonbladet. Och i den illustra raden av medarbetarenamn, Snellman, Yrjö-Koskinen, A. Meurman, Th. Rein, Otto Donner, A. F. Granfelt, Eliel Aspelin o. s. v. sticker August Strindberg av bjärt och brandrött.

GUSTAF FRÖDING.

Ett minnestal.

M. D., M. H.!

Förunderligt stort är ett människoöde.
Dröm och saga och skummande flöde,
vågor och lågor och stormars kör,
men hon själv är det sköraste rör.

Så sände Verner von Heidenstam en avskedshälsning till Gustaf Fröding i den vackra dikt, där dödsklockornas mäktiga klang ljuder genom rytmens tunga vågslag.

Förunderligt stort var verkligen hans människoöde, skaldens som i den mörka februarikvällen vid facklornas oroligt flämtande sken sänktes i graven på Uppsala kyrkogård. Det

hade inneslutit skapandets lycka, den största livet kan skänka, men även vanmaktens pinande kval, då människan i ångestfull förtvivlan stirrar ut mot den gärning hon icke mäktar utföra, det hade erfarit den solljusa sommardagens sorglösa rikedom lika väl som grubblets mörka stunder, och till sist hade den stora ödmjukheten inför livets makter sänkt sig över det med sin frid, lugn och ren som en vinterdag med klarblå, högvälvd himmel.

Men så vitt detta öde än spände och så stora och skilda kretsar dess bana än genomlöpte, så rymmes det dock nästan fullständigt i tre tunna diktböcker. Varje skald skapar ju sin dikt av sitt eget öde, av sina tankars och av sina känslors ler, av det mänskliga och av det alltförmänskliga i sitt väsen. Men mer än om de flesta gäller det om Fröding: *hela* sitt liv, *hela* sin själ har han sjungit ut i sina strofer, med en nästan hänsynslös ärlighet och uppriktighet har han biktat sig för all världen.

Men är bikten en sida av all diktning, så är konsten en annan. Och Fröding har fattat att blott den dikt, som är konstnärligt fullödig, utan vank och utan lyte, har kraft och rätt att leva. Han hade formens gåva medfödd, men han visste att taga vara på den och utveckla den, och hans skarpa, stundom obarmhärtigt skarpa självkritik gav sig icke till tåls innan det högsta var nått. Hans formella fulländning är så stor, att man i första ögonblicket alls icke kommer att tänka

på den sidan av hans diktning, man glömmer att spörja hur den kommit till, glömmer att den icke sprungit fram fullfärdig i mästarens själ utan kostat honom möda och arbete — ända därhän har han förmått utplåna alla spår av detta arbete. Därför förefaller den oss så enkel, så naturlig; »hos de äldre skalderna är dikten medveten sång, hos Fröding är den bara andhämtning», har Fredrik Böök träffande sagt. Hur har icke var dikt hos honom en rytm som tyckes skapad och *är* skapad just för den! Och hur ger han icke varje ord han upptar en ny friskhet, en ny åskådlighet; det finnes i hans dikt intet, absolut intet schablonmässigt, intet blekt, intet litterärt som man kände igen från andra skalder. Knappt en rad i hans verk kunde tänkas diktad av någon annan än av honom. Och denna originalitet är så gedigen, så ursprunglig att han icke behöver stryka under den på något iögonenfallande sätt för att markera sin personlighet; hans tonfall tyckes ständigt vara det enda, som över huvud är möjligt för honom. Denna prägel behåller dikten på vilket område den än rör sig. Han kan smeka örat med veka, längtansfulla, drömmande vers:

> Jag ville jag vore i Indialand
> och India vore sig själv

— han kan i några hårda ord samla livets oförbarmande likgiltighet:

> Havet välte, stormen ven,
> vågorna rullade asklikt grå.

En man är vräkt över bord, kapten!
Jaså.

Eller låter han bergslagstrollens klumpiga och tunga lunk komma fram i sin vers:

Det stampade och trampade från alla fyra hållen,
och näggum det var roligt, för jaggu var det trollen,
som långsamt kommo skumpande med dunder och duns.

Finner han icke färdiga de ord han behöver, skapar han dem själv med ett beundransvärt sinne för deras rytm och ljud. Skogsrån blir »ungtallsmidig och enstamvig», i Beväringa ger han en hel gestalt i två ord: »en långskankspojke i kortbensbyx».

Om vi med skald framför allt mena sångare, mena den som fått språket att klinga rent och starkt och rikt, då har Fröding i den svenska litteraturen blott en jämlike — det är Bellman. Och månne väl något annat land än Sverige kan uppvisa två skalder, hos vilka språkets musik ljudit så fulltonig och mångskiftande som hos dessa?

Men detta var ännu blott en del av Frödings storhet. Hans dikts innehåll är rikt som dess form.

Delvis rymmes detta innehåll i de gestalter han skapat. Man har kallat honom en lyrikens Shakespeare. Och med rätta. Ty hans lyrik bygger icke endast på tankar och stämningar, om den även till fullo äger dem i sin makt, den skänker

oss ock en värld av människor, levande och kraftigt utformade med en bildhuggares plastiska konst.

Det bodde två själar i Frödings dikt, berättar han själv, harmonikans och guitarrens; den ena »munter och lustig och bondsk och grovt burlesk», den andra »dyster och bitter och melankoliskt bizarr».

Låt oss först lyssna till dragharmonikans toner och frambesvärja några av de gestalter som höra den till!

Där är mister Johansson, skräddaregesädeln som vandrar därborta i ensamhetens dystra tankar under det »tåren far på kinden kall som Niagadras vilda fall». Det var han som först banade väg för Fröding till det svenska folkets hjärtan. Och där är korperal Storm och Våran prost och Lelle Karl-Johan och Beväringa och Stadens löjtnant, en lång rad typer från Frödings värmländska hemtrakter, från landsbygden och från småstaden, alla bestrålade av den härliga Frödingska humorns varma sken.

Men harmonikaspelaren tröttnar på sitt drag, guitarrens toner börja höras, Fröding ser icke längre blott på avstånd på sina gestalter, han lägger ner i dem mer av sin egen själ och sitt eget jag.

Det är Oscarsbal, ljusen lysa mot vita skjortbröst och svarta frackar och guldsmidda uniformer och präligt siden och fraggande tyll, och in i salen seglar stolt och stram fru Uggla, följd i spå-

ren av dotterdottern fröken Elsa Örn. Hur många sinnen fångade hon icke i sin blonda skönhet, hur mången av dem som då befunno sig i den första ungdomskärlekens ålder såg icke i hennes namn en pseudonym för sina drömmars föremål, och hur mången drömde icke, då kärlekens första vilda weltschmerz fick makt över honom om att i balkonversationens fladdrande pladder, som skalden det gjorde, kasta in de stora livsproblemens stentyngd och med demonisk uppsyn deklamera Schopenhaueriansk pessimism och livets intighet och glädjens falskhet för att sedan i sällsam vällust, sammansatt av självsargelsens bittra njutning och det ljuva medvetandet om intellektuell överlägsenhet avbida den tillbeddas och föraktades replik —

då sade fröken ängsligt: »är ni galen?»

Men ungdomens patetiska världssmärta är blek mot mannens bittra plåga, som icke längre kan läskas av de stora orden. Tragiken blir bittrare. Humorn gjuter ännu försoning över skalden Wennerboms mörka öde, skaldens som supit bort sin sångargåva och sitt liv och som dränker sina tankar i flaskans drank medan högsommardagens brokiga liv myllrar kring honom.

Slutligen den stora tragedien. Jägar Malm träder in i stugan med tunga, trötta steg, på läpparna ett löje som skall dölja själens sorg och plåga, sorgen över Eli-lita och över egen hårdhet —

Men I vet väl hur det går en,
och I vet vad den får tåla,
som en likar mest av alla,
allt en får och allt en tar,
och det går en som de snåla,
det blir inget kvar.

Så draga gestalterna i Frödings dikt förbi en efter en. *En* blott dröjer, den som i skilda spegelbilder uppenbarats i dem alla — skalden själv.

Det var den glade humoristen Fröding man först gjorde bekantskap med i Guitarr och dragharmonika, en godlynt, sorglös gestalt med sinne för allt roligt han mötte på sina färder i den värmländska hembygden — det var han som diktade Farväll och Beväringa och Äktenskapsfrågan och Jan Ersa och Per Persa och Jonte och Brunte. Finnes det varmare och gladare solsken i någon svensk dikt än det som lyser över Haga i »Vackert väder»? Och när han helt försänker sig i den värmländska naturen blir det en dikt som Det var dans bort i vägen, en hymn till en nordisk Pan med starka drifter av tungt, tjockt blod. Allt detta var något helt annat, något ursprungligare, omedelbarare, mer smittande än den dåtida svenska poesien annars kunde bjuda — Snoilsky och Rydberg, ja till och med Heidenstams första diktbok. Så blev Fröding utkorad till den blivande humoristen. Det var den tonen allmänheten och kritiken krävde att han skulle vidhålla. Men vad han själv tänkte om den fordran, det

har han sagt ut i sin dikt om den svenske Celadons sorgliga öde bland de svarte morhianer:

Sen togo de min stövelknekt
och satte strängar på
och sade: »du skall spela
på denna goda fela!»

För de glada dikterna glömde man hans griller och grubblerier, i det lössläppta skrattet över en sorgens ton från Amerka var det mången som alls icke fäste sig vid att han också sjöng:

min själ är bedrövad för vindsångens skull
mitt sinne är sorgset till döden.

Och denna ton var det som skulle segra i hans själ, icke som man väntat och hoppats den muntra och glada. Redan i Nya dikter ser man tydligt hur skalden kämpar med mörkret — finns där en del värmlandslåtar så finnas där ock de mäktiga Bibliska fantasierna och den gripande bönen till Fylgia. Och då slutligen Stänk och flikar kommer ut, är glädjen helt viken från honom. Det var väl icke så många som genast fattade hela storheten och rikedomen i denna samling. Också de, som kunde frånse skandalen den väckte, grepos väl till en början mer av det rent personliga i dessa dikter än av deras skönhet, de kände mer medlidande med skaldens öde än verklig skönhetsnjutning. Men med åren som gått har denna samlings rikedom allt klarare trätt fram, och nu är den väl den av Frödings samlingar vi

oftast taga ned från hyllan för att löga vårt sinne i dess renhet och storhet. Där finnas ju Flickan i ögat och Fredlös och Jägar Malms hustrur och Prins Aladin av lampan och Det borde varit stjärnor och Herran steg över Korasan.

Där kämpar Fröding sin största kamp med livets och med himlens makter. Men visserligen hade den kampen redan fortgått länge. Den glade humoristen, som troddes ha skrivit Guitarr och dragharmonika, bar redan, då den samlingen kom ut, dödens bitterhet i hjärtat. På två håll kämpar han sin strid. Det ena är den andliga självbevarelsens strid, striden för att bevara sin skaparkraft, sin diktargåva, sin själs klarhet. Hur bryter icke alltjämt ångesten för att förlora den fram, hur bönfaller han icke sitt öde om att få behålla den. Det kommer fram i Skalden Wennerbom, där man läser Frödings egen fruktan att bli en av de gestalter, vilkas fantasi skapar blott i drömmens riken, en av dem om vilka det i fullt mått gäller:

> det är skönt för skalder att få sova.

Men en än personligare, än bittrare klang får den i Prins Aladin av lampan, dikten om prinsen som förlorat både lampan och ringen, skaparkraften och troskraften, och vandrar bland folket som en fåne, förhånad och beledd.

Och i dikten till hans Fylgia blir denna förtvivlade ångest en skälvande åkallan:

Fylgia, Fylgia, fly mig ej,
när jag drags av det låga mot dyn,
du skygga, förnäma, sky mig ej,
när med lumpna tankar jag skymmer din veka gestalt,
som svävar i skönhet och stjärnglans
och drömmar av ljus för min syn.

Den andra striden, han för, gäller världsgåtans lösning — frågan: vad är gott, vad är ont? varför är något gott och något ont? Filosofer ha grubblat sina hjärnor trötta över detta spörsmål, de ha vid sina skrivbord skrivit klara eller dunkla verk därom och sökt lösa frågan lugnt som man löser ett av Euklides' problem. Fröding kunde icke slå sig till ro med andras lösningar: frågan var för honom icke en tankelek, den var livets allvarligaste och djupaste innehåll, det var en fråga av vars lösning han kände sitt eget väl och ve bero. Som hans vän Karlfeldt vittnade vid hans grav: »Det var för honom ett fruktansvärt personligt ansvar att en människa måste reda ut de djupaste frågorna om han än skulle förgås därutinnan.»

Allt ifrån det han skrev En fattig munk från Skara kommer den frågan åter och åter fram. Den fattige munken, som tagit lönliga klunkar ur abbotens tunna och syndat med nunnor och slagit Lasse Kanonikus, han siar om en tid då

ingen är ond och ingen är god,
men bröder som kämpa i ondskans flod
och räcka varandra handen
att hjälpa fram till stranden.

Men frågan blir skarpare med åren. Fröding stämmer världarnas herre sig till mötes och brottas med honom som fordom Jakob för att han må ge honom lösningen, men då Herran tiger, slungar skalden mot allskaparen ur Belials den ondes mun den förbannelsen som en syndfull värld alltid skall kunna slunga mot sin skapare:

> Du själv har gjort mig till Belial,
> du själv har skapat världen all
> och ont och gott i mig och allt,
> och har du eld för ont befallt,
> så vräk dig själv i Hinnom
> att vi tillsamman brinnom.

Men allt mer går det upp för honom att det som kallas ont och synd icke är ont, att människan är god och blott må följa sin natur, och han hör en framtids förkunnelse:

> Följ var trotsig drift
> du följde förr i fruktan,
> fritt som lagens skrift du
> såge sagd däri,
> synd och skuld och tuktan
> äro nu förgångna,
> all den fordom fångna
> livets kraft är fri.

Han ser i sina drömsyner för sig det han kallar Gral, enheten av ont och gott, han ser för sig den höga bergspetsen därifrån allt ter sig som *ett* och synd och skuld äro ord utan mening. Men själv förmådde han icke gripa Gral, icke nå upp till spetsen. Innan han hann fram, bröts hans tankes

kraft i den hårda spänningen, och blott i dunkla, stammande ord förmår han i de dikthäften som följde Stänk och flikar ge uttryck åt sina syners och aningars djup. Ty det är den mänskliga tankens tragik: att den icke förmår föra oss till de yttersta djupen och de högsta topparna, och därför blir den människa olycklig, som icke kan nöjas med de halva svaren eller med ovisshetens resignation. Den resignationen blev väl till sist också Frödings lott — men först efter det han satt in alla sina krafter i kampen att nå en visshet och misslyckats.

Den kampen tog honom så helt att hans dikt tystnade.

En annan svensk skald har tagit liknande tag med de stora världsmakterna — August Strindberg. Även han har i titanisk kamp krävt svar på de stora spörsmålen. Men hur annan är icke hans kamp än Frödings! Vad Strindberg fordrar är en sanning särskilt avpassad för honom, August Strindberg, en sanning som kan giva hans utpinade sinne ro; får han den, känner han att den är verklig. Över Frödings kamp är det större stil, därför att han begär sanningen, den sanning som är icke blott hans personliga sanning utan världarnas sanning, vare sig den sedan bringar honom lycka eller olycka, frid eller ofrid. Därför väger och prövar han så noggrannt de svar han får. Han förmår trots allt bära sina tvivel, sin ångest, sin smärta med upprätt huvud, och icke ens då han måste uppge sin strid som hopplös böjer han

sig tiggande om barmhärtighet för de makter han utmanat — kungarak, som Heidenstam säger i sin dikt, går han genom livet och in genom nattens dörr. Hur stor och hur vacker är icke hans dikt »Ur Anabasis», som bjuder människorna och folken att icke som barbarerna i de tunga dagarna låta sig övermannas av sina bekymmer och sin smärta utan minnas glädjen och lekarna och dansen!

Men bakom denna Frödings kamp att vinna det godas och det ondas ursprungsord, ligger ytterst hans varma kärlek till allt skapat. Han håller av de onda som av de goda. Själv har han känt sig vara bland de utstötta och föraktade, själv har han känt ensamhetens tyngd. Ett galler har stängt honom från de andras glada världar och han har sett livet slå sina böljor upp mot gallret, hört skratt och sång tränga därigenom, men då han kastat sig mot det för att nå ut ibland de andra, har han märkt att det icke är utom honom utan inne i hans själ, att han är för evigt utestängd. Och som den fredlöse har han sett de andras lycka, sett den som tiggaren och slusken över planken vid vägarna. Men denna ensamhet är icke blott hans öde, han anar ock i den sin fara. Han känner hur den vill komma hans hjärta att krympa och hårdna. Därom diktar han Flickan i ögat, där han tungsint skildrar dens öde, som icke kan älska och icke älskas, som i spegeln icke ser bilden av den han håller kär utan blott sitt eget fula och nötta jag. Den ofruktsamma själv-

betraktelsen, Narkissosblicken i källan, är fienden han fruktar. Och denna fiende tyckes honom få stöd av själva den luft han lever i. Mörkret och kölden i Norden äro dess bundsförvanter, han gripes av den bittra dysterhet de sollösa, kvävande tunga vinterdygnen kunna fostra i »landet där mörkret i världen är störst» —

> kallt bliver hjärta och kallt bliver öga
> sist av allt kallt som de känna och se.

Men den fienden förmådde han dock besegra. Det vackraste, det största hos Fröding, det är väl sist och slutligen hans varma, rika medkänsla med allt levande i världen. Ser han en främmande man, som sluter sina läppar för att ej ge luft åt sitt lidande, smärtar det honom att han ej får dela hans plågor. Han sörjer över skönhetens och renhetens bittra lott:

> Ty det som drömmer vackrast och det som
> blickar mildast
> brutalast och vildast
> skall brytas mot jord och besudlas med mull.

Därför blir hatet och hårdheten det enda han icke ens i sina Graldrömmar kan se någon försoning för, därför diktar han några av sina vackraste strofer över den barmhärtiga flickan i Flickan i ögat, som ger honom tröstens milda ord. Och därför skänker han av sitt eget sinnes rikedom åt så många gestalter, som höra till de ringaktades, till spillrornas och vrakens skara. Skalden Wenner-

bom, En Uppsalaflicka, Dolores di Colibrados, Jägar Malm, Kung Erik — alla äro de utstötta eller skadskjutna, men åt alla har hans varma, förlåtande blick skänkt skönhet.

Hans Alienus begav sig i sin ungdom ut att söka ett huvud som kunde symbolisera människan — som i sina drag kunde uttrycka hennes tanke och hennes dröm, hennes segrar och hennes nederlag, hennes lyckorus och hennes förtvivlan. Då vi se en bild av Fröding från hans senaste år — en bild där han vithårig men rak och ståtlig vandrar utanför sitt Gröndal, eller Carl Eldhs filosofhuvud — är det icke som såge vi där denna sökta bild av människan, tyckas oss icke dessa drag ett uttryck för det stora och majestätiska hos en människa, som genomlevat allt ett människoöde kan bjuda? Han hade sett livets rika solsken, han hade kämpat andens väldiga strider mot makter inom sig och utom sig, han hade känt sig dragas ned mot förnedringen och lågheten och likväl förmått återvinna sig själv, han hade prövat hat och bitterhet och kunnat skänka det sin vidhjärtade förlåtelse. I vördnad böja vi oss för denna gestalt — och för denna diktning — där det mänskliga tecknar sig så rikt i på en gång sin storhet och sin ödmjukhet.

»NÅGRA DIKTER» AV KARLFELDT.

»Några dikter» av Erik Axel Karlfeldt utgör Föreningens för Bokhandtverk publikation för 1916 och har utdelats blott åt föreningens medlemmar. Men om den sålunda också icke egentligen hör allmänheten till, är den dock som ett verk av den svenska lyrikens störste nutida mästare något, som måste få omnämnas — även om det ställts i utsikt att snart nog en större samling skall bli tillgänglig för en större allmänhet.

Samlingen innehåller blott tretton dikter, och det vore fåfäng gärning att på deras grundval uppkonstruera något nytt utvecklingsstadium eller några nya utvecklingslinjer, så mycket mer som dessa dikter torde tillhöra rätt olika tider.

Men inom sitt ringa omfång giva de en god och samlad bild av Karlfeldts diktning, på dess höjd och i dess olika skiftningar. Allt där är manligt, fast, mättat av syner och dofter och ljud från skogar och fält och vidder, och på lönliga vägar tyckas naturens safter och vätskor strömma in i de böljande rytmerna. Allt har den Karlfeldtska diktens särprägel — ordvalet med de säkra, koncisa naturorden, växters och fåglars namn, med de sparsamma, starkt betonade adjektiven och med de oemotståndligt betvingande rytmerna, icke skapade i en fantasiens flyktiga lek i rymden utan jordbundna, tunga och fasta. Denna dikt födes i egna, ofta sällsamt sammansatta och dock alltigenom helgjutna strofer med en ofta rik, alltid suveränt behärskad rimning, de ha icke den mekaniska enkla genomskinligheten utan tyckas organiska väsen, fyllda av verkligt, spänstigt, sammanhållet liv. Men liksom stroferna synas bilda en enhet av skilda krafter, så bli också diktmotiven ju närmare man lyssnar till hans diktning alltmer sammansatta och mångtoniga. Han är icke — åtminstone icke numera — någon naiv naturskald, som omedelbart går upp i stämningarna och förlorar sig i dem — sammanhanget är djupare och mer invecklat: människan känner naturens pulsslag i sitt eget väsen, men samtidigt känner hon sin motsättning till den, liten och nästan ångestfull står hon inför dess väldiga, dunkla krafter och dess lidelser, vilkas bölje-

slag hon känner också inom sitt eget bröst. Det var i Flora och Pomona denna sida tydligast framträdde, och den bildar grunden också för en rad av dikterna här. Men den sidan är icke den enda. Hans sinne har genomlevat den folkliga fantasiens alla stadier, det höstnattsmörka som skapat fantomernas mytologi med hedniska eller kristna namn, lika väl som det midsommarljusa och glada. Därför har han också anknytning till alla den folkliga diktens uttryck, därför bli bondpraktikans termer lika väl som bibelns stil och ballader för honom levande uttrycksmedel. Men han stannar icke inom denna ram, hans sinne är rikare, mer medvetet än den föreställningsvärld, som ligger bakom dessa stilar, han formar dem efter sin vilja och sitt behov. Och allt större har, med åren som gått, hans förmåga blivit att skänka dikterna rikedom i klangen och fyllighet i känslan.

De tretton dikterna visa många skilda drag i hans diktning. Boken öppnas med *Blommornas kärlek,* den vackra Linnédikten, hyllningen till en annan ande som också förnummit naturens gud,

Den samme, som fästets grunder
Och örternas vårtält byggt,
Den samme i åskvagnens dunder
Och pollensvärmarnas flykt,

Den samme i stormvindens vågor
Och daggens välsignade skur,
I människohjärtats lågor
Och stilla blomsteramour.

Där finnas åter andra dikter med naturens dunkla oro i sig: *Fjällstorm, Mikael, Jordanden.* Där är också en lugn, klar, stilla dikt som *Intervila,* dikten om vilans dag efter arbetet och mödan. *Kom nya nord som vi bida* är en nationell väckelsedikt med en hyllning till det friska, det härdiga och kraftfulla. Men också fullkomligt andra toner finnas bland dem. *Svarta Rudolf* drömmer i roslagsvalsen om sina upplevelser i fjärran länder, om Samoaflickor och negerprinsessor —

> Den vitröda tösen bävar,
> Bedårad, förlorad, förledd.
> Hon ler i den väldiges nävar
> Åt allt vad han tog och gav,
> Hon suckar och vinden svarar
> Från Ålands jäsande hav.

Där finnes i den en underlig, svåranalyserad samklang av en sjömansvisas lätt burleska ton och en romantisk längtan till fjärran stränder och världar, samklangen eller motsättningen, hur man vill, mellan flickans suckar och havsvindens dån. Och något av samma förening och motsats finnes i *Sjömansvisa till positiv,* en präktig balladparodi om en cigarrbutiksfröken och en sjökapten, som till sist mynnar ut i en vacker avslutningsbild:

> Så mötas vi bland dosorna
> Som blänka vid din knut,
> Mot aftonen, då rosorna
> Och lyktorna slå ut.

I *Minnesång* är anslaget likaså litterärt stiliserat, men dikten frigör sig snart och stiger till en alldeles egen, storslagen skönhet. *En gammal man*, vid sidan av Härolden samlingens konstfullast byggda dikt, har över sig en trött resignerad förgänglighetstanke — den gamle på kärleks- och vingårdsstigar, beledd och hånad, snart som onyttigt bråte kastad på Kronos fyllekärra för att hamna

bland spruckna fat i Bacchi bakgårdsskjul.

Härolden är ett rytmiskt mästerverk och alltigenom Karlfeldtsk i sin skildring av poeten Krylboms vårvandring:

Just som solen gick upp i ett dansande sken,
Då lyfte Johan Krylbom ur sängen sina ben,
Och han stod på sitt golf som en hedningagud,
En Apollo med blaggarn till skrud.
Då hörde han en vind som i skorstenen hven,
Och det tonade ljufligt i oxelgren,
Och han öppnade fönstret på darrande ten,
Och förnam att den vinden var len.
O du oxelvind
Vid Krylboms grind,
Du sjunger om en vårfru med regnstänk på kind.
Hon har stått vid mitt fönster i natt då jag sof.
Jag vill sjunga med dig hennes lof.

Hur mjuk är icke vårluften i denna strof med sina rim på e och i, med sin än dansande än lättjefullt dröjande rytm! Men högst bland alla dikterna står den underbara gravdikten *Klagosång öfver en landtman*. Den har fränder i Karl-

feldts egen diktning alltifrån Fäderna i Vildmarks- och kärleksvisor, och den sluter sig till den svenska diktningens rad av odalmannasånger. Men aldrig förr har så enkelt och så innerligt samhörigheten mellan människan och den jord hon odlar kommit fram, aldrig förr har odlarens gärning stått i ett så gripande vackert ljus som här:

Du sådde din säd.
Guldrägnet flöt ur din hand,
Du satte träd
Och blomster vid åkrarnas rand.
I skuggande rågar
Nu kornknarren spelar ditt lof,
Och piplärkan stiger i bågar
Och prisar ditt löfrika hof.

Du byggde ditt hus
Af kärniga skogars trä,
Din bjälksal för högtidens brus,
Ditt drömloft i lönnkronans lä.
I spiltan och båsen
Står boskapen trygg vid sin spis,
Och svalan far ut under åsen
Och kvittrar sin husfaders pris.

Du sådde din säd,
Kraftig din lifsbölja flöt,
Och stark som ett träd
Din stam sina telningar sköt.
Af flickor och gossar
En ätt i oändliga led
Skall odla de hedar och mossar,
Där släktfadern gladdes och stred.

Ute skaka träden för vårens frostiga blåst —

Nu står vår lust
Till sommarens leende ny.
Skall jorden få must
Och gro under nattvarm sky?
Skall sådden få börja
I tecknens behagliga tid?
Vi lefvande spörja och sörja,
Men du är bärgad i frid.

Vi lyfta dig upp
Och bära dig bort att bo,
Där aldrig en manande tupp
Skall störa din morgonro.
På ren och vid dike
Det hviskar där fram du drar:
Ett grönt och blommande rike
Har mist sin herre och far.

Dikten hör till den svenska poesins klassiska verk, så innerlig, så äkta i var rad, så stor och säker i sin resning.

I bredd med Karlfeldts diktning blir den övriga nutida svenska lyriken spröd och tunn.

HENRIK IBSEN.

Henrik Ibsen har upphört att överleva sig själv. Med det verk han själv kallade en epilog, med När vi döde vågner, försvann han ur de levandes värld, och det är blott en skugga, en gengångare som nu lägges i graven. Ingen förväntning, ingen förhoppning dör med honom.

Vi fästa oss knappt vid att det sker. Han har aldrig riktigt tyckts höra till den värld som omger oss: när vi tänkt på honom har han synts en sagofigur, en dvärgakonung, som fjärran från tiden och dess buller lever inne i dunkla gångar i något av sägnernas hemlighetsfulla berg, där han med tung, fastnaglad blick och grubblarens rynkade panna stirrar in i livets mörka, bottenlösa gåta, medan därute tiden glider förbi, dag efter dag, år efter år, sekel efter sekel.

Så formade sig i tankarna sagan om Henrik Ibsen. Vi hörde historierna om honom från München och Kristiania, men de intresserade oss icke — Henrik Ibsens verk stod för oss i intet förhållande till detta pedantiska original, vi kunde icke tänka oss någon verklig förbindelse mellan dem, och så läto vi denna bild åter skjutas åt sidan, läto drömmarnas dvärgkung träda i stället.

Dödsbudet bryter för ett ögonblick åter sagodunklet kring hans gestalt. Vi se för oss kommerserådsansiktet, glasögonen, de sammandragna ögonbrynen, den hopknipna, vassa munnen. Vi minnas dragen av hans person, sådan den träder fram i breven och anekdoterna: den hänsynslösa egoismen som låter honom för sitt verk bryta förbindelserna med föräldrar, med vänner, med fädernesland, det utpräglade affärssinnet som låter honom mitt under tankarnas skapelsearbete tänka på obligationer och aktier, den hårdnackade tystnaden, som spred kylig ensamhet kring honom och gjorde ett »goddag» från hans läppar till en historisk tilldragelse.

Så försvinner åter allt detta som något overkligt — och ur minnen från barndomsdagar och från den första ungdomstiden, ur intryck från olika perioder och av olika art, söka vi samla en bild av den Ibsen, som för oss står som den verklige, den Ibsen som vi vilja och måste tänka oss bakom verken — en bild av en skald och av en livsgärning.

Klarast, skarpast tecknar sig hans verk i det

tekniska, formella. Han har skapat det nya dramat, och man bygger överallt i Europa vidare på den grund han lagt. Han är icke begynnaren, föregångsmannen, men han fullbordar vad som hos de andra blott varit ansatser, han samlar till helhet vad som förut blott funnits som spridda försök.

Som dramatisk tekniker är han matematiker mer än någon annan. Han konstruerar sina dramer som man löser ett geometriskt problem, handlingens skilda uppslag äro räta linjer, som med matematisk nödvändighet konvergera mot en punkt. Allt tillfälligt, onödigt uteslutes: livet förenklas och koncentreras. För att det oaktat få ett verkligt innehåll att rymmas i dramat, griper han till symbolismen: orden, händelserna ha flera betydelser, under den klara, alldagliga, ligger en annan, indirekt, vildanden är inte en vanlig fågel, Solness' slott är inte ett vanligt slott. Så föddes det mångomtalade »dunklet» i hans verk. Ibsen har aldrig varit mystiker, och hans idéer ha alltid varit begränsade och klara; men den starka sammandragningen gör att varje ord får så stark tonvikt att man stundom har svårt att följa med. Och hans verk tolkades i oändlighet, under det han själv ostörd av bullret satt vid sitt nästa verk och per brev svarade också de omöjligaste uttolkare: »Ni är den ende som förstått mig!»

Hans form har skapat vår tids dramatiska form; hans tankar ha varit med om att skapa vår tids

andliga karaktär. Strindberg har skildrat, huru Brand för honom blev en uppenbarelse och ett evangelium, boken över alla böcker. Huru många ynglingar ha icke i sena kvällstimmar suttit lutade över de tunna böckerna med det glesa trycket och i stunder fyllda av högtidsstämning känt, att de för första gången funnit den litteratur, som griper in i livet med tag, kraftigare än den handgripliga verklighetens.

Alltifrån begynnelsen har Ibsen varit kritikern, individualisten, hjärnmänniskan. Han har varit idealens, de nötta, slitna idealens obönhörliga fiende, han har med tankar, frätande som saltsyran, upplöst dem ett efter ett, plockat sönder dem bit efter bit. Han var den politiske anarkisten, som hatade folkväldet lika mycket som enväldet, han ville krossa samhällets makt över den enskilde, och han förkunnade att den politiska friheten och den verkliga voro skilda ting: »torpedon under arken» var hans berömda lösen, revolutionen som störtar a l l t.

Men den politiska revolutionen intresserade honom i grunden föga. »Hvad det gäller, är människoandens revoltering» skrev han till Georg Brandes, och den revolutionen var det han arbetade på. Han kämpade mot de etiska och moraliska värdena för att skapa nya. Han angriper direkt de gängse trossatserna på detta område, eller ock banar han sig väg in i själen, så djupt att därifrån de vanliga formlerna som bedöma vårt handlande synas toma och meningslösa. Han

förkunnar i Kongsemnerne kungatanken som rättens enda kriterium, han gör i Vildanden slut på den suveräna sanningsdyrkan, han gisslar i Gengangere barnens plikt att älska sina föräldrar. Slutligen, i sina sista dramer, är det icke längre satser utan enskilda fall han undersöker, — Borkman, Når vi döde vågner.

Han har också själv byggt ideal. Han trodde i Keiser og Galilæer på »det tredje riket». Men hans ideal ha skiftat, de ha stått under »förvandlingens lag». Det är med honom som med alla andra stora andar: vad de byggt upp, ha tiderna åter störtat i grus — men deras upplösande, nedrivande tankar, de bestå för alla tider.

Ibsen är den store frågaren. Han har mod att alltid spörja. Därför har han lärt oss att intet är heligt: ty det heliga är det, inför vilket frågorna tystna. Ständigt spörjer han vidare, efter motiv och bevekelsegrunder och värden — sitt liv slutar han med en fråga: var verket värt offret? var det icke en synd att för kärleken till skapandet dräpa kärleken till människan?

Men tankarna ensamt ge icke hans verk deras eviga liv — de ha kraft att leva ännu efter det de tankar, som först burit fram dem, hunnit till seger och blivit allas egendom, efter det de ord, som ursprungligen voro skapade till fältrop, blivit föråldrade slagord. Han har aldrig skapat blodfyllda, starka gestalter, sådana som hans ende jämlike i nordens dramatik, Holberg, det gjort; men han har gjutit liv i sina dramer med andra

medel, han har fyllt dem med det, som i den modärna dramatiken ersätter kontrasten mellan personligheternas konturer: med den starka, oupphörliga spänningen och kampen mellan själarna.

Och han har trängt in i själarnas djup längre än någon före honom, han har funnit och bragt i dagen dessa konflikter, som ligga dolda djupast därinne, dessa strider som kämpas mellan dunkla makter fjärran från den yta, där allt avtecknar sig skarpt och klart.

Bergvæg, brist med døn og brag
for mit tunge hammerslag!
Nedad må jeg vejen bryde,
till jeg hører malmen lyde.

Dybt i fjeldets øde nat
vinker mig den rige skat —
diamant og ædelstene
mellem guldets røde grene

— skrev han i en av sina dikter. Nedåt, inåt har hela hans strävan gått: allt djupare in i de själens schakt, där han drömde om att finna diamanterna och det röda guldet.

Men vad han fann — det var människornas svaghet och ömklighet och elände — det var det som är lönen för varje upptäckare i människosjälens dunkel.

Han är icke längre uppfostraren såsom han varit det. Det tjugonde seklet har nya män, kring vilkas tankar dess strider utkämpas. Ibsens tankar ha segrat, därför känna vi icke längre hänfö-

relsen över dem. Vi kunna replikerna i hans skådespel utantill, de ha blivit slagord som i dagens handel och vandel mistat sin prägel. Vi överraskas icke av dialogens knappa, gjutna fasthet, av de formelartade symbolerna, vi känna oss misstrogna mot det konstgjorda som finnes i hans teknik.

Men ändå kunna vi icke ännu se på honom fritt som på en blott litteraturhistorisk figur. Där vakna tusen reminiscenser av alltför personlig art, där träda fram minnen om det han hjälpt att störta, bilder av ungdomsideal som han lagt i graven, kanske ock bilder av något han hjälpt att skapa — och bekännelsen kommer fram: ännu äro vi icke fria från hans välde, ännu har dvärgakonungens trollmaktsfyllda, tvivlande ande makt över våra sinnen.

FRIEDRICH HEBBEL.

Herodes och Mariamne, översatt av Ruben G:son Berg.

Friedrich Hebbels tragedi »Herodes und Mariamne» har nyss utkommit i svensk översättning, gjord av Ruben G:son Berg, samtidigt med det att vår Folkteater på sin repertoar upptagit »Maria Magdalena». Kanske får man i dessa händelser se ett tecken på att intresset för den store tyske dramatikern, hittills inskränkt till rätt begränsade kretsar här uppe, nu skall erövra nya skaror.

Hebbel hör till de skalder, vilkas inflytande fullt gör sig gällande först efter deras död. Hans skådespel rönte, då de först uppfördes, en myc-

ket olika framgång: »Herodes und Mariamne», ett av dem som nu skattas högst, mottogs avgjort ogunstigt av Wienpubliken vid premiären 1849. Men våra dagars Tyskland har bemödat sig att gottgöra den orättvisa han fått lida. Hebbel har, jämte Ibsen, blivit det namn, i vars skydd det moderna tyska dramat ställer sig, han hyllas som föregångaren och vägvisaren. Då Richard Vallentin, den store scenkonstnären, Reinhardts jämlike och forne medarbetare, ville skapa en egen teater i Berlin, gav han den som symbol för dess strävanden namnet Hebbelteatern och som dess främsta mål angav han att tolka Hebbel och Strindberg, en sammanställning som är belysande för hur modern Hebbel är. Vallentin dog visserligen innan han fick visa vad han förmådde och hans teater har råkat ut för ogunstiga öden, men Hebbel har andra förkämpar, och hans namn räknas bland de oomstritt stores.

*

Som inledning några konturer av Hebbels liv.

Han föddes 1813 i en liten ort i Holstein, inom Danmarks dåvarande gräns. Fadern var en fattig, missnöjd, retlig murare, hos vilken, som sonen säger, fattigdomen intagit själens plats. Hebbel led ofta nöd, hans uppfostran blev endast den folkskolan kunde ge, men litteratur, som råkade i hans händer, väckte hos honom vidare intressen. Så kom räddningen: han fann en mecenat, en fru Amalie Schoppe i Hamburg,

blåstrumpa till yrket, som under 14 år författade 118 volymer! Men några av dem skola varda henne förlåtna för Hebbels skull. Tack vare henne kunde Hebbel 1835 komma till Hamburg, och så snart hon fått den ociviliserade holsteinaren under sin uppsikt, begynte hon hans uppfostran efter bästa förmåga.

Det blev dock icke fru Amalie förunnat att som hon tänkt sig behålla väldet över Hebbels sinne och dana honom efter sin önskan. Hennes välvilja var alltför besvärlig och svår att uthärda. Men en annan kvinna, vekare, mer osjälvisk, ger honom i stället denna tid allt vad en älskande kvinna förmår, leder omtänksamt hans utveckling och söker skänka honom den yttre bildning han var så blottad på. Hennes namn var Elise Lensing. Oförsiktigt nog hade fru Amalie hyrt honom ett rum av Elise, i det hon visserligen fredade sitt samvete med att hon på det allvarligaste varnade Hebbel för hyresvärdinnan, vars rykte icke var alldeles fläckfritt. Men när ha sådana varningar hjälpt! Snart älskade Elise Hebbel med hela den passionerade ömheten hos en kvinna, som anar att det är hennes sista kärlek — Elise var 31 år och icke vacker — under det Hebbel viserligen icke greps av någon lidelse för henne, men tillräckligt fängslades och imponerades av hennes bildning och uppträdande för att finna sig i älskarens roll, och dessutom knöts han allt starkare vid henne genom tacksamheten för all den hjälp

hon gav honom så genom sitt förfinande inflytande som genom ekonomiska understöd.

Småningom blev Hebbel tack vare dessa kvinnor, och framför allt tack vare Elise, någorlunda presentabel bland bildade. Det gällde för honom nu att finna sig en bana i livet, och snart nog bestämde han sig för litteraturen. Det skedde under en vistelse i München, där han bodde en tid i slutet av 1830-talet. Det är annars en svår tid för honom, full av nöd och hunger, och hans tankar kretsa gärna kring självmordet. Blott två ljuspunkter har den: den ena en liten Beppy Schwartz som får ersätta Elise och från vars familjeförhållanden mycket i »Maria Magdalena» stammar, den andra en ny kostym som Elise skänker honom en jul! På våren 1839 vandrar han tillbaka till Hamburg; Beppy följer honom ett stycke på vägen, och i skilsmässans stund gjuta de »oändliga tårar» över en sista avskedsseidel.

Nu är han mogen att träda fram som författare, och på sommaren 1840 har hans tragedi »Judith» succès i Berlin. Men denna framgång hjälper honom icke över svårigheterna. Hans liv är fortfarande en kamp mot nöden, och ett barn, som han har med Elise, invecklar ytterligare hans ställning. I alla fall lyckas han komma ut på resor, han vistas en tid i Köpenhamn, där han får litet understöd, han kommer till Paris, därifrån till Italien och så, på väg norrut, till Wien. Då han är färdig att lämna Wien, upp-

sökes han av två polacker, hans beundrare, som kvarhålla honom där, och denna slump gör Wien till hans hemvist för återstoden av hans liv. Där gifte han sig 1846 med skådespelerskan Christine Enghausen.

Giftermålet var ett svårt slag för Elise. Väl hade Hebbel aldrig hycklat för henne, utan tvärtom i sina brev till henne varit fullt uppriktig, långt uppriktigare säkert än hon önskat. En gång skriver han sålunda: »Förhållandet i München måste jag uppge, det går icke längre. Förhållandet till dig däremot är och förblir ett skönt, ty du är ädel, du är trofast i ditt hjärta. Anknyter jag ett nytt — också det går över, och den tid kommer, då jag tillsamman med dig likgiltigt blickar tillbaka därpå». Föga kände Hebbel Elise om han icke fattade hur dessa rader skulle tortera henne, vars kärlek, så anspråkslös den än tycktes, dock — lika litet som kärleken någonsin — kunde försona sig med tanken att icke ensam äga den älskade. I alla fall — de tidigare episoderna hade hon dock slutligen kunnat trösta sig över; men giftermålet visade att han var helt förlorad för henne, nu redan en åldrande kvinna, vars tio sista år helt förflutit under uppoffringar för att hjälpa fram honom, som hon nu såg skänka en annan det han aldrig kunnat ge henne, sitt namn och sin kärlek. Hebbel fattade denna tragedi. Men han hade den obarmhärtiga egoism som kräves hos den, som vill fram mot sitt mål. Två dagboks-

anteckningar låta oss se in i hans själ. Den ena: »Elise är den bästa kvinna i världen, det ädlaste hjärta, den renaste själ, men hon älskar den, som icke kan skänka henne genkärlek; kärleken vill äga, och den som ej älskar, kan ej skänka sig — på sin höjd offra sig!» (31/12 1844). Den andra: »Skaka av dig allt, som kan hämma dig i din utveckling, vore det ock en människa, som älskar dig, ty det som förintar dig, kan ej vara någon annan till gagn». (1845).

Hebbels Wienertid blir relativt lycklig. Han skriver flitigt, han vinner ett namn, han lever ett lyckligt hemliv och kring honom samlar sig en liten krets unga beundrare och vänner. Revolutionen 1848 bekymrar honom, men den förmår lika litet som några andra händelser locka honom till deltagande i politiken: »Hån liksom hans krets var van att betrakta förhållandena historiskt och föredraga 'das Ewige' framför 'das Zeitliche'», säger en av hans biografer i ord, som verka något humoristiskt, så genomallvarligt tyskt de än äro menade.

Hebbel dog i Wien 1863.

*

Det som starkast fängslar nutiden hos Hebbel är kanske det att den hos honom i utkast eller antydning finner så många av de tankar, som fyllt dess eget sinne. Därför har den känt triumfen att få i honom hylla förelöparen för sina djärvaste drömmar och sina hänsynslösaste

aningar. Han är en av dessa klassiker den moderna tiden för fram som en sköld mot dem, som förevita den att helt bryta med vad äldre tider tänkt och skapat.

I hans dagböcker finner man ställen, som slående påminna om nutida tankar. Hur erinrar icke följande sats om Nietzsche: »Att ständigt fatta och njuta ögonlicket som existensens brännpunkt, vilken allt det förflutna blott förberett: det vore ett verkligt liv!» Tanken att världen går ett evigt kretslopp, att allt, som är, en gång i tiden åter skall vara och då i varje detalj lika som nu, tanken som förlamar och bryter ner, också den har Hebbels sinne som Nietzsches kämpat med. Och övermänniskans stora problem är ett av de centrala i hans verk som i hans tankar. En gång skriver han: »Historien mynnar dock egentligen ut i individerna liksom den utgår från dem.» Det är åter Nietzsches tanke förebådad. Napoleon hade på honom gjort ett fascinerande intryck, och i dagböckerna vänder han åter och åter till denne. Över honom har han gjutit flere av sina gestalter: Holofernes, Kandaules, Herodes. Men Hebbel ser framför allt tragedien i deras liv. De nå ut över mänskliga mått, men just därför måste de falla, därför att deras vilja och deras kraft övergår det livet tål. Summan av Hebbels tragiska visdom förkunnar Kandaules, den kunglige revolutionären som velat utrota sitt folks fördomar:

Man soll nicht immer fragen:
Was ist ein Ding? Zuweilen auch: was gilt's?
Ich weiss gewiss die Zeit wird einmal kommen,
Wo alles denkt wie ich; was steckt denn auch
In Schleiern, Kronen oder rost'gen Schwertern
Das ewig wäre? Doch die müde Welt
Ist über diesen Dingen eingeschlafen,
Die sie in ihrem letzten Kampf errang,
Und hält sie fest. Wer sie ihr nehmen will,
Der weckt sie auf. Drum prüf er sich vorher,
Ob er auch stark genug ist, sie zu binden,
Wenn sie, halb wachgerüttelt, um sich schlägt,
Und reich genug, ihr Höheres zu bieten,
Wenn sie den Tand unwillig fahren lässt.
Herakles war der Mann, ich bin es nicht.

Och så åter hos Hebbel, för att övergå till andra sidor av hans tankar, idéer som innehålla våra dagars radikalaste samhällskritik: »Pauperismen är dock en fruktansvärd fråga. Om de, som nu låta avrätta de fattiga därför att de förgripit sig på deras egendom, en gång avrättas av de fattiga, därför att de ha egendom? Egendomsrätten har förfärliga konsekvenser. Om soldaterna en gång plötsligt skulle erinra sig, att de själva höra till folket, och då det kommenderas: eld! visserligen gåve eld, men på den som kommenderat? Jag önskar icke sådana tillstånd, men de synas mig möjliga.» Eller: »Rotschild kunde falla på tanken att lägga ned hela sin förmögenhet i jordbesittning och låta jorden ligga oodlad. Enligt den egendomsrätt, som gäller i världen, kunde han göra det, om ock miljoner därför skulle dö av hunger». Än djär-

vare kanske: han kastar fram frågor, som angripa hela den gällande moralen och dess förutsättningar: »Den goda, som fordrar av den onda, att han skall bliva god, må dock först fråga sig själv, om han har förmågan att göra sig ond. Det ena är lika omöjligt som det andra».

Det anförda ger kanske en föreställning om hur moderna problem tumla sig i Hebbels hjärna. Han löser dem icke, han kastar blott fram dem, ofta spörjande, ofta med någon reservation. Men redan det att fråga, där andra icke fatta att en fråga är möjlig, är något stort.

*

Slutligen »Herodes och Mariamne».

Sägnen om Herodes och Mariamne berättades först av den judiske historieskrivaren Flavius Josephus och efter honom ha många dramatiker tagit upp den — Hans Sachs och Voltaire bland dem. Hebbel formar den efter sitt sinne.

Herodes älskar Mariamne med en kärlek, starkare än allt jordiskt, starkare än döden:

> Två människor, som älska rätt varann,
> för dem har livet utmätt samma mått.
> Ifall jag stupar på ett fjärran slagfält,
> behövs ej bud att säga det för dig.
> du känner det i samma stund det sker.

Och hon, makkabéerättlingen, besvarar lika hängivet denna kärlek, hon älskar sin broders

mördare, sin stams fiende, så starkt en kvinna någonsin älskat en man. Men Herodes kallas av Antonius till Rom att stå till ansvar för sin styrelse, och Herodes vet att det gäller hans liv. Den tanken griper honom att Antonius efter hans död skall bemäktiga sig Mariamne, och svartsjuk på hennes kommande öden kräver han av henne löftet att dö, om han dör. Hon har svurit sig själv detsamma redan förut, men hela hennes stolthet, hela hennes väsen reser sig upp emot att ge Herodes samma ed, därför att det den innebär är en handling, som en människa självmant kan utföra, men som ingen har rätt att kräva av en annan. Denna gärning, stor om den skedde frivilligt av kärlek, skulle mista sin storhet om den blott bleve infriandet av ett löfte. Och hon vägrar. Men Herodes förstår icke hennes känslor, han behärskas blott av tanken att ingen annan skall äga henne, och då han reser ger han en av sina män i uppdrag att döda henne om han icke återkommer. Han kommer igen, men Mariamne har dessförinnan upptäckt hans befallning. Denna gång förlåter hon. Men det sker en gång till, och då kan hon icke längre förlåta. Trots sin gränslösa kärlek har Herodes intet fattat av hennes själ, icke ens det att hon icke kunde leva utan honom, han har icke förstått att han nu kränkt det djupaste och det största hos henne, och därför förlorar livet all lockelse för henne, hon längtar efter förintelsen, hon låter Herodes i svartsjuka döma

henne till döden för ett brott hon icke begått, och lugn går hon den till mötes:

> Om det är livets mål att lära sig
> att hata det och känna längtan efter
> den död, som evig är, då är jag framme.

Det är ett drama om människans värdighet, vad den fordrar och vad den icke tål. Det är den Herodes förbryter sig mot, icke blott hos Mariamne men ock hos den vän han ger uppdraget att döda henne. Som han skapar ett svalg mellan Mariamne och sig med denna befallning, framsprungen ur den lidelsefullaste kärlek, så skapar han ock ett svalg mellan sig och Soemus:

> Så stor är ingen, att han får begagna
> mig som sitt verktyg.

Och så naturlig den handling Herodes kräver av Mariamne synes henne, då den skulle frivilligt utföras, framsprungen blott ur hennes kärlek, så onaturlig, så omänsklig synes den, då Herodes fordrar den, så omöjligt synes det Mariamne då, att ens omtala den ed hon svurit sig själv. Det är friheten som gör denna handling stor, utan friheten är den omöjlig. Här ser man Ibsen förebådas, tycker sig höra ekot av formeln från »Fruen fra havet»: »I frihed og under ansvar.»

Men icke blott om människans stolthet, det heligaste hos henne, talar detta skådespel. Det rymmer andra tankar och andra spörsmål. Svart-

sjukan, vilddjuret som bor i varje mans och varje kvinnas sinne, står skarpt belyst av dagern: svartsjukan på framtiden, den underbaraste och hämskaste av dess former, den som intet förnuftskäl, intet bevis kan besegra. Och slutligen har Hebbel här åter en gång låtit oss se ett fragment av storhetens tragedi. Herodes har kraft nog att bringa sina fiender till underkastelse, att tämja Antonius' vrede, att få Mariamne att förlåta honom mordet på brodern. Men hans kraft sviker honom på en punkt: han har icke självförtröstan nog för övertygelsen att Mariamne icke skall *kunna* överleva honom, icke tillit nog till den kärlek han ingivit för att känna att ingen man någonsin skall kunna taga arv i hennes sinne efter honom. Därför att han icke har den styrkan brytes han och hans liv.

Herodes och Mariamne äro mäktiga gestalter, formade i de övermänskliga proportioner Hebbel i sina största verk tillämpat. De träda fram som monumentala väsen, titaner med människors lidelser och människors smärtor, men i större mått än dessa äga dem.

Och ändå slutar man stycket med en viss reservation. Man beundrar, man gripes av tankar, verser och ord, men helt ryckes man knappast med. Varför? Icke blott därför att stycket tyckes så direkt skrivet över en sats ur den kantska etiken, den att ingen människa må behandlas som medel, utan väl ock av andra skäl. Hebbels krafter räckte icke alltid till att helt

fylla de stora gestalter han skapade, han skapar dem så stora att det fordras en ansträngning från hans sida att höja sig till dem, och då — som Hermann Bahr sagt — märker man hos honom grimasen, som ansträngningen framkallar.

Men i varje fall är den svenska publiken skyldig översättaren tack för det han med den svenska litteraturen så utmärkt införlivat detta storslagna verk.

HERMANN BAHR.

Die Rahl.

Då man, som undertecknad, står rätt oförstående för den kultur Tysklands nordliga bygder frambragt, är det dock en tröst, — ifall en sådan behöves — att likväl icke sakna alla möjligheter att uppskatta kultur i tysk dräkt. Låt så vara att den österrikiska kulturen långtifrån är genuint tysk, att den upptagit slaviska och keltiska drag, så är dock i alla fall kärnan däri tysk. Och i denna form, eller om man så vill, uppblandad med dessa främmande beståndsdelar, tyckes den mig helt annorlunda fattbar och helt annorlunda värderik. Hermann Bahr, Schnitzler, Hofmannsthal, — det är en rad namn, som för mig så tämligen

uttrycker, vad jag i den moderna tyska litteraturen funnit för mig tillgängligt. Tillsvidare i alla fall.

Hermann Bahr är åtminstone hos oss mest känd som kritiker. Som sådan har han genomgått en stor och glädjande utveckling. Hans första essayer, skarpt tecknade, pikanta profiler, väckte med rätta uppseende, men det var i dem ännu något för mycket av agitatorn, av naturalismbekämparen, för att de kunnat nå djupt. Sedan dess har han mognat mycket. »Glossen zum Wiener Theater», hans senaste kritiska verk, hör trots det tillfälliga i sin tillkomst — det är en serie teaterkritiker — till det bästa den moderna tyska kritiken har att uppvisa; hans vyer ha blivit vidare, hans teckning har fått en fyllighet, som den förut icke ägde.

Men han är icke endast kritiker. Han har också publicerat en lång rad egna skönlitterära verk, romaner och teaterstycken. Nu senast har han begynt en serie romaner över österrikiskt liv och österrikiskt lynne.

Det första bandet är *Die Rahl.*

»Die Rahl» är en äkta wienerroman, byggd helt på wienerlivet. Jag saknar kompetens att yttra mig om i vad mån den i detta avseende får betraktas som dokument. Men ypperligt stämmer den med det Wien man kan konstruera upp ur flyktiga reseintryck, ur böcker av wienare och böcker om Wien — staden med den underbart sammansatta fysionomien, en blandning av västerland och

österland, av världsstad och småstad, av gammalt museum och nytt friskt liv. För främlingen synes det, som bestode Wiens hela nutid i caféer, teatrar och kyrkor, en underlig värld av sken och bestickande lek, och man spörjer i sitt sinne, om det alls kan finnas något tungt allvar där bakom. Det är något i detta som för tanken till Köpenhamn, det nordiska leendets stad, men Köpenhamn är enkelt och oskyldigt i bredd med Wien, barnet vid sidan av världsdamen — eller demimonden? —, genomskinligt klart i sin lätta livslust, där Wien är gåtfullt och maskerat. Först när minnena från muséerna, Velasquez' härliga habsburgare, fanatiska, inbundna, hemska i sin livsfientlighet, träda fram för tanken och man erinrar sig att de äro barn av samma släkt som i århundraden härskat här — först då börjar man få fullt klart för sig att där i alla fall måste finnas något annat än ytan uppenbarar. Vad — det är svårt att gissa, svårare att bestämma.

I den staden, i den atmosfären spelar »Die Rahl».

För några år sedan gav Hermann Bahr ut en bok om Wien, ett häfte på ett hundratal sidor, strängt i sin dom över wienaren, manande som ett allarmrop, fängslande för främlingen, som tyckte sig se något av Wiens själ avslöjas. Där talar han också om Wien som teaterstad. Teatern är i Wien annat än på något annat ställe i världen. Man kan älska den, skatta den som konst annanstädes, men aldrig är den som där centrum för livet och sym-

bol för livet. Wienaren lever icke som man lever i andra länder; han spelar livet. Han behöver en förebild; därför går han på teatern. Wienereleganssen skapas av skådespelarna. Fichtner och Sonnenthal ha lärt wienarne hur de uppträda i salongerna, hur de hålla sina käppar, hur de känna, hur de leva. Teatern är här icke en avbild av livet, livet är en avbild av teatern. Man har sin roll, och den utför man. »En wienare känner icke plötsligt: jag älskar; han vet på förhand: nu kommer tiden, då man i min ställning bör förälska sig — studenten i en kassörska, greven i en balettdansös — och han vet vad man skall känna, då man älskar.»

Därför är det rätt att teatern har sin centrala plats i en wienerroman. Men det är väl ock något annat som lockat Hermann Bahr. Han är kritiker lika mycket som poet, eller kanske mer. Och kritikern känner visst i regeln en underlig dragning till scenens folk. Det är något i dem av samma anda.

Som kritikern kämpar att se världen genom andras ögon, att vidga sin själ genom att upptaga andras i den, så skiftar ock skådespelaren sitt väsens former och strävar att göra sin själ så rik, att den kan fylla gestalter som skapats av andra. Bådas längtan och vilja är att nå utöver de gränser, som stänga den vanliga människonaturen, för att se världen i flera belysningar och se den rikare på skiftningar än vad det förunnas de andra. Den njutningen köpa de med offret av något av

sitt eget väsens klarhet och skärpa. Men under det skådespelaren ger sina uppenbarelseformer omedelbart åt publiken och blott under stimulansen av detta obestämbara väsen når sin fulla kraft, stannar kritikern blygsamt — eller kanske högmodigt — i bakgrunden, synbar blott för den som söker honom.

I denna likhet och i denna olikhet ligger något, som lockar kritikern att söka lösa gåtan i skådespelarens väsen. Det är en sida av denna bok.

»Die Rahl» är den stora skådespelerskan, för vars fötter Wien ligger, allas stolthet och allas förtjusning — en gestalt diktad över ett av verklighetens stora dramatiska genier, över Wiens dyrkade Charlotte Wolter. Samon, den knarrige pedagogen som är så stolt över att offra sitt liv åt de ungas uppfostran, dem han i själva verket alls icke begriper, han prisar henne för sina elever, ty hos henne lever ännu den sanna, stora idealismen, som annars i vår tid trots lärarnes nit och uppoffring så sällan kan bestå i kampen mot den själförråande materialismen. »Hos Rahl — så säger han åt sin elev Franz Heitlingers moder — tar sig en renad, genomharmonisk, av en fulländad sedlig världsåskådning buren konst ett klart uttryck med en på en gång upplyftande och befriande makt.» Hovrådet Wax, mannen som framför allt är så vacker, säger: »Rahl — en sådan människa finns blott i Wien!» Ty för honom är Wien världens medelpunkt och paradis. Greven, Rahls man, den bleke, fine, genomkultiverade dilettan-

ten, är så gripen av vördnad för hennes konst, att han aldrig finner ord för att uttrycka denna beundran. Och själve Höfelind, den cyniske målaren, som då han skall måla hennes porträtt, blott ser för sig en liten, tjock, uppnäst kvinna med vattniga ögon och ett ansikte där han intet kan fånga utom tomhet, också han gripes, då han ser henne på scenen, av hennes storhet — hon är större än de andra, hennes profil blir klassisk, hennes väsen överväldigar och betager honom.

Men uppe på galleriet jubla var gång hon uppträder de unga från Rahlbund, där blott de utvalda mottagas. Där är lille Beer, Samons elev, judegossen, med den rasande revolutionen i blodet och törsten efter spänning och en vältalighet, som berusar sig i orden och en gång skall gripa folkmassorna på folkmötena. Hon är mer än en skådespelerska, förkunnar han, hon är en religion, ett gudsbegrepp, ett livsbegrepp, en krigsförklaring, krigsförklaringen mot de gamla och mot de många! Och där är hans kamrat Franz Heitlinger, en av de utvalda också han, gripen av samma revolutionära tro, medveten om att höra till ett nytt släkte, som skall skapa en ny värld. Var kväll springer han från teatern till hörnet, där förstadsgatan tar av, längs vilken Rahl far hem, ty hennes vagn gör en lång krok, så han hinner förut och ännu i lyktskenet får se en sista skymt av henne. En gång småler hon och kastar en vit ros åt honom, och då är han överlycklig.

Sådan är Rahl för de andra. För sig själv är

hon en gåta. Hon var en fattig flicka, som en statist förälskade sig i och förde in i teaterkören, där kapellmästaren i sin tur tog sig an henne och lät henne utbilda sig till dansös, då hon ingen röst hade, och när hon icke heller lyckades som dansös, upptäckte direktören, som blivit kär i henne, att hon hade anlag för tragedien. Nu var hon den berömda Rahl, fru grevinnan, sin stads och sitt lands stolthet, tack vare statisten och tack vare tusen tillfälligheter — men i grunden utled på allt, på sin konst och sitt liv. Men ändå kunde hon icke lämna teatern. Hon vämjdes vid den, när hon for dit, hon fann publiken idiotisk, som kom för att se på hennes aperier, hon gjorde sina medspelare förtvivlade genom vilda grimaser på de mest patetiska ställena. Men så kom det i alla fall, något underbart, något stort, så växte hon och blev en annan, hon hörde sin röst svälla, rösten som hon hade blott på teatern, hon hörde den tala om sorg och smärta, en smärta långt större än hon någonsin känt i verkligheten, en smärta som bar henne genom världar och genom himlar. Samtidigt står hon själv nere och ser på och undrar varifrån hon fått denna smärta och hur hennes stämma kan tala om allt det ve den tolkar. Undrar och undrar, men vet blott att aldrig är något i världen så härligt som att föras bort så från sig själv.

Det blir hennes jubileum, som Grillparzers Sappho. Salongen är ett hav av jubel. Själv gripes hon av hänförelse, gripes av sin stämmas makt, gripes av den makt hon äger över massan

där nere i det svarta hålet. Och tänker samtidigt på hur skönt det blir att i den tysta natten sitta i sin vagn med blommor kring sig och åka hemåt.

I hörnet vid lyktan står Franz. Hon stannar och låter honom stiga upp till sig i vagnen och för honom med sig, hem till sig.

Och när han på morgonen vandrar genom de ödsliga gatorna är han berusad av lycka, det sjunger i honom av jubel, han sjunger det nästan högt: Ich bin der Geliebte der Rahl!

Men förgäves söker han sedan träffa henne. Han sänder henne blommor, skriver till henne, söker henne. Intet svar, hon tar icke emot. Tills han kommer på att hon hålles fängslad av sin man och därför icke vågar taga emot honom. Han vill trotsa greven, och honom får han träffa. Men hans mod krymper i rummet med de många böckerna och den svarta lädersoffan och den barberiniska faunen med den smärtfyllda munnen och inför grevens stilla, lugna ton och det dämpade sättet, som kommer honom att tänka, att man måste vara bra högmodig för att kunna vara så hövlig. Inför detta lugn bryter det ur honom: »Hon tog mig hem med sig. Den gången.» Men stilla svarar greven: »Er? Är ni säker på det? Kanske var det blott en ur den väldiga skaran, som jublade kring henne, något litet av detta jubel, litet ungdom, litet berusning som hon icke kunde skiljas från, kanske var det det hon tog med sig?» Och han talade vidare: »Er första kärlek. Tro mig, så farligt är det icke. Man övervinner den. Den lä-

kes. Vad kärleken är, det upplever man först senare, ifall det nu är en pålagt att man skall uppleva det. Ni har tid ännu. Och det kan hända att det besparas er. Det besparas de flesta. I grunden borde man kanske också ge det ett annat namn, ty det är bra litet mening med att ge samma namn åt två så skilda ting, som ingen annan förbindelse ha än att de båda äro relationer mellan man och kvinna. Det andra, det är den känslan som väl först den mogna mannen kan ha som genomgått mycket, känslan som tvingar en att så förstå en annan människa att man icke ville undvara något hos henne, vad det än vore och hurudan än hon är, icke ens det som är fult hos henne, icke ens det som gör en ont, nej, alldeles särskilt icke detta, felen och fläckarna, därför att man känner att det hör till henne, att allt detta tillsamman först gör människan, det fula tillsamman med det andra, som ett födelsemärke kan ge ett ansikte dess tjusning. Och denna kärlek, den övervinner man icke. Man vill det heller icke. Men jag tror att den besparas de fleste.»

Franz finner att det är ord, ord, det är som lille Beer, som också lät sig berusas av orden. Men han förstår i alla fall att det är förbi med hans dröm. Livet har för första gången visat sin brutalitet. Och när han träder ut är han en annan människa. —

»Die Rahl» är en bok om människors sinnen, icke om deras handlingar eller deras öden. Men människorna äro tecknade av en man, som sett

djupt i deras själar, tecknade lugnt och stilla som med ett fint, mjukt stift. Här skildras kulturmänniskan med hennes invecklade själ med de tusen vrårna, med de motsatta drifterna, med de invecklade sammanhangen, kulturmänniskan både som aktiv, skapande, som konstnär, och som den passive, beundrande, njutande. Intelligensen, känslan står i förgrunden, viljan, den kraft kulturen håller på att döda, i bakgrunden. Det är människor som tänka över sig själva och över andra. En svag, svag fläkt av melankoli går över det hela, som alltid då en vis man talar om människorna. Men där finnes också livets lycka, konstnärsskapandets lycka, de stora stunderna. Och som där finnes lidandet för människorna, då de föras samman, så finnes där också lyckan. Bakom de generationer, som äro dagens, skymta morgondagens. Lille Beer är ett utomordentligt fynd som typ.

Det är ett helt samhälle, en hel värld »Die Rahl» ger, och ger i dess hela, fulla liv, utan förenkling eller skematisering. Men samtidigt med att Wien träder fram så tydligt i nästan var rad, gömmer boken på djupet tillräckligt allmänmänskligt för att gripa rent omedelbart.

Och långt efter det man slutat den, leva dess människor i ens tankar.

ARTHUR SCHNITZLER.

Der junge Medardus.

Det var visst »Anatol», som först vann Schnitzler några unga sinnen i detta land. Hur smeksamt talade icke i de små dramatiska skisserna hans milda, trötta, världsvisa stämma i olika variationer över det ena temat: Anatol och das süsse Mädel! Denne fullkomligt oheroiske yngling hade så många betingelser att bli vår hjälte — han ägde den lastfullhet, som utgör en nödvändig beståndsdel av varje dygdig ungdoms abstrakta ideal, fastän de lokale forhold och kanske också annat hindrade oss att i högre grad närma oss det, han ägde en förtjusande viljebrist, som gav honom en gloria av älsk-

värdhet, och han ägde slutligen en genialisk förmåga att aldrig låta sina mångahanda erfarenheter av kvinnonaturen påverka sina vackra, oskuldsfulla ungdomsdrömmar om kärleken. Vi höllo av honom som Schnitzler själv hållit av honom, och vi njöto av den fina, kostliga ironi som han svept kring honom, så som man njuter av en oklanderlig sällskapsdräkt kring en välväxt figur. Och dessemellan drömde vi över den lilla sirliga rokokoprologen, som underbarnet Loris — han som numera heter Hugo von Hofmannsthal — diktat till scenerna —

> Also spielen wir Theater,
> Spielen unsre eig'nen Stücke,
> Frühgereift und zart und traurig,
> Die Komödie uns'rer Seele.

Åren ha gått. Då vi upptäckte »Anatol» var Schnitzler redan en annan än då han skrev de läckra små komedierna, och sedan dess har han allt vidare sökt sig framåt, visserligen icke utan små återfall och visserligen icke utan att man märkt att ingen når utom sin egen natur. Och också vi äro äldre . . .

För någon månad sedan spelades på Burgtheater Schnitzlers senaste verk *Der junge Medardus*. Burgtheater är ett av de få ställen i världen, där ännu en teaterpremiär kan vara en verklig händelse, och denna var det — till det yttre markerat av den publik som med tronföljaren Franz Ferdinand och hans gemål

härtiginnan Hohenberg i spetsen enligt Wientidningarnas omsorgsfulla referat fyllde salongen. Men det som försatte denna publik i spänning var kanske mindre det litterära intresset än ett annat mer sensationellt: huru det rent tekniska skulle avlöpa. Ty »Medardus» har inemot tjugo tablåer med växlande scenerier och ett sjuttital individuellt bestämda personer förutom en mängd »borgare», »soldater» o. s. v.

Den som läser boken intresseras emellertid föga av denna fråga, som försatte Wiens utvalde i nyfikenhet. Han nöjer sig med att konstatera att »Medardus» snarare är en roman i dialog än ett drama, emedan hela dess byggnad är romanmässig, utan skarpt framhävd och koncentrerad intrig, och det mest framträdande där är den rena miljöskildringen.

Ty ännu en gång har Schnitzler givit oss sin fädernestads själ, sådan han älskar att skildra den, svag och vek och nyckfull och lättsinnig men obeskrivligt intagande och älskvärd. Men nu är det icke det nutida Wiens gator och salonger och småborgarhem han visar oss, utan han för oss hundra år tillbaka i tiden, till Napoleons dagar och ärkehärtig Karls, till Asperns och Esslingens och Wagrams, till 1809. Då »Medardus» börjar flyger Napoleons namn kring Wien, rykten om hans antåg och om hans nederlag gå från man till man, och i Pratern sjunga de frivilliga vid sina avskedsfester Collins högstämda frihetsdikter. Så kommer Napoleon när-

mare, alla hans utbasunade nederlag visa sig ha varit segrar, och den franska arméen, som till stor del består av tyskar, börjar belägra Wien. Först stiger entusiasmen blott högre, de hederliga borgarne känna sig som hjältar så snart de fått i handen en hillebard eller en morgonstjärna eller något annat av de uråldriga vapen, som utdelas ur arsenalen, och de första underhandlarne Napoleon sänder, vill pöbeln slå ihjäl. Men stämningen slår om så snart man får åskådliga prov på att det hela icke är en munter maskerad utan renaste allvar, de första kanonskotten komma den patriotiska entusiasmen att försvinna som lätta moln för vinden, och pöbeln rasar nu för att få hissa den vita fredsflaggan. Och då staden väl givit sig, är nyfikenheten den allt behärskande makten. Ingen känsla av förödmjukelse eller sorg tynger människorna, man springer för att få se Napoleon i Schönbrunn, man springer för att få vara med vid det stora ögonblick då Wiens fångna garnison skall lägga ned vapen inför segrarne, man kryper för dem och hyllar dem och anger sina landsmän.

Det är massan som lever i denna skildring, massan som över allt är sig lik, i Wien och hos oss — massan icke som social klass utan den massa som omfattar nästan alla i alla klasser. Hur ytlig är icke den nationella stoltheten, hur snabbt tränges den icke undan av den elementära nyfikenheten! Hur snabbt förvandlas icke den hånade fienden till en beundrad hjälte, hur lätt

finner man sig icke i en verklighet som på förhand tyckts outhärdlig! Och samtidigt se vi hur under de abnorma tillstånden alla de sämsta instinkterna börja frodas som svampar om hösten, allt det som under normala förhållanden av sed och opinion tränges ned. Det gör gott att läsa en ur alla dessa synpunkter så ärlig, så litet patetisk, så litet nationellt uppskruvad berättelse som denna.

Men några figurer skilja sig ur denna massa och träda skarpare fram. Människor ur den historiska verkligheten har Schnitzler över huvud undvikit att visa. Icke ens Napoleon få vi se — en gång faller ridån just i det ögonblick han skulle träda fram. Nästan den ende, vars namn och öde lånats ur hävderna, är en sadelmakare Eschenbacher, som av författaren gjorts till en av bokens djupaste gestalter, en av dem i vilka Schnitzler lagt ned sitt eget skeptiska och resignerade lynne. Eschenbacher är kall och ironisk inför de andras hänförelse, han vet förut att den skall slå om först till fruktan och sedan till hyllning av fienden, och då de andra smäda Napoleon, tiger han: »Jag har nu en gång för alla icke fått gåvan att hata det stora, icke ens då jag märker att det kan komma att krossa mig. Och att älska de små vill icke lyckas mig, icke ens då mitt öde är sammankopplat med deras.» I alla fall går han upp på vallarna för att försvara staden, icke av optimistisk patriotism utan av stilla pliktkänsla: »Med min patriotism, sys-

ter, är det som med många andras religion. De låtsa vara fromma och troende blott för att de osäkra icke måtte förlora sitt enda stöd.» Och då några kartor skola gömmas undan fransmännen, tar han dem till sig, de bli funna hos honom, han dömes till döden, och går till den lika lugnt som han levat, utan fraser och utan stora gester. En man av dem, som veta, att i grunden har ingen rätt och ingen orätt, men att man i alla fall, om så kräves, dör för sitt land, blott därför att det är ens land.

Men genom denna brokiga, levande människomängd slingrar sig i alla fall en sammanhållande handling, stundom nästan bortskymd, stundom rätt dunkel i sin psykologiska motivering.

I Wien lever härtigen av Valois, den efter Louis XVI:s död närmast »berättigade» till franska tronen (de i Almanach de Gothas släktregister bevandrade kritikerna ha haft mycket att invända mot denne pretendents ens potentiella existens) — en blind, fattig gubbe, som orubbligt håller sina anspråks och sin börds fana högt och i otröttlig väntan på den stund, då det franska folket skall kalla honom åter, låter andra konspirera för sig. Han har en son, Franz, en vek, drömmande yngling, och en dotter, Helene, stolt och skön. Franz älskar Eschenbachers systerdotter Agathe, men hans släkt tillbakavisar uppörd tanken att arvtagaren till Frankrikes tron skulle förmäla sig med den lilla borgarflickan, och därför gå Agathe och Franz till-

samman i döden. Det är »Prologens» dystra slutackord.

Då Medardus, Agathes unge broder, på kyrkogården, vid den grav som gömmer Agathe och Franz, möter Helene, förolämpar han prinsessan, som bär skuld i systerns död. Hennes släkting Bertrand de Valois utmanar honom, och i duellen blir han sårad. Men Helenes intresse har vaknat för den unge, djärve mannen, han märker det, och våghalsigt tränger han sig trots sitt sår in i hennes faders hus och blir hennes älskare natten efter den dag, då de första gången möttes. Men det som ursprungligen varit hans syfte, fullföljer han icke: han hade velat hämnas sin syster och offentligt ropa ut prinsessans skam och vanära. Men han uppskjuter det, han har icke kraft att göra det, ty nu älskar han Helene, hans hat och hans kärlek smälta samman i en låga, som förtär allt annat i hans själ, fosterland och hämnd och allt, blott icke tanken på Helene.

Men hon är av annan art. Hon har slutit Medardus i sin famn och gått upp i ögonblicket — så länge det varade. Men hon uppger icke därför den gärning, som efter broderns död blivit hennes arv: att föra huset Valois på Frankrikes tron. Hon har den spänstiga stålvilja, som icke kan slappas. »Det gives ingen lycka», säger hon, »det gives blott viljan att betvinga ödet. Det gives inga vänner; — blott viljan att vara herre över människorna. Viljan är allt.» Hon ger sin hand åt Bertrand för att han må bli hennes

bundsförvant. Rasande av svartsjuka kommer Medardus till bröllopet för att äntligen kräva sin hämnd — och kuvad av hennes blick tiger han och smyger sig bort.

Så träffas de åter, på Eschenbachers grav. Där har Medardus sett sin gärning för sig i en ny form — hämnden är hans uppgift, men en ny, en större hämnd, hämnden på Napoleon. Han känner sin vilja stark, denna gång skall han utföra sitt värv. Då kommer Helene och föreslår honom samma gärning, ty för hennes saks seger måste Napoleon falla, och hon vill locka Medardus med hans hämnd, med den lycka han njutit i hennes armar, med den lön han skall få av henne, Frankrikes härskarinna — och Medardus ser sitt beslut blekna, sin handling omöjliggjord, därför att den nu icke längre vore hans egen, utan en gärning, lönad av huset Valois.

En dag står Medardus utanför Schönbrunn bland mängden, som väntar att få se Napoleon. Han hör sägas att Helene blivit dennes älskarinna, och i det ögonblicket mognar beslutet hos honom — hatet till Napoleon och till henne, som han älskat och älskar, men som svikit sig själv och sin gärning, bliva till ett. Då ser han henne framför sig, på väg uppför slottets trappor till kejsaren, hör de förstulna antydningarna — och dolken som var bestämd för Napoleon träffar henne. Han fängslas, han väntar sin dödsdom, då kommer man i stället för att frige honom: man har upptäckt att Helene kommit för att

mörda Napoleon och Medardus har räddat hans liv! Då tilltvingar han sig döden genom att bekänna sin avsikt att mörda kejsaren och bedyra att han skall begagna varje tillfälle att fullfölja den. Så blir han skjuten.

Det är den unge Medardus' saga. En vemodig saga om ett liv utan mening och en död utan mening, om en människa som ödet inom henne och ödet utom henne driver gäck med. Han älskar den han vill hata, och han räddar den han vill döda; ännu hans egen död blir en handling utan gagn och utan mål. Själv känner han sitt öde som en lekboll för en olycklig slump: »Jag skall akta mig att kasta bort det vapen jag bär på mig. Ty då skulle något hemskt dåraktigt ske med det. Ett barn skulle finna min dolk och på lek döda sin syster med den, eller skulle en lycklig brud i misstag rispa sin hand med den — och det bleve blodförgiftning i såret.» Men icke blott med den viljesvage Medardus, som ej har kraft att själv forma sitt liv, leka makterna så; lika obarmhärtigt fara de fram med henne som hade den kraft Medardus saknade. Icke heller hon får utföra sitt värv, utan snavar i sista ögonblicket över en liten tillfällighet. Den ende som inga missräkningar och besvikelser upplever är Eschenbacher — emedan han inga illusioner äger.

Därför är »Der junge Medardus» i all sin vekhet ett bittert stycke, som visar alltings innerliga meningslöshet och visar hur föga människans

vilja förmår, vore den än så stark. Men den bittra drycken kan vara hälsosam, och det kan vara gott att än en gång skåda in mot den obarmhärtiga sanningen att den enda mening livet äger, är den var och en ger det, och att utsikterna att kunna förverkliga ens något av denna mening äro nog så små. Det ger icke de svage någon tröst, skall man säga, det är ingen sanning för dem. Och det är det icke. Men livet skall icke mätas med de svages mått. Och sist och slutligen ligger i Helenes ord det sannaste som kan sägas om livet — viljan är lyckan, viljan är det högsta i livet. Vad mer om den brytes av döden!

Men under det vi i det blida, melankoliska stycket stå öga mot öga med den hårda läran, ljuder ännu ekot av Hofmannsthals gamla dikt i våra sinnen —

Frühgereift und zart und traurig . . .

RUD. HANS BARTSCH.

Elisabeth Kött, översatt av Hugo Hultenberg.

I.

För något år sedan berättade en av smånotiserna i Neue Freie Presse, att Rud. Hans Bartsch, K. u. K. Hauptmann, för närvarande placerad vid krigsarkivet, skulle lämna militärtjänsten för att helt ägna sig åt litteraturen. Det var för mig det första ljuskastet över en författares biografi, vars verk hade intresserat mig.

Över hans andra verk höja sig tre romaner: Zwölf aus der Steiermark, den rikaste och originellaste av hans böcker, där han kring den ståtliga, kloka och sköna fru Else von Karminell

samlar en skara ynglingar, genomträngda av den renaste idealitet och den innerligaste längtan efter stora, vida tankar och hög, ädel konst; Das deutsche Leid, en tung, alltför bred, men ändå fängslande bok om tyskarnas kamp för nationalitet och kultur i Österrikes språkgränsgebit; och slutligen den nu översatta, Elisabeth Kött. I dem kommer det betydande och egna i hans konst ögonskenligast fram. Väl ha även de ofta något ojämnt, obehärskat och ofullbordat, väl är berättelsen ibland hård och kärv och ibland åter utbredd i formlösa massor, men om ock denna konst sålunda stundom förlyftar sig på sina uppgifters tyngd, så aktar man den därför, att den icke går ur vägen för sådana uppgifter. Och överallt ser man både kraft och duktighet, även där de icke helt nått det som åsyftats.

Denna konst är alldeles främmande för det traditionella veka, beslöjat melankoliska, njutningslängtade Wienerlynnet. Och ändå är den genuint österrikisk, framvuxen ur österrikisk jord och österrikisk själ. Men dess hem är icke Wiens, storstadens, gator och hus, utan Steiermark, de vinbevuxna kullarnas och de granklädda bergens land, landet där germanerna trängt fram till den Söderns rikedom och naturprakt, som annars blivit andra stammar förbehållen. Bartsch älskar de vida utsikterna, han älskar den rika bördigheten, han älskar framför allt Steiermarks klara höst med de underbara färgerna, då skogarna

flamma i gult och rött och människornas tankar och känslor bli fylligare och mognare och alstringskraftigare än eljes. Ett dylikt lynne ha ock personerna i hans romaner. De ströva omkring över fälten och bergen, de älska vindarna och molnen och den blå himlen, och all världen är för dem ett enda levande väsen, som omslutes av deras kärlek, en kärlek vars mångsidighet och värme vittnar om att den fostrats i ett land, där solen strålar kraftigt och länge. Fru Else von Karminell, vars härliga skönhet bedårar alla i hennes närhet, kan leva blott där kastanjen växer vild, och Cyrus Wigram, den enslige filosofen, märker genast, då han full av världsomskaparförhoppningar kommer till Preussen, att människorna där alltför mycket präglats av den karga marken för att kunna förstå hans alltomfattande kärlek och hans tro på människornas godhet. Det är en kraft i deras lyckokänsla, som Norden knappast kan föda.

Huvudorten i den värld Bartsch's konst omspänner, är Graz, de gröna parkernas och de pensionerade människornas stad bland bergen, där tiden utan hast rinner bort i stillheten. Och dess yttersta gränsorter i söder äro Cilli och Pettau, den tyska kulturens och det tyska språkets yttersta utposter mot slavernas påträngande, dunkla, kulturlösa massor.

Ty Steiermark är icke blott de solvärmda vinsluttningarnas land, det är ock språk- och rasstridernas land, där tyskar och slovener kämpa en

förbittrad kamp om mark och skolor och kyrkor. Das deutsche Leid är helt ägnad denna strid, den visar den germanska andens kamp för fortbestånd och utbredning, och den ger en lyrisk bild av tyskt sinne — av allt det goda däri, det arbetsamma, naturälskande, tankfulla och fruktbara, men ock, ofrivilligt, av allt det mindre tilltalande, det anspråksfullt innerliga, det instängda, »das treuherzige» som skrytsamt tränger sig fram, liksom ock kulturarbetets gottköpsformer väl mycket skjutas i förgrunden med gränslös entusiasm över sångaftnar och folkvisa. Men även i de andra böckerna finnes denna strid som en mer eller mindre tydligt tecknad bakgrund. Ty Bartsch's hjärta hänger hänfört fast vid den tyska saken.

Hans tanke är dock icke direkt nationalistisk. Dess grund är en fast och ärlig övertygelse om att de stora kulturernas rikedom bringar människorna en helt annan välsignelse än de små kan skänka, en övertygelse om att den kultur ett folk på många miljoner under århundraden framalstrat, kan dana helt andra människor och skänka en helt annan befrielse än den kultur ett traditionslöst folk på några hundratusenden i hast kan tillyxa. Den senares frukt är dolsk bitterhet, hat och trångsynt misstänksamhet. Därför är tyskarnas uppgift att skänka de andra av sina skatter, av sina stormäns verk, från Goethe till Beethoven, skänka dem allt vad den germanska anden skapat stort och härligt. Men denna kultur skall segra av

egen kraft och med en mild befruktande välsignelse utbreda sig bland dem, blott deras bäste män kommit i beröring med den. På den kamplystna chauvinismen tror han ej; Bodo Semljanitsch, en av de tolv kring fru von Karminell, har småningom, fastän motvilligt, överväldigats av allt det storslagna och mäktiga i denna tyska kultur, men skrämd av de tyska chauvinisternas skrän vänder han dock åter till en lärarpost vid den slovenska skolan i Laibach. Det är kulturen, icke språket det ytterst gäller för Bartsch, och de två äro icke oupplösligt förbundna: »Den tyska skalden och tänkaren fyller slavernas bästa krafter med tyska tankar, så att de knappast skilja sig från oss ens genom en sådan småsak som språket» — »das bisschen Sprache» skriver han.

Bakom den kulturkamp på ett begränsat område Bartsch skildrar tecknar sig en större — den uppgift många av Österrikes bäste män se för detta land, den som var den kraftige Aehrenthals kungstanke och väl även är Berchtolds — att draga Balkans slaver in inom Österrikes gränser för att giva dem del av germansk politisk och intellektuell odling.

II.

Mindre än i de andra romanerna kommer emellertid detta motiv fram i Elisabeth Kött. Den skiljer sig också i kompositionen från dem: den är den mest sammanträngda och enhetliga

av dem, den enda som är byggd över e t t människoliv.

Då boken begynner är Elisabeth Kött en obemärkt statist vid teatern i Graz, övertygad om sin begåvning, längtande efter att få visa den, men utan några utsikter därtill. Men tillfälligheterna ordna sig gynnsamt, hon får en beskyddare i en gammal, rik baron med teaterförsänkningar, hon får en beläst och idérik vän med sinne för all livets och konstens storhet i Cyrus Wigram, den originelle, ensamme filosofen, som förekommer också i Zwölf aus der Steiermark, och bistådd av de två firar hon äntligen sin första stora triumf. Sedan går hennes bana uppåt steg för steg, så som hon alltifrån det första ögonblicket varit besluten att den skall gå. För ett engagement i Wien säljer hon första gången sin kärlek. En gång där vet hon snart att erövra en ställning; hon försmår inga medel emedan hon vet vilka offer det kostar att nå dit upp, där den stora konsten fullt kan göra sig gällande. Men det är icke endast de konstnärliga höjderna hon begär, hon vill nå alla höjder, så i yttre som inre mening. Hon vill nå de högsta sociala stegen för att ingen må känna sig henne överlägsen, hon blir grevinna, och hon ser föraktfull societetens underlägsenhet under hennes geni. Hon längtar efter de stora männen, som kunna offra sitt liv för en tanke, och hon blir en tronpretendents älskarinna, men blott för att se det tomma i hans kungasträvan utan kungatanke. Det har fört henne

bort från den stora konsten; så bryter hon sig med en skandal åter ut ur den societet, vars alla möjligheter hon prövat och vars intighet hon funnit, och blir åter blott konstnärinnan, som lever för sin konst och för de stora idéerna. Lågan i hennes själ bränner bort fläckarna av det hon brutit. Hon ger sig ut i världen som själen i ett kringflackande sällskap — ett sällskap av unga och entusiastiska talanger, som skall föra den stora konsten ut i bygder, dit den annars icke når: »Hon skulle som en stor erövrare genomresa de slaviska länderna, vilka för sitt eget ofullkomliga språks skull blott kunde åstadkomma en liten, otillräcklig medelmåttighetskultur. I deras hjärtan ville hon åter låta en aning gry, om hur väldig, huru oövervinneligt helig den tyska tanken är! Hon ville återvinna tusen och åter tusen villfarande och åt hat hemfallna människohjärtan för det mänsklighetens stora anderike, till vilket vägen för henne blott ledde över det tyska tankearbetets blomstrande paradis.» Och över allt, i slavernas som i madjarernas länder, tvingar hon alla dem, som älska skönheten, till hänförelse och beundran, hur fientliga deras hjärtan än må ha varit mot den kultur, som hon kämpade för, under det att de andra, för vilka deras fattiga språk förblev det högsta, förföljde henne med smädelser och hån. Och långt därborta dör hon, ännu ung, förtärd av sin konst, så som hon en gång utropat: »Förtäras må jag så länge jag är ung att kunna brinna med ljusan låga.» På hennes grav-

sten utanför kyrkogårdsmuren — ty den slavonska prästen hade icke låtit en syndig och tysk skådespelerska få sin plats därinnanför — stodo de ord, som varit hennes lösen och omedvetet ljudit i hennes tankar under hennes livs rastlösa strävan: »Framåt, framåt!»

Det är kraft och spänstighet i denna kvinnogestalt. Man har den för sig alltifrån det ögonblick den gamle baronen prövar hennes anlag och ger henne att läsa balladen Edward i Herders Stimmen der Völker. Den blir för henne ett rov som hon kastar sig över, ett rov vars själ hon vill fånga med ett kattdjurs skarpa vaksamhet för att sedan åter i sin uppläsning slunga den ut åt sina åhörare. Och hon behåller denna kraft genom hela sin bana; hur långt än hon må föras från den rätt uppstigande linjen, som leder till hennes konsts höjder, äger hon alltid den energiska motståndskraft i sinnet, som gör att hon kan stryka av sig allt det förnedrande hon sjunkit in i och i ny renhet åter begynna sin väg. Ty hennes geni har icke blott den intellektuella begåvningen, utan ock den gåva, utan vilket det sällan når sin fulländning, den oemotståndliga, rastlösa driften framåt mot det dunkelt skymtande, kanske omedvetna målet. Det är denna aldrig slappnande stålkraft i viljan, som är hennes individualitets främsta kännetecken och höjer henne till storhet. Hennes rent konstnärliga geni blir icke lika klart, och andra, t. ex. Hermann Bahr i Die Rahl, ha givit

långt djupare psykologiska studier av skådespelerskans temperament.

Det skymtar fram många andra gestalter i boken, men blott en av dem når nära det plan där Elisabeth står. Det är den fattige Wigram, den rene, djupe, hänförde, innerligt naive tänkaren med det fula filosofhuvudet, han som inspirerar henne till de första stora rollerna och sedan visar henne stora, befriande synvidder över livet och döden. Hans filosofi, med dess längtan ut i det oändliga, mot döden, som blott är ett steg framåt från livet, skall vara ett uttryck för den brand, som förtär Elisabeth. Delvis är det över den något inspirerat och av kärleken till alltet genomträngt — delvis tyckes den mig bestå av mer stora och omfattande än innehållsrika ord. Men på det hela taget är han en utmärkt bakgrund för Elisabeths gestalt — han vars väsen också är längtan, men en djup, lugn längtan utan oro och ångest, en längtan som icke — som hennes — för in i livets besudlande irrgångar utan för honom upp mot bergen, därifrån han kan se ned på allt det som händer.

De två, Elisabeth och Wigram, äro vardera kännetecknande för de innersta strävandena i Bartschs konst. Det är de hela människorna han älskar, naturer som icke splittrats av reflexionen utan ännu helt kunna gå upp i hänförelse och stämningar, i naturandakt och i kärlek till allt som lever. Elisabeth är, säger han, en del av den väldiga, i dagen framkvällande urmassan, där hon

från de lägsta sociala lagren, som varit hennes ursprung, banar sig väg upp till de högsta. Därför har hon den styrka, som gör att hon aldrig går under. Han hör till de moderna, för vilka människan blott i nära samhörighet med den stam hon tillhör och den mark där hon vuxit upp, kan vinna sin fulla utveckling, och för vilka de stora, omedelbara instinkterna i själen äro de säkraste ledarne genom livet.

ANATOLE FRANCE

Sur la pierre blanche.

Anatole France är, om belgiern Maeterlinck lämnas ur räkningen, den ende levande bland de franske författarne, som verkligen fått betydelse utom sitt lands gränser. Att han nått denna ställning beror knappast uteslutande på hans rent litterära storhet, så tillräcklig denna än vore som motivering därför; hans Dreyfusvänliga hållning och hans senare politiska uppträdande ha nog haft sin andel i detta. Utan bidrag av extra reklam kan i våra dagar en författare knappast — dramatikerna oberäknade, som ha skådespelerskor och dekorationer till hjälp — nå verkligt världsrykte. I själva verket har emellertid Anatole France av

sin övertygelse allt mer drivits in på politikens fält. Han, som för några år sedan betraktade dumheten som politikerns främsta kännetecken, han står själv på talarstolen i väldiga folkförsamlingar och kämpar med bitande hån och glödande övertygelse mot förtrycket, kapitalismens och barbariets, och för att Frankrike icke måtte göra sig medskyldigt i vad nu händer av upprörande våld, av gränslös brutalitet. Han är en man av Voltaires typ: på en gång den skarpa, förståndsklara skeptikern och den entusiastiske, handlingskraftige frihetshjälten.

Sur la pierre blanche, hans senaste bok, är ingen roman; den handlar icke om människor utan om tankar. På Forum i Rom, denna plats där man tycker sig stå öga mot öga med historiens ande, träffas några intelligenta, fint bildade fransmän samt utgrävningarnas snillrike ledare Giacomo Boni. Deras samtal om vad som hänt och skall hända är bokens innehåll; med filosofens överlägsna, opartiska blick betrakta de fördomsfritt forntid och framtid och söka leta sig fram till de stora makter, som bestämma världens gång. De utkasta lekfulla framtidsperspektiv, utopier sådana många före dem gjort, men denna gång utförda med finare sinne för människans och verklighetens natur.

Två små noveller äro inskjutna i dessa samtal. Den ena är byggd på Apostlagärningarnas berättelse om huru Paulus ställdes inför prokonsuln Gallions domstol, där förkämpen för den nya ti-

dens kultur möttes med en framstående representant för den dödsdömda. Och France njuter av att visa huru detta sammanträffande, som vår konstruerande fantasi ville göra till en dramatiskt verkningsfull världshistorisk scen, i själva verket måste ha varit alldeles av samma art som i våra dagar en Sudaninfödings möte med den engelske generalguvernören där. Blott en punkt är för prokonsuln och aposteln gemensam — oriktigheten av deras framtidsdrömmar. Vad Paulus trodde om framtiden veta vi: världen skulle inom en ringa tid gå under, och till denna undergång beredde han sig. Prokonsulns tankar kunna vi blott gissa oss till — France låter honom tro att den åldrige Jupiter skall lämna världsstyret åt sin son Hercules — men säkert är att skulle de två se världen sådan den nu är, skulle prokonsuln långt lättare finna sig till rätta än aposteln.

Denna novell ger den skeptiska bakgrunden till den andra: en dröm som skildrar tillståndet i det socialistiska samfund som existerar »år 220 efter Europas sammanslutning», d. v. s. år 2270 efter vår tideräkning. Det är lönlöst att diskutera dess sannolikhet; framtiden målar envar i sina färger, allt efter sin individualitet. Men den har det fängslande som det alltid ligger i att fördjupa sig i det ovetbara, i de fantasier och illusioner dem vi veta att verkligheten aldrig omilt kan krossa, därför att vi aldrig få se denna verklighet. Och den är gjord av en tänkare som känner människans själ bättre än de flesta, och gjord

utan ljusstrålande, enformig och entonig optimism.

Hos France finner man samtidens bästa, klaraste tankar konsekvent utformade och drivna till sin spets, utan fruktan, utan vördnad. Han böjer sig aldrig för ett hävdvunnet betraktelsesätt, han tillämpar alltid hänsynslöst tanken på verkligheten. Med omild ärlighet rycker han ur våra själar dessa metafysiska begrepp och åskådningar, som århundradens teologiskt färgade tänkande avlagrat. Han tror icke på chimären att rättvisan alltid segrar: om socialismen en gång förverkligas, så är det, säger han, icke därför att den har rätt, ty det finnes intet skäl att tro på rättvisans triumf, utan emedan den är det nuvarande tillståndets nödvändiga följd, den kapitalistiska utvecklingens konsekvens. I novellen om Gallion angriper han åter en gång som så ofta förut den vanliga historiska uppfattningen, som i kristendomens uppträdande ser en plötslig explosion i världshistorien, som vrider denna ett halft varf kring sin axel — samma tanke som han än kraftigare givit uttryck åt i J u d æ a s p r o k u r a t o r, där han förtäljer huru den åldrade Pilatus icke kunde erinra sig att någon av de judiska upprorsmakare han dömt hette Kristus. Den stora lärdom livet givit France är att människan överallt och i alla tider är ungefär den samma: och därför bli hennes gudar också ungefär likadana. De förändras blott långsamt och småningom.

Lika kritisk står han gentemot de hävdvunna

politiska teorierna och fraserna, lika skarpt är hans öra för ihåligheten i slagorden på detta område. Kolonialpolitiken, detta begrepp som i decennier bestämt Europas öden, är en olycka, »den modernaste formen för barbariet». Den omskrikna »gula faran» är en skapelse av »den vita faran», som först uppträdde; ty allt det onda de gula gjort de vita är av försvinnande betydelse i jämförelse med vad de gula själva haft att utstå. »Kineserna ha icke sänt missionärer till Berlin, Paris, S:t Petersburg för att lära de kristna »fungdevni» och bringa oreda i Europas förhållanden; ingen kinesisk expedition har landstigit i en fransk vik för att av republikens regering fordra e x t e r r i t o r i a l i t e t, d. v. s. rätt att låta en mandarindomstol avdöma tvister mellan kineser och européer; amiral Togo har icke med tolv pansarkryssare kommit för att bombardera redden vid Brest och sålunda gynna japanernas handel i Frankrike; marskalk Ojama har icke i en högre civilisations namn antänt Versailles; de stora asiatiska makternas arméer ha icke fört Louvrens tavlor och Elyséens skatter till Tokio och Peking.» Men så länge allt detta icke skett, så länge ha de vita icke i de gula några allvarliga konkurrenter. Och skulle denna fara likväl existera: ha vi rätt att deklamera emot den? »Vi känna endast en rätt: den starkares. Är Tokio den svagare parten, skall det duka under och nogsamt få känna därav. Är det åter den starkare, skall det få rätt, och vi kunna icke mot det rikta några förebråelser. Finns

det väl ett enda folk, som har rätt att taga sig talan i rättvisans namn?»

Anatole France har icke i Sur la pierre blanche beträtt några nya vägar. Många av tankarna där har han förut uttalat i andra böcker; andra åter härstamma mer eller mindre omedelbart från hans politiska tal och artiklar. Men han framträder här lika beundransvärd, lika stor som annars. Ironien dansar över satserna som skummet över vågtopparna. Hatet till dumheten och fördomarna — allt detta som också 1700-talets stormän hatade över allt annat — ger honom värme och iver. Samtalets logik binder och sönderhugger obönhörligt. Men samtidigt älskar och förstår han människorna i all deras skröplighet. Han vill leda dem fram på de stigar, som kunna gå mot lyckan. Han vill rena deras sinnen från de gamla förlegade dogmerna, som likt dammig spindelväv hänga kvar i deras hjärnor och hindra dem att se det som verkligen är till — dessa dogmer dem de tanklöst och kritiklöst tagit i arv från sina fäder och ämna skänka sina barn. Han älskar förnuftet högre än allt, det skarpa, klara förnuftet och han vill att det skall få skapa människorna så mycken sällhet det kan. Men människorna lita icke på dess makt, och den tvivlets och förnekelsens ande, som där bor, kalla de ond, och därför bygga de alltjämt sina liv på de gamla tankarna, som aldrig skänka världen förnyelse.

Men tvivlaren som bor hos Anatole France samman med skalden och — numera — också

med handlingens man, tyckes ha slumrat på den vita stenen. »Mitt ibland drömmarnas folk», bär boken som motto, och ur drömmarnas värld stammar mycket av det den innehåller. Men drömmen är icke något, som endast hjälper oss att undfly verkligheten: den kan också visa oss livets makter, kalla det som varit och det som skall komma inför våra ögon. Något sådant är det Anatole France ger.

ANDRÉ GIDE.

La Porte étroite.

Under strövtågen genom de franska tidskrifternas litteraturspalter och de efter den moderna litteraturens ande jagande kritikböckerna stöter man alltjämt på André Gides namn. Under de senaste åren tyckes det alltmer ha trätt i förgrunden som ett av de representativa för den riktning, som behärskar Frankrikes nutida lyrik och till stor del även dess prosa — den som allt ännu får bära symbolismens så föga betecknande namn.

En sådan studie över Gide lockade mig nyss att taga ned från hyllan *La Porte étroite*, den roman som för två år sedan förskaffade hans i

grunden rätt otillgängliga konst dess första publiksuccès, för att åter förnimma den behärskade, kristallklara stämningen över dess sidor, den flyktiga doften över dem som minnet icke kan fasthålla på samma sätt som det erinrar sig händelsernas gång. Den är också den av Gides böcker, genom vars förmedling han väl lättast kan presenteras för en främmande publik.

»La Porte étroite» är den porten om vilken Kristus talade en gång, då han vandrade till Jerusalem, såsom evangelisten Lukas förtäljer:

»Vinnlägger eder därom, att I kunnen ingå igenom den trånga porten; ty många, säger jag, skola söka därefter, att de må inkomma, och skola dock icke kunna.»

Det är mottot över ett kvinnoöde, det öde som utfyller boken.

Alissa växer upp, med sin yngre syster Juliette, i ett prästhem, vars innerliga religiösa atmosvär den lättsinniga moderns äventyr och flykt med en älskare icke kan bryta. En släkting, Jérôme, litet yngre än Alissa, vistas där ofta under ferierna, och deras kamratskap blir småningom djup, medveten kärlek. Då upptäcker Alissa med den älskandes även för andras kärlek skärpta sinne, att också systern älskar Jérôme, och gripen av uppoffringens heroism vill hon offra sin kärlek för systerns eller i varje fall uppskjuta sin förlovning, tills Juliette en gång i ett annat äktenskap sökt en resignerad tröst. Juliette gifter sig även snart nog med den förste bäste, en prosaisk all-

daglig typ, och blir trots allt fullt lycklig med honom.

Ett ögonblick smärtar systerns lycka Alissa; hennes offer synes henne överflödigt och meningslöst. Men blott ett ögonblick. Alissa har känt uppoffringens storhet, hon har höjt sin blick från den lycka hennes kärlek bjöd henne, och nu finner hon det mål den gav alltför lågt och alltför fattigt. De vida rymderna skymta för hennes blick. »O Gud, skydda mig för en lycka, som jag alltför snart kunde uppnå», är hennes bön. Tillsamman med Jérôme vill hon sträva mot något annat än lyckan.

»Vad kan själen väl ställa över lyckan?» spörjer han förvånad.

Hon svarar:

La sainteté.

Och vägen dit är fortfarande uppoffring, allt större uppoffring. Hon känner att det är omöjligt att samtidigt älska en människa och älska Gud med den stora, höga kärleken han kräver, hon förstår att Jérômes bild för henne skymmer Guds, och att hon hindrar Jérôme på hans väg mot det goda. Så måste hon avstå från drömmen om att de tillsamman skola sträva mot målet; den trånga porten är alltför trång för att två i bredd kunde skrida igenom den. Själv har hon icke den styrka som fordrades för att nå till den; men hennes brinnande tro på Jérôme förvissar henne om att han skall finna vägen, blott hennes bild utplånats hos honom: »Jag misströstar om att

i mitt svaga hjärta kunna besegra kärleken, men skänk mig, o Gud, styrka att lära honom att icke älska mig, så jag en gång i stället för mina egna förtjänster må bringa Dig hans, så oändligt mycket större . . . och om min själ i dag snyftar av smärta över att förlora honom, så sker det ju för att jag en gång må återfinna honom i Dig . . .» Därför vill hon visa sig kall, ful, frånstötande, avvisande för att hans kärlek må vändas från henne och rikta sig mot det högre.

Men hennes kärlek lever kvar, om hon än döljer den, lever lika oföränderligt, innerligt mörkröd. Som den tidigare talat i hennes brev, talar den nu, då hon försakar också breven till den älskade, i hennes anteckningar, där hon biktar sin själ för sig själv. I breven har hon berättat smärtan, då de skilts för en tid, berättat hur den blott mildrats av tanken på den älskade, av förnimmelsen att hans drömmar sväva kring henne, att hans röst talar till henne ur böckerna hon läser, att hans själ så präglat hennes att hon också då han är borta ser allt med hans blick. Där finnes glädjen då återseendet närmar sig efter en skilsmässa utan brev: »Hur ha vi kunnat existera utan att tala till varandra under så många månader? Måtte denna vinter av tystnad för alltid vara slut! Sedan jag återfunnit dig, tyckes mig allt åter vackert, livet, tankarna, våra själar — allt är beundransvärt, allt är outtömligt rikt. . .» I dagboken skriver hon ned sina bemödanden att frigöra sig från hans bild och att

själv nå till Gud. Men har hon än kunnat avlägsna Jérôme från sig kan hon dock icke glömma honom. Och hela hennes uppoffring tyckes henne då ofta förgäves, hennes böner till Gud tyckas henne lögner, ty hennes själ är icke i de ord hon uttalar: hennes själ är allt ännu hos den älskade. Då hennes krafter taga slut och döden nalkas, längtar hon ännu efter honom, en häftig, lidelsefull längtan efter den lycka hon försakat, och i ångest ber hon efter ett ögonblick av lugn om att få dö snart, genast, innan hon åter förnimmer att hon är ensam, utan honom.

Så slutar »la Porte étroite», som tycktes vara en bok till den stora, gränslösa uppoffringens pris, med att förklara, halvt förstucket visserligen, att all denna uppoffring varit till ingen nytta. Ty icke heller Jérôme har genom den förts in genom den trånga porten. Målet har icke uppnåtts, förgäves ha de försakat den lycka livet bjöd dem.

Men denna motsägelse i boken är blott skenbar. Gide har sist och slutligen icke velat upphöja försakelsen, askesen, i och för sig, över allt annat. Livets stora sanning är för honom att människan med vad medel som helst må söka höja sin själ över vardagen och gråheten och liknöjdheten så hon alltid må berusas av intryck och glädje och skönhet. Hon må spänna sina krafter till det yttersta, hon må pröva all möjlighet till gärning som bor inom henne, hon må söka höja sig över sig själv, hon må förnya sin själ var stund

för att den må vara känslig för var ny skönhet den kan vinna. Avmattningen, avtrubbningen är det hon skall fly, den kraftlösa sorgsenheten. »Sorgsenheten är ett tillstånd av synd», skriver Alissa. Och det sköna i Alissas försakelse är hennes strävan att nå till det som icke kan nås, nå till det övermänskliga, det är hennes längtan att ständigt göra sitt offer större för att hon åter friskt och rent må förnimma offrandets glädje. Icke för intet har Gide studerat Nietzsche, den övermänskliga energiens och den ständiga förnyelsens apostel. Och i en dikt, som Gide helt nyss tryckt, ger han i en bön till Herren uttryck åt dessa tankar, som äro det djupaste i hans sinne, viljan från alldagligheten till den berusning, som ger livet intensitet:

Seuil de la vraie jeunesse
Porche du paradis
De nouvelle allégresse
Mon âme est étourdie . . .

Seigneur! augmentez mon ivresse.

Applanissez l'espace
Qui sépare de Vous
Mon âme en sa disgrâce
Qui se souvient de Vous . . .

Seigneur! aggravez mon extase.

Extasen är den högsta gåva Herren kan skänka. Den fann Alissa i sin uppoffring. Och den var det som sist och slutligen blev uppoffringens mening, icke det hon genom uppoffringen ville nå. —

Det är två skilda stämningar som i »la Porte étroite» smälta samman till en egenartad harmoni. Det är först den varma, hela kärleken, som förmår offra allt, till och med sig själv, för den älskade, och där ljuder både kärlekens lycka, då den älskade är nära, och — främst — kärlekens smärta i skilsmässans tomma, tunga stunder, då bilden av den älskade halvt till tröst och halvt till smärta varje ögonblick stiger fram för det oroliga sinnet. Men där är också en annan stämning, kyligare, klarare, mer behärskad och genomskinlig: den stämning som strålar ut från det stora offret, en stämning av vidd och storslagenhet något i släkt med dem man förnimmer på de höga bergen. I släkt med dem även däri att den i all sin skönhet äger något förtunnat och abstrakt, något som mitt i all beundran viskar in en tanke att man dock står långt borta från de trakter, där livet och människorna verkligen finnas till. Ty så ren glansen kring Alissas gestalt än är, så har dock hennes offervilja något så subtilt, nästan utstuderat, att man mer beundrar än gripes.

Och innerst känner man, att det försakelsens ideal Alissa strävar till, dock icke är ett som gör livet rättvisa, att det gives en rikare, mer fruktbringande extas än den som är den fullkomliga uppoffringens.

MAURICE BARRÈS.

La Colline inspirée.

Maurice Barrès har berättat, hur en gång, då han i Senatens bibliotek talade med Leconte de Lisle och Anatole France, en liten, vit, kraftfull åldring kom fram till dem: det var Victor Hugo. Och han tillägger: »Då jag var ung levde ännu gudar».

Gudarna ha dött sedan dess, och den ende av dem, som finnes kvar, Anatole France, erkännes knappast mer av Barrès. Halvgudarna härska i samtidens franska litteratur: gestalter, som icke olympiskt höja sig över mängden, utan stå mitt inne i dess strider, där de både giva hugg och taga hugg. Och ofta känner man ett visst tvivel på själva den gudomliga ättelängden.

En av halvgudarna, en av de mest framträdande och en av de mest stridbare, är Maurice Barrès. Litteratur och politik ha i hans liv tätt knutits ihop: hans skönlitterära verk förkunna samma ideal, för vilka han kämpat i politiken, och sina upplevelser i den politiska striden har han till stor del berättat om i sina romaner. Det är hos honom ingen tudelning mellan författaren och politikern, det är blott tvenne skilda uttryck för en och samma individualitet. Och den utveckling han genomgått, framträder uppenbar och parallell i båda de gestalter han iklätt sig.

Det problem, kring vilket Barrès' tankar kretsade redan i hans tidigaste böcker, var motsättningen mellan individen och traditionerna, mellan jagets törst efter egna, nya sensationer och upplevelser och underkastelsen under de givna sociala och ideella makterna. Den unge författaren, som framträtt som en ironisk dilettant, jäktande efter ögonblickets fina, förflyktigande stämningar, avslöjade sig snart som — eller utvecklades till — en övertygad förkunnare av traditionernas och disciplinens nödvändighet. Redan den första romantrilogin med den utmanande övertiteln Le Culte du Moi mynnade ut i hävdandet av det omedvetna, av instinkten, som människans enda osvikligt säkra ledtråd. Hans skarpa psykologiska analys, vässad i studiet av hans beundrade mästare Benjamin Constant, Stendhal, Taine, Renan och Bourget, skär sig in genom »egotistens» ytliga stämningsliv

till de djupaste lagren i hans själ. Och där upptäcker han, att jaget i själva verket har rötter långt inne i den bygd, där det vuxit upp, och att dess själ i det väsentliga är en produkt av de generationers tankar och känslor, som föregått det. Kärnan i hans väsen är, förstår han, icke det som skiljer honom från de andra, utan det som förenar honom med hans hembygd, med dalarna och kullarna i la Lorraine — det är svårt att förmå sig att använda det tyska namnet då man skriver om Barrès. Den konsekvent fullföljda individualismen leder honom ut över individen: för denne egotist, som han älskar att kalla sig, blir slutligen sammanfattningen av världsåskådningen formeln »*la terre et les morts*»: marken och de döda — det varav det väsentliga i vårt väsen är danat. Deras öde, som lösrycka sig från denna sitt väsens grund, skildrar »Les Déracinés»: som löv för vinden kastas de omkring, svaga, karaktärslösa och demoraliserade.

Man förstår visst bättre denna Barrès' lära ju äldre man blir. Det är ungdomens djärva lyckodröm att störta sig ut i världen, att uppleva brokiga äventyr och pröva alla livets skiftande stämningar. När åren gå kommer småningom längtan att samla sig, att pressa essensen ur det man genomlevat, att känna fast mark under fötterna. Att obunden och fri draga genom världen är ett ynglingaideal; mannen känner sig rotlös och gagnlös, om han icke bindes av något. Och i samma mån världen blir tom-

mare på människor för honom, i samma mån vännerna, som blott ungdomsåren giva, dö bort eller av livet föras åt andra håll, i samma mån känner han behovet att växa fast vid den mark, därifrån han utgått, att känna sig som ett led i den eviga världsprocessen. Det ligger ödmjukhet däri, men stolthet tillika: den ödmjukhet, som vet hur litet vågen i havet betyder, men ock stoltheten över att vara en våg i det väldiga havet, som aldrig skall upphöra att röras. Och då han i stället för till vännernas ord lyssnar till skuggornas röster, till det deras handling och skrift förtälja, är det kanske ödsligare, men också vidare och klarare. De gestalter, som fylla ensamheten, äro lika levande och lika kära som de, som röra sig omkring honom.

Det betyder icke att allas väg förr eller senare skulle leda mot de mål Barrès visar. Världsåskådningarna växa fram ur upplevelserna, och upplevelserna äro olika för individerna. Ännu har ingen frälsare kommit för hela människosläktet, ännu måste envar söka sin väg. Och allra minst behöver man följa Barrès ut i hans politiska konsekvenser. Under Dreyfusstriden tillhörde han den franska nationalismens ivrigaste stridsmän, och den moderna parlamentarismen har han oavlåtligt bekämpat. Men den bok, varom nu är fråga, berör icke Barrès' rent politiska uppfattning.

*

La Lorraine, hembygden, är centrum i Barrès' verk: det betonar han själv ivrigt och ofta. Och detta sin hembygds landskap fattar han innerligast då han står uppe på Sion-Vaudémonts platå mitt i landet och blickar ut över den välodlade slätten där nedanför, under det han omkring sig i lindarnas sus hör minnenas sägner. Gång på gång har han manat dem, som vilja förstå denna bygd, att företaga pilgrimsfärden till Sion-Vaudémont så som Österrikes olyckliga kejsarinna Elisabeth det gjorde. I sin bok Amori et dolori sacrum har han skildrat en dag på platån — den andra november, de dödas dag — och manat fram kullens andar: Cæsars legioner, som intogo den; skarorna, som försvarade det romerska väldet mot de germanska barbarerna; Rosmertha och Wodan, som dyrkats där uppe; männen, som därifrån tågade ut i det första korståget, förda av Gérard, den förste greven av Vaudémont; Lothringens härtigliga hus, vars ättlingar ännu intaga Österrikes tron; pilgrimsskarorna, som dragit upp till Notre-Dame de Sion. Och till dem foga sig de senaste generationerna, vilka stå i en tankes våld: tanken att rädda Frankrikes latinska kultur från att germaniseras. Där uppe vidgas hans sinne, vindarna fylla det med landskapets ande: »jag förstod mitt land och min ras, jag såg min verkliga plats, mina ansträngningars mål, min förutbestämmelse».

La Colline inspirée: det är denna Sion-Vau-

démonts kulle, och i berättelsen om några människors liv, vilka varit nära knutna till den, har Barrès velat frambesvärja något av sitt fädernelandskaps själ — den själ han själv där på kullen i höstens blåst och fukt förnummit starkare än någonsin annars.

Ur berättelser och minnen och aktstycken har han — så uppger han och för den, som ingen möjlighet har att kontrollera hans uppgifter, finnes ingen anledning att misstro dem — samlat upplysningar om de tre bröderna Baillard, som vid 1800-talets mitt under en kort tid spelade en märklig roll i trakten. »Här vilar Léopold Baillard, far till tre präster», stod det stolt på deras faders gravsten. Och dessa tre präster voro starka, handlingskraftiga män: en av dem, den äldste, Léopold, tillika en maktlysten, väldig organisator. I hans sinne leva gångna släktleds storhetsdrömmar än en gång upp, och med rastlös energi skapar han på den kulle, som varit sätet för så mycket av Lothringens forna andliga och världsliga glans, stora andliga sammanslutningar, som tillika lägga under sig ofantliga jordområden. Sin rikedom skaffa de sig genom insamlingar, som sträckas ut över hela världen: en av bröderna hemsöker Amerika, och Léopold får audiens i Wiens Hofburg hos de lothringska härtigarnes avkomling. Han, som har deras kulle, känner sig som deras verklige arvtagare. Och hans drömmar gå långt, långt mot makt och storhet.

Men han har energien, icke disciplinen. Hans verk är hans, icke den kyrkas, vars tjänare han borde vara. Och snart ställer den sin auktoritet mot hans egenmäktiga arbete. Efter en utmattande kamp och förtvivlade försök till undanflykter får han lov att giva vika, och hans verk, skapat av hans energi och vilja, går ifrån honom, faller sönder eller övertages av kyrkan, av institutionen som segrat över den övermodige individen. Léopold får en tid i ett kloster söka tvinga in sina tankar på undergivenhetens väg.

Men den vägen är honom för svår. Hans vilja och hans drömmar stå honom i vägen. I klostret hör han talas om en undergörare, Vintras, och till honom styr han sin färd, så snart han väl är utom klostrets portar. Och Vintras, en ren charlatan, ger honom det evangelium han behöver, ett evangelium som hans egen torftiga fantasi icke kunnat finna, men vilket hans kraftiga vilja genast griper och ur vilket han hämtar ny tillförsikt. Det evangeliet, bestyrkt med under och profetior, skänker honom befrielse från lydnadens band. Och som en profet, inspirerad av Vintras, vänder Léopold åter till sin forna äras hem, till Sion-Vaudémont, för att där med sina bröder skapa ett verk, väldigt och stolt som hans forna, väldigare och stoltare till och med än det, men denna gång skapa det i direkt kamp mot kyrkan.

Om denna strid handlar större delen av boken. De första åren, segertiden, åren före 1850,

skildras jämförelsevis summariskt: nu blir krönikan fylligare och livligare.

Léopolds gamla anhängare fylka sig än en gång omkring honom Men hans nya läror, profetiorna och undren skrämma snart bort många, kyrkans utsände stridsmän draga allt flera på sin sida, och slutligen bli Léopold och bröderna ensamma med några få trogna. Så ramlar ånyo deras verk och nu för alltid. Sion-Vaudémont faller i kyrkans händer, och den lilla skaran trogna drives med spott och spe från kullen. Brödernas saga är ute, försmädelse ensamt väntar dem.

Men Léopold lever ännu länge. Krigsåret 1870 kommer, och dess olyckor tyckas en bekräftelse på hans profetior, en bekräftelse som kommer sjuttiåringens högmod att än en gång flamma upp. Och ännu därefter lever han år efter år, i tron på sitt verk, tills han, nära nittiårig, på dödsbädden äntligen underkastar sig den kyrka, han ända dittills trotsat.

Barrès berättar Léopolds historia lugnt, nästan kyligt och nästan färglöst. Det pittoreska har aldrig lockat denne det abstrakta tänkandets man. Men ändå är där något levande över boken. Man ser icke egentligen kullen för sig, men där kännes något av dess inspiration och dess ande. Och i dess atmosvär ser man Léopolds väldiga, kraftfulla gestalt, tecknad i stora utpräglade drag. Men onekligen kommer i hans bild organisatoren, handlingens man, mer till synes än den religiöse svärmaren. Barrès saknar den känsla

för det naiva, som ensamt hade kunnat föra honom ända in i denna själs innersta vrår. Det ligger i grunden något nästan tragiskt över Barrès' åskådning. Han prisar det omedvetna och förkunnar det som det väsentliga i individualiteten, han upphöjer instinkten och fördömer det intellektualistiska. Och ändå är hans eget väsen intellektualistiskt och analyserande till hela sin grund, ändå fångar han aldrig verkligt det omedvetna, innan hans analys redan sönderfrätt det och gjort det medvetet. Ännu aldrig i Barrès' verk, litterärt eller politiskt, har man fått en förnimmelse av att det verkligen varit de djupa, starka instinkterna som lett honom och bestämt hans gärning; men väl känner man att hans handlingar och hans skrifter inspirerats av övertygelsen om vad instinkten, den omedvetna instinkten, b o r d e driva honom till. Därför blir icke heller *La Colline inspirée* någon mycket medryckande bok: den är omsorgsfullt studerad och Léopolds gestalt intresserar, men något rikt, översvallande liv har han icke förmått ingjuta i den. Åtminstone blott sällan: någon gång kommer det kraftiga, tunga fläktar från den hemlighetsfulla kullen, som då Léopolds tre nunnor i klostret där uppe i triumfen över de katolska fiendernas avtåg gripas av en orgiastisk yrsel och i backantiskt rus stämma upp gamla sånger från trettiåriga krigets dagar. Men också denna scen har något nästan för avsiktligt över sig.

I själva verket: det som fängslat Barrès' tankar vid detta motiv har nog icke så mycket varit Léopold Baillards egen personlighet som det, att han i honom kunde se en gestalt, förkroppsligande den längtan, Barrès vill inlägga i sin hembygds själ: en längtan efter andlig och världslig storhet, boende kvar sedan förgångna tiders härlighet. De religiösa traditionerna från pilgrimsfärdernas kulle smälta samman med de världsliga storhetsdrömmarna från härtigslottets ruiner och taga form i Léopolds drömmar och vilja. *La Colline inspirée* är en ny länk i Barrès' rad av hyllningar till fädernebygden.

*

Men för Barrès får varje handling, varje scen, varje öde en filosofisk bakgrund. Så avslutas ock denna bok med en epilog, där han reflekterar över Léopold Baillards undergång, reflekterar över konflikten mellan de två makter, vilkas sammanstötning skapade hans tragik: konflikten mellan entusiasmen och disciplinen. Léopold har den entusiasm, den instinkt, som kan skapa storverk, men kyrkan krossar dem därför att han icke kan underordna sig henne. Och Barrès' sista sidor äro ägnade problemet: kunna de två försonas, kan entusiasmen foga sig i underordnandet? I en dialog mellan ängen, den fria, gränslösa entusiasmens representant, och kapellet på kullen, kyrkans och ordningens företrädare, ger han svaret: kyrkan, auktori-

teten, har upptagit seklers erfarenhet, i den kan individen finna uttrycken för alla drömmar och all vilja inom sig, ty den står i samklang med det djupaste i hans eget väsen, som han själv fått från dessa samma forna släktled, på vilkas erfarenhet kyrkan bygger. Individen kommer icke i någon verklig konflikt med traditionerna och disciplinen: det gäller blott för honom att tränga in till sitt innersta, så finner han där harmonien med det seklers historia skapat. Så är Barrès' optimistiska lösning av konflikten.

Men lösningen verkar för optimistisk. Och den saknar något av det starka personliga tonfall man kunnat vänta att Barrès' uttalanden om förhållandet mellan individualism och disciplin borde äga. Mer än någon annan borde han haft sinne för problemets svårigheter: denne traditionalist och förkunnare av ordning och disciplin, som varit Boulangers litteräre adjutant i hans statskuppsplaner och som stod vid Déroulèdes sida, då han på Felix Faures begravningsdag grep general Rogets häst i tygeln och uppmanade generalen att giva parlamentarismen dess bane.

Sådana upplevelser borde ha skärpt blicken för det invecklade i problemet, för den motsats som ändå kan finnas mellan den enskildes djupaste övertygelser och de former, i vilka generationernas erfarenhet framträder. Men, som sagt, denna blick för det som kan vara olösligt i konflikten, den finner man icke. Om Barrès ägt den, har han förstått dölja den.

CAMILLE MAUCLAIR.

L'Amour tragique.

Camille Mauclair är kritiker och poet, han diktar lika gärna och lika rikt om impressionisternas sensationer av pariserluften som om de människoöden som utspelas i dess atmosfär. Poetenkritikern är i den moderna litteraturen en vanlig företeelse — och icke blott då man därmed menar den, som för brödets skull fått tygla sin fantasi till kritikens vardagslunk utan ock, då man verkligen menar en andlig centaur, hälften det ena, hälften det andra.

I själva verket är det kanske denna typ, som gjort de största insatserna i vår tids litterära utveckling. Det betyder icke — behöver i alla fall

icke betyda — att dess män varit de största begåvningarna eller skapat de odödliga verken. Men litteraturen existerar icke blott i de stora mästarnes skapelser; det ges en andrarangslitteratur, som också den har betydelse och värde, en litteratur som småningom drar in nya områden under litterär behandling och studerar olika företeelser i grund. På dessa förberedelser vila de stora odödliga verken, de som sedan synas som enstaka, oförklarliga jätteskapelser. Och denna av kritikerna skapade litteratur är vår tids största litterära nydaningsarbete. Den är det, som skänkt oss nya sensationer, nya tankar, nya nyanser i vår världsbild. Den försmår de yttre omgivningarnas, den yttre handlingens tacksamma hjälpmedel för att i stället följa våra själars mekanism, våra sensationers dunkla förbindelser.

Kritikern är den ständigt spörjande och den ständigt undrande, ständigt tillgänglig för nya skönhetsformer och nya tankekonstruktioner, men ständigt också misstrogen mot dem. Hans väsen, hans lycka och hans förbannelse, är att han aldrig kan nöjas med vad han funnit. Han vet, att den skönhet, för vilken han i dag böjer knä, i morgon skall ha förlorat detta skimmer av att vara idealets fulländning, som ännu lyser däröver, han vet att det svar han funnit på ett av livets spörsmål i grunden blott betyder att tio nya frågor ställa sig i stället för den ena besvarade. Och han känner starkare än andra huru främmande vi stå för det vi i skuggspelskonturer se röras runtomkring oss,

huru litet vi fatta av det som ligger bakom de fattiga gesterna, vilkas entonighet är så dövande, och bakom handlingarna, som också de i sin yttre form äro så förfärande skematiska.

Därför är kritikern icke en gestaltande diktare. Han upplöser tvärtom det verkliga livets gestalter, han söker skilja åt de olika krafter, som döljas bakom det hölje, människan bär inför världen. Han söker icke lösa gåtorna, utan han söker gåtor där andra icke se dem. Han förklarar icke livet, utan han visar huru oerhört rikt livet i sin oförklarlighet är.

*

L'Amour tragique, titeln på Mauclairs senaste bok, anger redan ämnet. Men han preciserar det ytterligare i förordet. Han vill skildra den gåtfulla, förfärande lag, som vilar över människornas öden och styr dem utan hänsyn till deras vilja och deras beslut, det mysterium om vilket all litteratur i grunden handlar, men som den aldrig förklarar. Från skilda sidor söker han komma detta mysterium in på livet, än genom scener flödande av blod, än genom tysta, stumma, resignerat tillslutna sinnens kamp. Men alltid stannar han inför det oförklarliga, böjer sig i vördnad och undran inför det i känslan av människans maktlöshet inför de stora livsödena — men ock i känslan av den svindlande rikedom livet i all sin ringhet kan bjuda.

WILLIAM BLAKE.

I.

»En stackars dåre, som blott av sin ofarlighet räddas från inspärrning» — så karaktäriserades William Blake i den enda kritik den engelska pressen bestod hans utställning av tavlor och teckningar 1809, och i huvudsak återgav väl denna karaktäristik vad Blakes samtid tänkte om honom — för så vitt den över huvud kände till honom. Hans väg var den ensammes och oförståddes, som går fjärran från dagens härskande tankar, och intet fanns som skulle knutit honom till den stora publiken. Han var predestinerad till avskildhet, till ett liv i fjärran stillhet — ett liv där syner och tankar kunna växa ut till gigantiska

proportioner utan att stympas av vardagshändelsernas små mått — och hans verk var en skapelse icke för de många, som däri blott kunde finna vanvettets bisarreri, utan för de utvalda, som kunde följa eller åtminstone ana sig till sammanhanget i dessa syner, av vilka det bestod. Som poet, som målare, som tecknare och etsare — ty allt detta var han — följde han en och samma bana, en bana som gick rätt fram mot det drömland han såg framför sig, men fjärran från allt vad samtidens publik vant sig att uppfatta. Därför blev han känd och uppskattad av endast få, av några konstnärer eller konstförståndige, såsom skulptören Flaxman, målaren Fuseli och den »milde, vekhjärtade» giftmördaren och konstkritikern Wainwright, vars sällsamt vävda levnadssaga lockat några sidor ur Oscar Wildes penna, och vid sidan av dessa också av några som kunde skänka honom det anspråkslösa ekonomiska understöd han för sitt liv behövde.

Under det sekel som gått har hans menighet vuxit. Alla de, som fört kamp mot den anglosachsiska, tunga och jordbundna realismen, ha hämtat vederkvickelse i hans verk, och bland dem, som gjort sitt till för att sprida eller tolka det, finner man Dante Gabriel Rossetti, prerafaeliten, liksom Blake själv både skald och målare, hans broder W. M. Rosetti, Swinburne, som på 1860-talet utgav en grundlig kommentarie till hans dikter, något ordrik och färgtyngd kanske, men entusiastisk och förstående, och senare den kel-

tiske diktaren W. B. Yeats, vars nationella mystik i Blake funnit något förvant. Men först det senaste decenniet och i synnerhet de allra sista åren ha givit Blakes namn dess fulla glans, och gjort vägen till honom lättare tillgänglig: en ny, mönstergill upplaga av hans lyriska dikter har utkommit (utgiven av J. Sampson 1905), och Arthur Symons, kritikern som så kärleksfullt tolkat den franska symbolismens mysterier och Aubrey Beardsleys hänsynslöst bisarra dekorationskonst, har ägnat honom en varmt och klart skriven bok.

I själva verket — den modets nyck som håller på att göra William Blake till en »modern» författare, är icke oförklarlig som så många andra. Han står i förbindelse med mycket av det som tränger sig fram i nutidens litteratur, med allt det som bär fantasiens stämpel och lyfter sig över den flacka jordytan, och tillika med allt det som bär kärlek till livets stora, flödande rikedom. Ty fantasien och livet äro hörnstenarna i profeten Blakes lära, dem vill han lära människorna att vörda som världens högsta och yttersta goda. Han är — som Swinburne redan det sagt — en frände till Walt Whitman, den store amerikanaren, inför vars gloria vi tveka att böja oss i beundran av fruktan att låta oss duperas av någon amerikansk bluff, och han är — som Symons det säger — en frände till Nietzsche, den man vår tids tänkande icke kan komma ytterom, vare sig sedan det tar ställning för honom eller emot.

*

Det är föga att förtälja om Blakes liv. Han föddes 1757 i London, där hans fader var en anspråkslös strumpvävare, han gick i lära hos en kopparstickare, han börjar sedan arbeta i detta yrke på egen hand och förtjänar därmed sitt nödtorftiga uppehälle. Tjugofem år gammal gifte han sig, och därom förtäljes en anekdot, som ger en blick in i hans väsen. För att komma lös från intrycken av en obesvarad ungdomsförälskelse flyttade han från den del av London, där han dittills bott, till en annan trakt. Då han för sitt nya värdsfolk beskrev sina sorger, sade dottern i huset: »Jag tycker synd om er!» »Gör ni verkligen det?» »Ja, visst gör jag det.» »Då älskar jag er!» Och hon blev Blakes hustru, allt intill hans död hans medhjälperska och trogna vän, som på ett nästan idealiskt sätt fyllde alla de långt ifrån lätta plikter hans idéer och verk pålade henne. I London, där han vistats nästan hela sitt liv, dog han i det närmaste sjuttioårig 1827. In i dödsstunden sjöng han hymner till Skaparen, i ord som fyllda av det döende livets skönhet brusade över hans läppar, med en återkastad glans av det liv han såg öppnas för sina ögon. De tycktes hans hustru ljuvligare än något hon hört. — »Nej», sade han, då han märkte hennes beundran, »nej, älskade, de äro icke mina. Nej! icke mina egna!»

Men det liv han då lämnade hade i själva verket betytt rätt litet för honom — döden var för honom icke en avslutning, icke ens en begynnelse i egentlig mening, som för den kristne över hu-

vud, det var blott en ringa förändring i existenssättet. Det liv han gick in i, det kände han till redan förut, där hade han levat också större delen av sin jordetid. Det enda hans hustru någonsin klagade över, var att hennes man så ofta var borta, så ofta »var i paradiset». Hans dagar och hans nätter fylldes av hans visioner, dessa visioner som väckte mer uppmärksamhet bland hans bekanta än hans poem och hans teckningar, men vilka tycktes honom själv den alldagligaste sak i världen. Som man förtäljer att man råkat sin närmaste vän på gatan, berättade han, att han träffat Sokrates eller Shakespeare eller Milton — Milton kom en dag till honom, sade han, och bad honom ändra ett ställe i Paradise lost, men han svarade att han var alltför upptagen med egna arbeten: något varöver Milton för övrigt vid närmare eftertanke bör ha kunnat trösta sig, ty det han ville ha in i sin dikt, stod där redan förut. Sin första syn hade Blake fyra år gammal, då han en dag plötsligt blev häftigt uppskakad, emedan han såg Gud Fader själv luta sitt huvud emot fönstret. Sedan började de småningom höra till hans dagliga liv. Han umgicks förtroligt med de stora döda, diskuterade med dem, inspirerades av dem. Men de voro icke av samma natur som den moderna spiritismens vålnader; de visade sig icke inom den vanliga verklighetens värld utan i en annan, som visserligen var lika klar och tydlig men bestämt skild därifrån. Hans fantasi, i extrem grad visuell, såg allt med skarpa kon-

turer. »En ande, eller en syn», skrev han en gång, »är icke som den moderna filosofien tror, en dimmig ånga eller ett intet; det är något i minsta detalj organiserat och utarbetat, som i skärpa övergår allt vad den jordiska naturen kan skapa. Den, vars fantasi icke skapar starkare och bättre ljus än hans kroppsliga öga kan se, han äger ingen fantasi.»

Denna synernas värld gav hans konst både inspirationen och elementen, av vilka han skapade sina verk. Synerna strömmade över honom så snart han satte sig till arbete, deras gestalter dikterade hans dikter och ledde handen vid tecknandet. Om ett av sina större verk säger han: »Jag har skrivit dikten omedelbart sådan den dikterats mig, tolv, någon gång tjugu eller trettio rader i streck, utan någon förberedande eftertanke och till och med mot min vilja. Jag kan själv prisa den, ty jag kan icke tillräkna mig någon annan förtjänst än sekreterarens; författarne äro i odödligheten.» Samma i grunden ödmjuka känsla är det som talar i de sublimt rättframma orden i hans utställningskatalog: »Utställaren vet att hans verk icke äro underlägsna det största antiken skapat. Bättre kunna de icke vara, ty mänsklig kraft når icke över vad han gjort eller vad den gjort; de äro en gåva från Gud, det är inspiration och vision.» Och i ett av sina verk ger han något, som synes ämnat att vara en förklaring av denna inspiration, sådan han fattade den: »Profeterna Jesaja och Hesekiel åto middag med mig,

och jag frågade dem huru de så djärvt vågade försäkra att Gud talat med dem, och om de icke trodde att de under tidernas lopp kunde bli missförstådda och ge upphov till bedrägerier. Jesaja svarade: Jag såg ingen Gud, och hörde ingen, i någon förnimmelse hos min jordiska, organiska natur; men mina sinnen fattade det oändliga i alla ting; och då jag sålunda övertygades om och fortfarande är övertygad om att den ärliga indignationens röst är Guds röst, så fruktade jag icke längre, utan skrev. Då frågade jag honom åter: Kan en fast övertygelse att något är så, göra det så. Han svarade: Alla skalder tro det, och i fantasiens tidsåldrar har denna fasta tro flyttat berg; men många finnas, som icke äro förmögna av någon fast tro på någonting.»

I själva verket, så främmande det låter, »alla skalder» ha nog haft åtskilligt av denna Blakes natur i sig. Hur många dramatiker och romanförfattare ha ej biktat, att de icke ägt herravälde över de gestalter de själva skapat utan att dessa fått ett eget liv, över vars öden deras skapare icke längre varit herre? Och när Runeberg talar om skalden som ett instrument på vilket vår Herre spelar, då tyckes det en aning om det Blake uttrycker i sina ord om inspirationen. Men detta gåtfulla, omedvetna i fantasiens skapande, som är förborgat även för den, hos vilken fantasien skapar, det blev för Blake mer än för någon annan ett utflöde av en övernaturlig kraft, hans fantasis mytskapande läggning gjorde det ome-

delbart till något gudomligt, något övermänskligt.

Blake som konstnär och Blake som poet faller utom ramen för denna uppsats — den handlar om Blake som profet.

Man finner många av de tankar, som bilda kärnan i hans förkunnelse, redan i de diktsamlingar han utgav i slutet på 1780-talet — diktsamlingar tryckta, liksom alla hans senare verk, av honom själv enligt en egen metod, i ett fåtal exemplar, försedda med ornament, färglagda av honom själv. Men egentligen innehålles hans lära dock i de senare »profetiska» böckerna, till en början rätt fattliga även för den i hans terminologi icke invigde, men småningom allt dunklare och hemlighetsfullare.

II.

Blake kände sig som en av Herren korad profet och tecknet därpå var att han förnam Herrens hand på sin skuldra, då han skrev. Den dag han åt sin middag i Jesajas och Hesekiels sällskap satt han i själva verket bland kolleger. »Det är icke för att mina bokstäver skola förbli fåfänga jag trycker, säger han en gång, de skola skapa harmonien mellan himmel, helvete och jord.»

Men den som oförberedd ger sig in att söka detta Blakes världsförlösande budskap i någon av hans senare böcker, i den väldiga gigantepopéen J e r u s a l e m eller i M i l t o n, han stannar snart förtvivlad som en vandrare i en ogenom-

tränglig urskog. Han fattar icke en enda versrad, han får blott ett vagt intryck av någon jättekamp mellan övermänskliga väsen, och orden tyckas knappt stycke för stycke smälta samman till någon förnuftig mening. Det susar kring honom av märkvärdiga namn, granna som tropikens fåglar, dunkla som nordens nätter, Los och Enitharmon, Bowlahooh och Golgonooza, Beulah och Urizen. Småningom skall han kanske, om han har ihärdighet, finna att vart och ett verkligen har en bestämd och preciserad betydelse — en betydelse med vilken författaren synbarligen handskas så ledigt som med de allra bekantaste namn, men vilken icke uppenbarar sig för läsaren ens efter det han upptäckt att den skall finnas. Och så länge han icke finner nyckeln till dessa gåtor, är det lönlöst för honom att spörja efter själva myternas innebörd och mening.

Olyckan är att ingen finnes som helt kan lösa gåtan, profeten har tagit sin profetias slutliga innebörd med sig i graven. Ett och annat kan man tolka, man vet att Los är ett namn på tiden, att Enitharmon är rymden o. s. v., men den fulla förklaringen har ännu ingen funnit. Det beror delvis kanske därpå att Blakes världsförklaring icke är ett logiskt system utan ett skapelseepos, vars gestalter aldrig helt skola kunna förklaras som blotta begrepp, det beror måhända ock till en del på att hans tankar växlat under tidernas lopp så att ställen från en dikt icke alltid kunna användas för att tolka en annan — »den man,

som aldrig ändrar sinne, är lik stagnerande vatten, och ormar krypa ur hans tankar», lyder en av hans aforismer. Men slutligen kan det ock bero på att vi icke mer äga alla hans profetiska böcker — en som hans själv utgivit tyckes numera vara förkommen, och hans manuskript, som han lämnade i arv åt en av sina lärjungar, brändes av denne, då han övergick till en ny tro, som tvang honom att förstöra sin gamla religions bekännelseskrifter.

Men denna dunkelhetens betydelse må dock icke överdrivas. Den gör visserligen några av Blakes dikter i det närmaste onjutbara, och den hindrar oss att i alla detaljer få en klar bild av de världsöden han skådade. Men huvudsaken i hans lära står dock tydlig genom hans äldre skrifter, främst genom den halvprofetiska prosadikt, som bär titeln »*Himmelns och helvetets giftermål*».

Den lära Blake förkunnar är visserligen hans egen, formad av honom själv i alla drag. Men denna utformning har skett under intryck från olika håll, främst från bibeln, från Swedenborg och från en del andra mystiker. Särskilt intressant vore att utreda hans förhållande till den svenske profeten, som i så mycket står honom nära, en utredning som tillsvidare icke blivit gjord, utan ännu väntar på sin man. Under hela sitt liv ansåg Blake sig vara en troende kristen, men han var därvid fullt medveten om att hans kristendom var något fullkomligt annat än det som traditionellt förstås under detta namn:

»Båda läsa vi bibeln dag och natt — står det i ett av hans filosofiska poem — men där du läser svart, där läser jag vitt.»

Den makt, som är från evighet till evighet, är fantasien, *imagination*, urämnet ur vilket allt uppstått och till vilket allt åter skall bliva. Gång på gång förkunnar Blake denna sin hällebergfasta tro, än i hymner dunkla av obegripliga ord, än i korta skarpa huggna satser, än i utförligare reflexioner: »Fantasiens värld är evighetens värld. Den är den gudomliga famn, i vilken vi alla skola ingå efter den naturliga kroppens död. Fantasiens värld är omätlig och evig, avlandets och växandets värld är begränsad och förgänglig. I den eviga världen existera tingens eviga realiteter, vilka vi se återspeglade i naturens spegelglas.» Grundtanken, den att vad vi kalla verklighet blott är skugga, återglans, är gemensam för alla idealister allt ifrån Platos dagar. Men vad som skiljer Blake från alla de andra — eller nästan alla — som trått dessa samma stigar är att han icke ser denna andra värld, den sanna verklighetens värld, blott i tankens och konstruktionens bleka dager utan verkligen upplever den. I en dikt, *The Land of Dreams*, klagar en gosse att han ej fått stanna i drömmarnas land, där han sett sin moder vandra bland de vita liljorna på bäckarnas stränder — »O, fader, fader, vad göra vi här — I fruktans och otrons land? — Bättre är drömmarnas fagra värld — Långt bortom strålande morgonstjärna.» I det landet var det Blake egentligen levde.

Men människan har fallit ur denna värld, otrons ande har gripit henne, förståndet, kallt och hårt, binder henne vid naturens lägre värld. Som frost går det över världen och lär människorna tvivlet, det varur allt ont sprungit fram. Allt vad stort och helgjutet finnes på jorden, är fantasi, fantasien tror på sina syner och på sina skapelser, men förståndet smyger in giftet, lockar människan att offra sin andel i evighetens liv, som är ett med fantasiens. Tvivel är förintelse, tro är liv. »Sol och måne skulle slockna det ögonblick de begynte tvivla». Och större synd gives ej än att smyga tvivel i en annans själ: »Den som lär barnet tvivla, skall aldrig stå upp ur graven, där han ruttnar, men den som bär aktning för barnets tro, han triumferar över helvete och död.» Därför hatar Blake så innerligt alla upplysningsmännen, Rousseau lika väl som Voltaire och Locke.

Men icke blott i tankens värld härskar tvivlets onda gud, han är ock jordelivets herre, han är satan, och satan är densamme som den de kristne — och de okristne — kalla Gud. De tio budordens Gud är världens Gud, grymhetens herre, som förslavar människorna och dräper allt gott i dem. Han är guden vars tecken är: »Du skall icke!» Men det tecknet är lögnens tecken: »Den har ingen dygd som icke bryter mot de tio budorden.» Följde Kristus själv dem? Bröt han icke sabbaten, frikände han icke äktenskapsbryterskan, förnekade han icke sina föräldrar, är han icke skuld till deras död, som dött för hans lära?

Och som han bröt dem, så måste var och en som i sig bär livets starka krafter bryta dem — »ingen kan hålla lagarna, ty de äro död för mannens energi och kväva livets källsprång». Som alla bud, vilka äro lika för alla, äro de orättvisa: »Samma lag för oxen och lejonet är förtryck.»

Men ett bud finnes, stort och härligt som fantasiens egen kraft — kärlekens bud, som bjuder att älska allt i livet, att känna medlidande med allt i världen, ont som gott, att förlåta och glömma alla synder, egna såväl som andras. Och därför att kärleken till livet är dygd, därför att tvivlet är synd, därför är energien, handlingen det goda. Ur askesen, ur de tio budens avhållsamhet spirar försumpningens giftiga växt. Tillfredsställandet av ett begär, en drift är aldrig synd — synden är att tvivla på dess rättmätighet, tveka, kväva den i hycklande självbehärskning. »Mörda hellre ett barn i vaggan än du hyser ett begär, som du icke omsätter i handling.» Då i en av hans dikter — *The everlasting Gospel* — äktenskapsbryterskan står inför Kristus, biktar hon: »Att jag sålde min kropp, Herre, vad betyder det? Min synd, Herre, min stora synd, den begick jag, då jag först släppte in i min själ de djävlar, som intalade mig att kyskheten var en dygd — ur dess falska stolthet växte fram hemlig okyskhet och all smuts i min själ. Herre, den hädelsen mot dig, kan du förlåta mig den?» Och en av Blakes bekanta, en man som vandrade kring honom med en notesbok och en penna i handen som en modern inter-

vjuare och som intet förstod av hans storhet, men gjorde honom dumma frågor och upptecknade alla ord han hörde honom fälla — han blev en dag så förfärad att han icke vågade skriva ned på sitt engelska modersmål vad han fått höra utan tillgrep den tolerantare tyskan. Ty den dagen hade Blake sagt, att enligt bibeln *eine Gemeinschaft der Frauen stattfinden sollte.*

Som askesen gör fantasien förkrympt, så vidgar all handling den. Därför är all kraft, all rikedom, all styrka i livet av godo, och blott i överflödet är skönhet. I ord, som kunde vara tänkta av Nietzsche, proklamerar han sin storhetsdyrkan: »Guds dyrkan består i att hedra hans gåvor i andra människor, envar efter hans gåva, och i att älska de största männen över allt annat. Men de som avundas eller smäda stora män, hata Gud, ty det gives ingen annan Gud.» Och synd, svart synd begå de ondskans män som döda livsglädjen — som kålfjäriln lägger sina ägg på de vackraste bladen, så lägger prästen sin förbannelse på jordens skönaste glädje, säger han en gång.

Och som det fulltoniga, starka slutackordet till allt Blakes verk ljuder den stolta trosbekännelse han alltjämt upprepar:

Ty allt som lever är heligt.

*

Det är konturer av den profetia Blake bar fram för världen. Hel kan den icke ges i referat. Ty referatet skärper allt, skapar motsättningar där

sådana icke funnos, ger ett skelett i stället för kött och blod. Och än mer än annars gäller det i fråga om en världsbild sådan som Blakes, en som ej är byggd över något uttänkt skema, utan vars sammanhang skapats av »inbillningens logik», av hans fantasis lagar, av enheten i hans väsen. Ty som varje siare blott siar om vad han själv bär inom sig, han må förlägga sina profetior till vad tider och vad länder han vill, så — och omedelbarare än de flesta — bar Blake i sin förkunnelse vittne om sitt sinnes innehåll. *Hans* själ var helt fantasi, hans hjärta var lågande kärlek till allt levande, hans liv var handling från begynnelsen till dödsstunden. Och med konstnärens suveräna skaparkraft danade han av detta, som bodde inom honom, ett universum och en evighet.

Det är en värld som icke är öppen för alla. Hans egna landsmän, också de som älskade den stolta flykten i hans fantasis syner, hade svårt att avlägga sin traditionella moraliska korrekthet för att förstå den andra delen av hans förkunnelse, — ännu Swinburne får i sin ton något halvt ursäktande då han kommer in på detta kapitel.

I våra dagar ha andra revolutionärer gått fram över världen, lika hänsynslösa i sina ord som Blake, och våra öron, som vant sig vid Nietzsches filosofiska hammarslag, skrämmas icke längre av uppriktigheten i hans tankar. Blakes himmel är väl ingen himmel, där alla skola finna varandra — vi ha visst förlorat tron på en himmel i vilken alla skulle trivas — men det ligger i hans tankar så-

dant som ingen av nutidens generationer är oberörd av. Han är en av livsbejakelsens, den vida, allt famnande livskänslans första apostlar, han är en av de stora, ensamma föregångsmännen, som bådat tankar, vilkas mognad våra dagar sett.

EDGAR LEE MASTERS.

Spoon River Anthology.

En allvarlig engelsk tidskrift sade om Masters' Spoon River Anthology att den var »den märkligaste händelsen i amerikansk litteratur sedan Walt Whitman utgav sina Leaves of Grass». Huruvida omdömet är berättigat måste jag av brist på sakkännedom lämna därhän — ur europeisk synpunkt bleve superlativerna knappast så avgjorda. Men onekligen har boken sitt stora intresse och sin lockelse även för europeiska läsare. Redan formen är egendomlig, ett mellanting mellan vers och prosa — Whitmansk alltså — och hela boken är ett slags mellanting mellan roman, novell och lyrik. Men det mest påfallande är dock det kärnfulla, säregna innehållet.

Spoon River är den amerikanska dussinstaden med anor på etthundra år och en absolut likgiltig historia, vars mest sensationella tilldragelse är den Rhodes'ska svindelbankens fallissement. Generation efter generation har levat där utan att någonsin gripas av kärlek till orten eller trakten, utan att sträva efter andra mål än egen framgång och rikedom, utan att skapa någon fruktbar mark för människoöden att växa i. Människorna ha formats i det amerikanska livets vanliga former, några få goda, några få — något flera — onda, de flesta litet av vartdera. Några ha varit starka andar som förmått forma livet efter sin vilja, de andra, mängden, ha blott nått att leva ett halvt liv, deras vilja har slagits lytt eller ha deras drömmar mistat all skapande kraft och planerna hejdats på mitten. Men alla samlas de sedan till vila, till den eviga vilan, på kullen invid Spoon River, där kyrkogården ligger. Och därifrån manar författaren fram dem för att tolka sina liv och bikta sina gärningar, var och en i ett summariskt epitafium på några rader eller högst en sida. Småningom växer så bilden av hela samhället fram ur dessa korta individuella livssammanfattningar — bilden av ett amerikanskt samhälle, sådant man älskar tänka sig det, med hyckleri och hänsynslöshet och bedrägeri, med domare som köpas och valmän som sälja sig och rikmän som plåga och prässa och svindlare som i framgångens hasardspel få trumfarna under det de få hederliga bli sittande med hackorna. Men ändå

är bilden samtidigt tillräckligt allmänmänsklig för att icke ha enbart geografiskt kuriositetsintresse.

Någon gång kommer i dessa dikter fram förgängligheten, tillintetgörelsens allmänna vemodiga lyrik utan udd och utan skärpa som i »Hare Drummer»:

Gå gossarna och flickorna ännu från skolan
Till Sivers för att få äppelvin i slutet av september?
Eller samla de hasselnötter i dungarna
På Aaron Hatfields farm då det börjar frysa?
Ofta lekte jag på vägarna och på kullarna
Med skrattande flickor och gossar,
Då solen stod lågt och luften var sval,
Och stannade invid valnötträdet,
Som lövlöst tecknade sig mot den flammande västern.
Nu bringar doften av höstens rök
Och de fallande ållonen
Och ekot i dalarna
Med sig drömmar om livet. De sväva över mig.
De fråga mig: Var äro de skrattande kamraterna?
Huru många äro med mig,
Och huru många i de gamla trädgårdarna längs vägen
till Sivers
Och i skogarna som blicka ut
Över det lugna vattnet?

Men sådana i sig slutna lyriska stycken äro rätt sällsynta. I allmänhet är tonen en annan, skarpare, bittrare, tyngre, det är förfelade liv eller liv i falskhet och svek som upptäckas i hånfull ironi eller effektfull antites. De präktiga och skrytande inhuggna gravskrifterna stå i skriande motsats till verkligheten. Då jag först kom till

Spoon River, berättar stenhuggaren Richard Bone, visste jag icke om inskrifterna voro sanna eller falska och jag högg in allt vad de efterlevande ville att jag skulle hugga; då jag varit här en tid visste jag det, men jag högg ändå in vad de ville och gjorde mig medskyldig:

Som historikern gör som skriver
Utan att känna sanningen
Eller emedan man förmått honom att dölja den.

Men de som ligga där under stenarna klaga som Knowlt Hoheimer, på vars grav det står Pro Patria, som han icke begriper:

Jag var det första offret i striden vid Missionary Ridge.
Då jag kände kulan tränga in i mitt hjärta
Önskade jag att jag stannat hemma och gått i fängelse
För att jag stulit svin hos Curl Trenary,
I stället för att rymma och bli soldat.
Tusen gånger hellre länsfängelset
Än att ligga under denna marmorfigur med vingar
Och denna granitpiedestal
Med orden P r o P a t r i a.
Vad betyda de för resten?

Lika litet har Harry Wilmans kvar av den patriotiska entusiasmen, han som av söndagsskolesuperintendentens vackra tal om Amerikas flagga lockades att bli soldat och följa flaggan tills den hissades över ett risfält nära Manilla:

Och alla hurrade vi för flaggan.
Men där funnos flugor och giftiga djur,
Och där fanns dricksvatten man dog av

Och en hemsk hetta
Och osund, skämd föda
Och stanken från graven bakom tälten,
Där soldaternas avträden voro,
Och skökorna, som följde oss, smittade av syfilis,
Och gräl och hat och förnedring bland oss,
Och dagar av äckel och nätter av fruktan,
Tills stunden kom för anfallet genom det ångande kärret,
Där vi följde flaggan,
Tills jag föll med ett skrik, skjuten genom tarmarna.
Nu har jag en flagga över mig här i Spoon River!
En flagga!!

Men motsättningen mellan gravstenens gottköpsidealism och verklighetens grova sanning är blott e t t uttryck för den ödets hårda ironi, som tyckes en av världslagarna. Författaren har många andra. Oftast tager han fram motsatsen mellan den heder och aktning finansmannen eller advokaten eller domaren fått, och hans nedriga liv, fyllt av mutor och bedrägerier. Det är bokens otaliga gånger varierade älsklingsmotiv. Men andra bygga på djupare mänskliga dissonanser eller mer frapperande gäckerier av livet. Elsa Wertman, en naiv bondflicka från Tyskland, förfördes av sin husbonde Thomas Greene, men Greenes hustru tog barnet till sig och utgav det för sitt, och Elsa Wertman gifte sig med en annan man:

Men på politiska möten, då mina grannar trodde att jag grät
Över Hamilton Greenes vältalighet,
Så var det icke det —
Nej, jag ville säga:
Han är min son! Min son!

Under det att hennes son Hamilton Greene med klädsam värdighet tackar sin fader och den, han tror vara sin moder, för all sin framgång:

Jag var enda barnet till Frances Harris från Virginia
Och Thomas Greene från Kentucky,
Båda av god och hedersam börd.
Dem har jag att tacka för allt jag blivit,
Domare, medlem av kongressen, en av statens ledare.
Av min moder ärvde jag
Livlighet, fantasi, vältalighet,
Och av min fader viljekraft, omdöme, logik.
All ära åt dem
För allt gagn jag gjort mitt folk!

Mrs Charles Bliss förbannar pastor Wiley och domaren Somers, som rått henne att för barnens skull icke skiljas från sin man:

Men två av barnen trodde han hade rätt
Och två av barnen trodde jag hade rätt,
Och de två på hans sida klandrade mig
Och de två på min sida klandrade honom
Och de sörjde för dens skull de höllo med,
Och allas sinnen sletos sönder för att de måste döma
Och allas sinnen pinades därför att de ej kunde lika mycket
Beundra honom och mig.

Men just denna gärning är prästens stolthet, som vet med sig att genom hans förtjänst barnen Bliss räddats från skilsmässans förbannelse och blivit sant moraliska män och kvinnor, en heder och en prydnad för bygden.

Hos några åter blir motsatsen mellan mål och resultat mer direkt tragisk inre upplevelse. Alexander Throckmorton ser den i sitt liv:

I ungdomen voro mina vingar kraftiga och outtröttliga,
Men då kände jag icke till bergen.
Som gammal såg jag bergen,
Men mina matta vingar kunde icke följa min syn. —
Geni — det är vishet och ungdom.

Frank Drummer åter såg redan i ungdomen sitt mål klart och tydligt för sig — det var att lära sig Encyclopedia Britannica utantill; men han spärrades in på dårhus.

Så blir det sagor om splittrade, fragmentariska, meningslösa liv de flesta förtälja. Men ändå ligger där bakom en livstro, en något dunkel, fatalistisk uppfattning av att det i alla fall, vilket resultatet än må bliva, för människan gäller att samla sina krafter kring att giva sitt liv en mening och en riktning. »Att giva sitt liv en mening slutar kanske i vansinne. Men liv utan mening är en plåga, ovisshetens och den dunkla längtans plåga — en båt längtande till havet och dock full av fruktan.» Och detta får till och med en metafysisk giltighet; »byns ateist» förkunnar för dem som blott leva ett sinnenas liv: »Odödligheten är icke en gåva, den är ett verk, och blott den som bemödar sig med iver skall nå den.» Ibland åter synes där framträda en något annan, mer passiv uppfattning av individens ställning till livet, detta blir den omedvetna kraften bakom allt handlande och skeende och människan blir blott ett dess verktyg. Det är vad »Många soldater» bekänna: De sågo för sig många lockelser, de hörde krigsmusiken, de kände den skälvande glädjen att

bära gevär, de drömde om befordran och framgång eller tänkte de på sin plikt mot sitt land och sin Gud; men allt detta var ting som hägrade framför dem, icke kraften bakom dem som verkligen drev dem fram — den var »Livets allsmäktiga hand»:

Kommer ni ihåg järnbandet,
Som smeden Shack Dye smidde
Kring eken på Bennets plan
Att hänga en hängmatta på,
Där dottern Janet skulle ligga och läsa
På sommarkvällarna?
Och mins ni att det växande trädet till slut
Sprängde järnbandet?
Men icke en enda cell i hela trädet
Visste annat än att den genomströmmades av liv,
Och icke en enda cell i hela trädet
Brydde sig om att hängmattan föll
I marken med Miltons dikter.

Någon i detaljerna genomtänkt filosofisk diktning skall man dock icke finna här: blott som en mörk, ogenomskådlig bakgrund till de många små förvridna och förvirrade människoödena tecknar sig den stora, allt överskuggande makt författaren kallar livet. —

Alldeles utan upprepning och enformighet är boken nog icke; det har överstigit Master's kraft att teckna ett par hundra sinsemellan fullkomligt olika öden. Och även i övrigt synes den mig något mattare mot slutet. Men onekligen har den som helhet över sig något eget och originellt, något fränt och amerikanskt. Det är en utpräglat

saklig diktning utan fraser och svammel, en diktning som icke vill leva på formell virtuositet utan på sitt verkliga innehåll och den mening den äger.

MLLE LILJEGREN, DEN FÖRSTA FINSKA OPERASÅNGERSKAN.

På hösten 1783 hade Gustav III, missnöjd med både världspolitiken och ställningen hemma i Sverige, anträtt den resa till Italien han länge drömt om och lämnat vården om sitt rike i Creutz', kanslipresidentens, händer. Många kände det som en lättnad att monarken var borta, så irriterande och jäktande hade hans nervositet under den sista tiden varit; andra klandrade honom strängt för att han övergivit sitt land vid en tid då det hotades av en svår hungersnöd; men slutligen funnos också de som utan några bittra bitankar saknade hans stimulerande inflytande och hans glänsande uppenbarelse. Till denna sista grupp hörde kanske främst teaterns och operans världar, vana vid hans ivriga om-

tanke och uppmärksamhet. Nu väckte ständigt hans tomma loge genom sitt mörker minnet om den frånvarande. Men hans tankar sysslade också på avstånd med dessa hans älsklingsintressen, och de hemmavarande fingo sända noggranna rapporter om allt som timade på tiljorna och bland kulisserna. Så finner man också bland de allvarliga politiska nyheterna och reflexionerna i Creutz' depescher allt emellanåt några meddelanden om skådespel och operor och sångare och sångerskor.

I slutet av april presenterade han för konungen i ett brev — på franska som nästan alla hans brev — en ny uppgående stjärna, som slagit Stockholm med häpnad: »Vid operan finnes en finska, som gör underverk. Hon visar verklig talent. Hennes röst är förtjusande; hennes spel är livligt och uttrycksfullt; hennes föredrag något för pronoucerat och hennes ömhet något ansträngd. Det beror kanske på att den enda passion hon tillsvidare känner är kärleken till sötsaker och till brännvin. Huru litet upphöjd hennes smak än är, förstör hon sig dock därigenom. Annandagsfrossan har angripit henne för att göra henne förnuftig, och vi få hoppas att detta underverk från Anianpeldos sälla nejder en gång skall bli en heder och en stolthet för de nedrökta pörten, i vilka hennes barndom dolts.» Creutz uppgiver aldrig, varken i detta brev eller senare då han omtalar henne, denna sin landsmaninnas namn, men genom att sammanställa hans uppgifter med andra kan man konstatera att hon hette Sophia Ulrika Liljegren

— huruvida detta tillnamn var hennes ursprungliga eller möjligen antaget efter det hon lämnat de nedrökta pörtenas land och överflyttat till Stockholm måste jag lämna oavgjort. Enligt Dahlgrens Anteckningar om Stockholms teatrar var hon född 1765 och hade 1781 blivit anställd vid operans kör. Hennes födelseort nämnes ingenstädes; att Creutz i brevet talar om Anianpeldo beror troligen blott på att både Gustav och han särskilt synes ha beundrat detta ställes naturskönhet, men däremot kunde möjligen en allusion på hennes hemtrakt ligga i att han en annan gång kallar henne »mlle Rantasalmy».

Då Creutz skrev det citerade brevet hade hon ännu uppträtt blott i mindre betydande roller, men föga mer än en vecka därpå fick hon tillfälle att framträda i en stor roll och vinna en lysande framgång. Operan hade i mitten av april återupptagit Glucks opera Iphigenie i Tauriden, som upplevat sin svenska premiär i maj föregående år. Huvudrollen utfördes av den gustavianska operans firade primadonna fru Olin, som Orestes och Pylades uppträdde troligen liksom vid premiären Stenborg och Karsten och mlle Liljegren spelade Diana. Men Iphigenie hade nu ingen riktig framgång. Publiken hade tröttnat på sin forna avgud fru Olin, man fann att hon med sina 43 år började bli för gammal, och från många håll hördes antydningar om att det var på tiden att hon skulle lämna scenen — något som hon också vid säsongens slut gjorde. Redan tredje representationen gavs för

mycket glest besatt salong. Då tröttnade fru Olin, och vid den fjärde föreställningen, någon av de första dagarna av maj, hade mlle Liljegren fått övertaga Iphigenies roll. Några dagar senare berättar Creutz för Gustav om hennes framgång: »Finländskan gör underverk på operan och drar dit mycket folk. Hon har icke blott en vacker röst och en vacker deklamation utan också en nobel och teatralisk figur. Hennes spel har sanning och passion, och varken i gång eller gester är det något tafatt eller generat. Med ett ord: hon slår alla med häpnad, hon lär sig allt vad hon vill och hon talar franska fulländat, fastän hon för aderton månader sedan blott kunde finska.» Och Clewberg, som sände Gustav utförliga »nouvelles de théâtre», berättar om föreställningen: »Mlle Liljegren har för första gången spelat Iphigenies roll och gjort det med en lysande framgång. Hennes framsteg ha vida övergått publikens förväntningar. Uttrycket i hennes röst, som börjar bli klarare, intelligensen och sanningen i hennes spel, som icke visar spår av den för en debutant så naturliga oron, friheten och ledigheten i hennes hållning, allt har bidragit till att förvärva henne connoisseurernas gillande, vilka från denna stund hysa de största förhoppningar om henne. Egenkärleken, som vanligen så skadar personer i hennes ställning, framkallar hos henne en alldeles motsatt verkan i det den ger henne ett säkrare uppträdande och driver henne att med omsorg söka alla upptänkliga medel att förfullkomna sin ta-

lang». Han tillägger att nyhetsintresset lockat till operan en större publik än de föregående representationerna uppvisat. Om den följande föreställningen skriver han åter: »Mlle Liljegren har denna gång spelat än bättre. Hennes röst är ännu en smula hes, men då hon blivit kvitt sina förkylningar och alla franska skådespelare, skall hon en gång bli en av operans främsta krafter. Man förebrår henne det fel, som personer utan tillräckligt säker smak så ofta ha, att vilja giva sin sång alltför mycket prydnader och överlasta den med främmande saker.» Åskådarne hade nu varit än talrikare än senast. Och längre fram på sommaren omtalar Creutz att »mlle Rantasalmy» »gjort underverk i höjd», så att sångerskorna mme Müller och mlle Mylan i hennes loge komplimenterat henne — en gratulation som tydligen var en så mycket större triumf som den kom från rivaler och därför otvivelaktigt stärkte hennes redan förut nog så starka självförtroende. Clewberg berättar som prov på detta, att då mlle Mylan på sommaren skulle ha sin benefice, mme Granger på grund av ett av de vanliga kulissgrälen vägrade att spela med, varpå mlle Liljegren genast erbjöd sig att övertaga hennes roll — ett anbud, som dock väckte enbart löje.

Om hennes uppträdande under följande år har jag icke i de källor jag kunnat genomgå påträffat annat än mycket knappa upplysningar, men flerstädes nämnes hon som en av den gustavianska operans betydande krafter. Ett bevis på att hon hörde

till de uppskattade sångerskorna är väl ock att hon den 19 februai 1786 medverkade vid den konsert som »under Kongl. Hof Capellmästaren Uttinis Direction» gavs på Stora Riddarhussalen av den italienska kastratsångaren Calcagni, varvid hon sjöng duetter tillsamman med italienaren. Emellertid synes hennes moraliska karaktär ha haft brister, som gjorde att hon aldrig nådde den lysande bana hennes rent konstnärliga begåvning tycktes lova henne. I en av teaterrapporterna till Gustav från våren 1784 berättades litet skvaller om att hon tog lektioner icke blott i skådespelarkonst utan ock i erotik hos Michu, en av de franska skådespelarne i Stockholm. Och på våren 1790 inberättar Clewberg, nu adlad Edelcrantz, att han reengagerat mme Hæffner, då man på operan har svårt att reda sig på grund av »le délabrement de la Finnoise et la fécondité de Mlle Åberg», varpå han tillägger: »la première a fait trop de couches pour conserver le peu de talent qu'elle avoit, à l'autre il en reste trop à faire pour avoir le tems de cultiver le sien».

Då Edelcrantz nedskrev detta hårda omdöme om sin landsmaninna, var hon emellertid icke längre mlle Liljegren utan bar ett betydligt mera berömt namn: hon hade 1788 gift sig med den i det gustavianska musiklivet celebre hovkapellmästaren Francesco Uttini. Något romantiskt kärleksparti var det väl knappast — Uttini, som varit gift en gång tidigare, var nu redan 65 år, alltså mer än fyrtio år äldre än hon. Och antydnin-

garna om hennes förfall väcka den förmodan att äktenskapet icke varit i högre grad lyckligt.

Hennes liv blev emellertid icke långt. Hennes man dog den 25 oktober 1795, och några veckor senare följde hon honom i döden: den 6 december.

Kyrkoböcker, mantalslängder, teaterarkiv, samtida brev och kanske även tidningsrecensioner, dem jag icke nu haft tillfälle att genomforska, kunde säkert förfullständiga bilden. Men även dessa knappa konturer visa ett tragiskt konstnärsöde — bondflickan från Finlands obygder, som genom sin rika begåvning vinner en storartad framgång i Stockholm men förspiller sin bana genom sin moraliska hållningslöshet, överväldigad av kärlekens och brännvinets passioner.

Källor: Creutz' brev till Gustaf III 28 april, 11 maj, 9 juli 1784 i Gustav. papperen i Uppsala universitetsbibl.; Nouvelles de Théâtre till Gustaf III 28 maj 1784 bland Handlingar rörande teatern i Riksarkivet; Stockholmsposten 1796; Inrikes Tidningar 1785; Bref rörande teatern under Gustaf III, utg. af E. Lewenhaupt; Dahlgren, Stockholms teatrar.

BOURDELOT.

Bland alla de utlänningar, som samlades vid drottning Kristinas hov i Stockholm — lärde, skalder, diplomater och rena äventyrare i brokig blandning — har ingen av samtid och eftervärld blivit värre medfaren än hennes livläkare Bourdelot. På hans skuldror har man vältrat en god del av ansvaret för den vändning till det sämre hennes regering under de sista åren uppvisar, han har fått bära skulden för den allt ytligare riktning drottningens intressen under denna tid togo.

Men det material, på vilket skildringen och anklagelserna byggts, har varit långt ifrån säkert. Samtida avundsmäns berättelser, samlade av vår landsman, den icke synnerligt pålitlige historikern Arckenholtz, ha varit huvudkällan. Nu ha

emellertid två franska historiker, Jean Lemoine och André Lichtenberger, publicerat en studie över Bourdelot, där de sökt ge hans verkliga bild på grund av mer autentiskt material, hämtat ur franska arkiv (studien, tidigare publicerad i *Le Correspondant*, ingår i *Trois familiers du Grand Condé*, Champion, 1909).

Någon äreräddning är denna studie icke. Men den preciserar dragen i Bourdelots karaktär och i hans liv. —

Pierre Michon, som fullvuxen antog namnet Bourdelot efter sin morbror, var född i Sens 1610, där hans far var »kirurg» — »bybarberarens son» är ett av de många smeknamn, med vilka hans lärde fiender i Kristinas tjänst, Vossius och Heinsius, senare omtala honom. Han börjar tidigt studera medicin och drar samtidigt på ett lovvärt sätt försorg om sin framtid genom att skaffa sig förbindelser på olika håll — i det avseendet var han alltid förtänksam — och tack vare dem blir han, några och tjugu år gammal, anställd som läkare hos greve de Noailles, då fransk ambassadör i Rom hos påven Urban VIII.

Det råder intet tvivel om att ej den unge läkaren kom ner till Rom med ett fast beslut att göra lycka, en föresats som han också utför. Han introduceras där i alla sällskapskretsar, han får en vän och beskyddare i kardinal Barberini, en av påvens släktingar, och han blir en man, till vilken franska resande rekommenderas för att få beskydd och anvisningar. Alla äro tillfreds med honom:

han är en angenäm sällskapsmänniska, som förstår sig icke blott på medicin utan ock på allt annat, filosofi och litteratur, sällskapsförströelser och pikant skvaller. Samtidigt visar han en icke ringa praktisk klokhet. Han uträttar en mängd kommissioner i Rom för på ett eller annat sätt inflytelserika landsmän, vilkas tacksamhet någon gång kan komma honom till godo, men han ser noga till att han alltid på förhand fått full ekonomisk valuta för de kostnader han kan få vidkännas. Och då en allvarlig epidemi utbryter i Rom, undviker han trots sitt läkareyrke med synnerlig omsorg all beröring med de insjuknade för att icke själv bli smittad.

Efter fyra år återvände hans greve till Frankrike, och Bourdelot fick se sig om efter någon ny befattning. Lyckan ler mot honom: han blir anställd hos prinsen av Condé, fader till »den store Condé», segraren vid Rocroy. Omtänksam som alltid om sin framtid inser han genast att det icke är tillräckligt betryggande att blott sköta en husläkares vanliga, rent medicinska åligganden, och han söker därför också på andra sätt smyga sig in i prinsens bevågenhet: han samlar dagsnyheterna åt honom, han visar honom märkliga naturvetenskapliga rön, och han stiftar till och med en liten akademi, vars verksamhet prinsen följer med största intresse. Mindre väl lyckades däremot hans bemödanden att vinna sonen, trots den plikttrogna och omsorgsfulla vård han skänkte honom särskilt under en svår sjukdom 1641, då prinsen an-

sattes av en ständig melankoli. Ännu sedan sjukdomen annars gett med sig, annoterar Bourdelot med stort bekymmer två betänkliga symptom — det ena är prinsens omättliga romanläsning, från 6 på morgonen till 8 på kvällen, och det andra, ännu allvarligare, är den påtagligt ringa välvilja prinsen visar sina läkare och i all synnerhet just Bourdelot. Slutligen kan han dock rapportera att också dessa tecken försvunnit tack vare energisk behandling »med laxerande drycker och andra medel ägnade att rensa levern».

Några år senare dör den gamle Condé. Snart bryter Fronden ut, denna blodiga sällskapslek, lekt av en aristokrati som behövde ett avbrott i sin sysslolöshet och tröttnat på andra, oskyldigare nöjen. I denna lek blir småningom Condé en av huvudpersonerna. Men det romantiska skimmer, som kunde ligga över ett krig, där hovets sirliga kavaljerer och dess damer, sådana som »la Grande Mademoiselle», den yppiga, halvt löjliga, halvt tragiska barockdamen, eller den blaserade mme de Longueville, Condés syster, tävlade i strategi — det låg icke synnerligt för Bourdelots försiktiga lynne. Han kände sig illa till mods under de oroliga tiderna. Och detta så mycket mer, som han icke fann sig fullt uppskattad av det hus han tjänade: trots alla laxativ fans det hos den store Condé kvar något av de gamla oroande sjukdomssymptomen vis à vis Bourdelot, och dessutom visade man sig under de svåra tiderna icke angelägen att utbetala hans lön.

Då kom kallelsen till Sverige. Salmasius, en lärd filolog som varit ett år hos Kristina, skulle skaffa en läkare åt henne och vände sig till Bourdelot. Glad lämnade denne oron och osäkerheten i sitt fosterland.

*

Bourdelot kom sannolikt strax i början av 1652 till Stockholm. Tidpunkten var gynnsam, platsen som förste utländsk gunstling hos Kristina var ledig, sedan filologen Vossius kort förut lämnat Sverge för att i Italien köpa manuskript åt henne.

Bourdelot begynner med en medicinsk underkur: hittills hade drottningen behandlats »à la suédoise», d. v. s. man hade låtit henne äta en mängd hetsande rätter och tvingat henne att dagligen dricka ett halvt glas brännvin med finstött peppar i bottnen; nu ger Bourdelot henne i stället höns och kalv och låter henne bada var dag. Resultatet var glänsande, och ryktet därom spred sig, icke utan Bourdelots medverkan, över hela Europa. Gunstlingsplatsen var vunnen.

För att behålla den utvecklar Bourdelot en beundransvärd taktisk skicklighet. Mest fruktade han de lärde, som dittills ägt en god del av Kristinas hjärta. Redan från början betraktades han av dem med oblida blickar; Salmasius, hans beskyddare, var ännu mer grälsjuk än någon annan av tidevarvets lärde, vilket vill säga ganska mycket — han överträffades dock av sin hustru — och all ovilja han väckt fick skyddslingen genast i arv.

Men också mot Bourdelot personligen vände sig hatet: han var okunnig, lättsinnig, en ateist, en charlatan och en bedragare, hette det. Därför antyder Bourdelot genast för Kristina att det i Paris icke ansågs comme il faut för damer att syssla med vetenskap, utan att lärda damer ansågos löjliga; poesi kunde bildade damer däremot intressera sig för — och han låter sina versskrivande vänner i Paris sända sig laddningar av rimmerier för att visa dem åt Kristina. Ville Kristina nödvändigt syssla med vetenskapligt dilettanteri, kunde hon emellertid gärna för Bourdelot få göra det, blott icke de lärdes personer ingrepo i hans ställning, och så finner han på att sätta i gång förbindelser mellan henne och lärde utom Sverige, Gassendi och Pascal — vilka emellertid icke kallas dit, som förut var Kristinas sed. Men Bourdelot har också andra, mer direkta medel till framgång: han visar sina sällskapstalanger, han sjunger visor, han spelar guitarr, han förstår sig på parfymer och till och med på matlagning. Själv skriver han belåtet till Salmasius, som åt honom rapporterat något av förtalet: »Det är sannt att jag bjuder till att tjäna drottningen i allt, och jag tror ej att hon därutinnan är missnöjd med mig. Jag vårdar hennes hälsa, i samtal visar jag henne hövlighet, och på allt sätt söker jag bereda henne nöje. Den odödlighet, som förvärvas genom lärdom är förvisso en god sak, men *savoir vivre* är icke heller att förakta; och var och en har sina små talanger.»

Bourdelot räknade på sina »små talanger», och räknade rätt. Han blev nästan enahärskande i drottningens krets. Själve M. G. de la Gardie blev slagen ur brädet. De lärde fingo numera knappt tillfälle att tala med drottningen — i stället för att läsa grekiska eller diskutera filosofi lyssnade hon till Bourdelots gyckel eller log åt hans upptåg. Mazarins forne bibliotekarie Naudé, som Kristina kallat till Sverige, blir upprörande illa behandlad, då han väl kommer. Den femtiårige kalvinistiske prästen Bochart, som efter mycken övertalning lockats från sin hemort Caen, får lov att spela volant med drottningen för att alls få tala med henne — »en syn som var vacker att skåda», säger en närvarande. Och den största triumfen firar Bourdelot, då han får Kristina att förbjuda Vossius, den forne gunstlingen, att återvända till Stockholm, innan han försonat sig med sin dödsfiende Salmasius. »*Mon aimable ignorant*» — som Kristina kallade Bourdelot — hade segrat över alla de lärde pedanterna på *-us*.

Men trots all framgång hade Bourdelots ställning dock sina obehag. Var drottningen hans beskyddarinna, så voro i stället alla andra, svenskar som utlänningar, hans fiender. M. G. de la Gardie hotade att piska upp honom. Bland folket spordes planer att kasta honom i Strömmen, så snart han visade sig ute. Det kändes obehagligt, då man icke ägde mer fysiskt mod än Bourdelot. Han gick aldrig mer ut, utan åkte.

Men tankarna fördes till Frankrike. Frondens

oro hade lagt sig. I Sverige började Kristinas avsägelseplaner ta form och hennes skattkammare bli tom. Det lugnaste var kanske att återvända. Han skaffar sig av Kristina en rekommendation till Mazarin — som Kristina och han i kapp smädat så länge Fronden hade några utsikter att lyckas — och får av kardinalen, som var alltför stor statsman för att icke, när det behövdes, kunna glömma, halvt löfte om ett abbaye. Prästvigd var Bourdelot icke, men det gjorde i dessa tider intet, stiftenas betydelse var helt och hållet den av en inkomstkälla.

Nöjd och belåten reser Bourdelot sommaren 1653 från Sverige, spridande över Europa berättelsen om de fabelaktiga summor Kristina skänkt honom. Icke mindre förtjust var man i Sverige: »Då han reste, skriver en samtida, voro alla så glada att det icke kan beskrivas, och om man ej fruktat att misshaga drottningen, hade det upptänts gläd-jeeldar».

*

Återkommen till Frankrike får han verkligen sitt abbaye, och pressar under sitt återstående liv ur det så mycket pengar som möjligt. Snart därpå blir han åter anställd hos Condé, som nu glömt all antipati mot medicinmannen och i stället hos honom söker bot för gikten, som förbittrar hans dagar och upptar hans tankar. Mellan prinsen, mest på Chantilly, och läkaren, mest i Paris, begynner en lång och tät korrespondens, huvudsakligen handlande om deras gemensamma onda —

ty också Bourdelot ansattes av gikt — och om det botemedel, mjölk, denne använde. Men dessutom visar korrespondensen Bourdelots andra sysselsättningar. Han tar vård om hela Condés släkt, från vaggan till graven — dör någon är det alltid, emedan denne ej följt hans föreskrifter tillräckligt troget. Han rapporterar nästan dagligen till Condé huru barnbarnens magar befinna sig (det var den kroppsdel han mest intresserade sig för); upprörd i djupet av sin själ meddelar han det hårresande faktum att den lilla härtigen av Bourbon ej blivit »purgerad» en enda gång på tre år, men en annan gång kan han i stället med illa dold självbelåtenhet meddela att han, Bourdelot, är den ende som förstår ge ett purgativ åt den lille härtigen så att han varken blir ledsen eller skriker. Och farfadern är tillfreds. Olyckligtvis var dock ej hela släkten lika foglig som härtigen. Mme de Longueville visar en upprörande brist på förtroende för de Bourdelotska metoderna: »Den största olycka en sjuk kan råka ut för», skriver han på tal om henne, »är att ha alltför mycket esprit». Allra värst är att han i samma brev får lov att meddela att hon trots detta mår allt bättre och bättre — hans enda tröst är att *fullt* bra blir hon ej, innan hon lyder honom.

Men helt upptogs han ej av dessa medicinska värv. Han diskuterar åter vetenskap i sin akademi, han skriver dikter, med vilka han själv — till mme de Sévignés stora förbittring — är mycket belåten, och han författar filosofiska avhandlingar över

Guds existens och andra lika anspråkslösa motiv.

Så förflyter decennium efter decennium tills han gammal och trött dör 1685. —

Bourdelot hör icke till dem, som lämnat djupa spår efter sig i historien. Hans namn har varit känt och avundat i Europa; men han har intet utfört, som blivit kvar efter honom. Han var i allt en fulländad egoist, vars tankar aldrig nått längre än till egen framgång. Som läkare var han visserligen snarare bättre än sämre än flertalet av sina samtida kolleger — vilket icke vill säga så mycket — ty han hade en rätt stor vördnad för erfarenheten.

»Eftervärlden skall, säga hans biografer, icke skänka honom en staty, icke ens en byst. Men ett kopparstick i tidens stil kunde han få. Man skulle se M. Bourdelot, iklädd en pälsfodrad kappa och pannan krönt med Apollos och Uranias lager. Under den ena armen håller han de sista breven från mme de Sévigné och drottning Kristina, medan den andra bakom ryggen döljer det instrument, som Molière gjort till Pourceaugnacs attribut, och han betraktar Condés små barnbarn, som dansa vid tonerna av hans lakejs fiol, i det de knyta handen åt honom, som purgerat dem så mycket, men ändå le, ty det skedde ju med sådan ömhet.»

FRANZÉN OCH MAMSELL HAGMAN.

Franzén och mamsell Hagman — det är en sammanställning som verkar som uppsluppet skämt, som titeln på en glad vaudeville, där fantasien dansar yrande ringdans med historiens ryktbara namn. Och dock ligger där historisk verklighet bakom, de två ha mötts en gång om ock blott för några flyktiga stunder en vacker sommardag. Dr Forsstrands intressanta, sakrika studie över Sophie Hagman, som nyligen ingick i Svenska Dagbladet, kallade fram i minnet den bild Franzén då i några hastigt nedkastade satser tecknade af denna okrönta furstinna, vars vackra linjer i den åtsittande pagedräkten så tjusade hertig Fredriks annars lika ombytliga som lättantändliga hjärta, att han för åratal blev hennes trogne rid-

dare — en bild som just därför att den är nedskriven under det levande intrycket av hennes personlighet har impressionistisk friskhet och omedelbarhet.

Det var i Köpenhamn de råkades en dag i juni 1795. Franzén hade just begynt sin stora utrikesresa, som han företog som ledsagare åt en ung, förmögen handlandeson Bremer — han som sedan blev Fredrika Bremers fader. Hans sinne var fyllt av oändligt jubel över allt vad han skulle få skåda och uppleva: »Jag står som en fågel på tröskeln av sin bur med lyfta vingar», skrev han, då han reste från Åbo. Och han hade skäl att glädja sig åt livet: han var 23 år, han hade vunnit ryktbarhet över allt Sveriges rike som skald, och hans vänner i Åbo hade förvärvat honom en säker levnadsställning. Nu på resan hade han blott att njuta av livets rikedom och skönhet i fulla drag. Men trots ryktbarheten och trots glansen kring hans namn hade han kvar all barndomens oskuldsfulla, naiva entusiasm, all dess blygsamma, tillbakadragna anspråkslöshet.

Han hade med sin reskamrat några dagar vandrat omkring i Köpenhamn, sett på alla dess sevärdheter med detta underbart vittfamnande intresse, som turisten äger blott under sin resas första tider, vandrat i kyrkor och torn, skrivit upp omdömen om utsikter och statyer, besökt storheter av olika rang och art, till vilka han hade rekommendationsbrev, och gjort jämförande annotationer om de fortryllende söde pi-

gernes älskliga språk och enkla, smakfulla klädedräkt. Bland dem han under dessa färder råkat på var ock den beryktade dödsdömde men benådade politiske skriftställaren, svedenborgianske svärmaren och hänsynslöse sanningssägaren Halldin, som då hade sin bostad i Köpenhamn och genast anslöt sig till Franzén och hans sällskap på deras upptäcktsfärder och besök.

En dag — det var den 12 juni — beslöto de sig för att bese Köpenhamns bomullsväverier. Samvetsgrant antecknar Franzén ett och annat om de tekniska iakttagelser han där gjorde, men intressantare är ett annat stycke av annotationerna i hans outgivna dagbok. Franzén må själv tala:

Efter middagen besökte vi bomullsvävnadsfabriken. Där fingo vi oförmodat träffa tvenne köpmansfruar ifrån Stockholm. De väckte min uppmärksamhet genom något, som liknade mera hovdamer än bagarfruar. De talte mest fransyska: den ena kunde ganska litet svenska. I början runkade jag på huvudet, då jag jämförde deras prakt och ton med de lantliga borgerliga danska damernas simpla natur, i vilkas sällskap vi varit. Men jag fann så mycket värdighet i den enas väsende, så mycket förnuft och godhet i hennes tal, som stack alltför mycket av emot sminket på hennes kind, vilket hos andra än hovfruntimmer är alltid misstänkeligt, att jag icke visste vad jag skulle tänka. Dessutom var hon, ehuru redan 30 år, ännu ganska skön, och syntes ha varit en fullkomlig skönhet. Den andra var en skön brunett med

stora bruna ögon och kvick och levande som en brunett och en fransyska. Deras namn föreföll mig även misstänkliga: den ena kallade sig fru Hedengren, den andra fru Berg. Och Secret. Halldin, som kände dem, hade en så skalkaktig mine, då jag frågade honom ytterligare, hvad de voro för damer. Till slut fick jag veta att det var icke mindre än en furstlig person, i vars sällskap vi voro: ty vad felas att hon icke är en furstinna annat än ceremonin. Det var nämligen den bekanta mamsell H. och den andra var fru J., som är gift med hertigens hovmästare. Vi reste sedan till Frederiksberg och därpå till ett värdshus Skydebanen, där vi åto aftonmåltid. Fransyskan var kvick och munter. Mamsell H. betraktade jag nu med andra ögon ifrån topp till tå, och fattade verkelig högaktning för det förnuft och den godhet, som lyste i allt hennes väsende. Hon förtjänar att högaktas för det hon icke missbrukar den makt hon har på hertigen. Hennes syster- och brorsbarns uppfostran låg henne på hjärtat. Hon talte om att skicka den ena till Ostindien på handel.

C y p r i a m a t e r!

Så långt dagboken.

Vilket dallrande, lockande skimmer ligger det icke över den lilla supéen i junikvällsskymning borta på Skydebanen, där representanter för så olika sidor av det döende sjuttonhundratalet möttes i stilla, idyllisk frid till glättig fest. Den ännu vackra om än något mognade mamsell Hag-

man i sin alltför påfallande toalett och med sminket på kinderna, den hertigliga mätressen, vars bana, låt så vara att den icke fört henne alltför djupt ned bland dräggen, dock ej kunnat undgå att lämna bittra och tydliga spår i sinnet — och bredvid henne sitter den blyge skalden, som rodnade för en blick ur en oskyldig flickas öga och vars fantasi blott svävat bland eteriska gracer i paradisiskt ljusa nejder! Som deras gemensamme beskyddare slutligen den snart sextioårige, i privatlivet lika beskedlige som i sina skrifter hätske publicisten, vars tal enligt Franzéns skildringar var mycket förståndigt, så länge man ej berörde religiösa spörsmål, men då drog han med fanatisk iver fram sin älskade Svedenborg. Och karakteristisk för tiden är slutligen den snusförnuftiga moraliska betraktelsen, som vid tanken på »hertiginnans» klokhet och hennes välvilja mot sina släktingar glömmer allt klander mot hennes liv.

Två dagar senare reste Franzén från Köpenhamn västerut, till London och Paris. Och hans och mamsell Hagmans banor torde nog icke senare i livet ha korsats.

Men i hans dagbok vittnar en sida om huru livligt hans romantiska sinne anslagits av detta möte.

DÅ KLINGSPOR HYLLADES SOM HJÄLTE.

För vår tid står Klingspor blott som »fältmarskalken», som den huvudbrottsling på vilken ansvaret faller för det finska krigets tragiska olycksöden — ett ansvar utan några förmildrande omständigheter — och vid hans namn ha oupplösligt häftats de korta äredräpande replikerna:

> Du har hjärta, han har mage,
> Du vet dö, och han blott äta,

och den gamle Lodes avslutande:

> Det är skam att tappra männer
> täckas tala om en sådan.

Giltigheten av detta omdöme i dess kärna har historien knappast kunnat förneka även om

den kunnat skänka det någon mildring i nyanserna. Den 63-årige generalen, förslappad av vällevnad och oerfaren i egentliga krigsvärv,

med två hakor och ett öga och av hjärtat knappt en hälft,

van blott vid »kommissariatets» sekundära uppgifter, var icke den man, som ens med bästa vilja i världen mäktat utföra den uppgift honom var förelagd. Och detta så mycket mindre som den svenska regeringen icke lyssnat till hans några år före kriget gjorda maning att till Finland sända mer trupper, då de där förlagda voro alldeles otillräckliga för landets försvar. Det allmänna omdömet bland härens officerare och menige var i varje fall det som uttryckes i Runebergs dikt. Men alldeles enhälligt var det icke. »Kommissariatet» uppskattade fortfarande hans förtjänster nog så högt som synes av kammarrådet Nybergs bekymrade rader till Sandels, då Klingspor avskedats: »Gud i himmelen låte våra operationer och den allmänna saken, vårt arma lands frälsning, härav icke komma något att lida, som dock min innerliga värme för min fosterjord väcker till befruktan.» Och själve Adlercreutz uttalade öppet, att han ansåg Klingspor åtminstone lika bra som hans efterträdare, den gamle Klercker.

Det var i början av september 1808 Klingspor avskedades, då även Gustav IV Adolf fattat hans oduglighet, men avskedet gavs i mycket nådiga

ord, och då han, som i början av oktober lämnade högkvarteret, kommit fram till Stockholm, mottogs han ingalunda som en syndabock utan med stor utmärkelse. Han hade en gång varit en av de för skönhet och vett mest skattade unga kavaljererna vid Gustav III:s hov, och inom hovets kretsar levde sympatierna kvar. Samme Nyberg, som ovan citerats, skrev en månad senare till Klingspor själv: »Jag har hört den ärebevisning Eders Excellens rönt i huvudstaden; och hurmycket bör den icke glädja varje individue, som haft den lyckan att räkna sig hörande till den Armée, Eders Excellens commenderat.» Men även utom hovet bevarade namnet Klingspor fortfarande sin klang. Bernhard von Beskow berättar i sina Levnadsminnen om hur allmänheten hyste respekt för fältmarskalken, vars namn den fann med de största bokstäverna under varje segertidning och då den såg hur klokt han beordrat »överste Adlercreutz att angripa fienden» eller överste Sandels »att avskära reträtten» eller »intaga den och den positionen». »Man visste ej hur bulletiner tillagas», tillägger Beskow i en reflexion, som bevarat sin aktualitet; »drog arméen sig tillbaka, så var det för att måtta ett desto bättre slag; ryckte den fram, så voro ryssarna snart ur landet». Och då bibliotekarien och tidningsredaktören P. A. Wallmark hopsatte en patetisk »Sång till Finska Arméns Ära», som belönades med Svenska Akademiens stora pris, gjorde han Klingspor till en centralfigur i denna dikt; det är Klingspor som där

får tala de eldande — men mycket schablonmässiga — ord som kalla hären till strid:

Han stundat denna dag, så sen för ert begär,
I Kämpar, som ert mod dess högre lön beskär!
Det fält, som vinkar er at sina lagrar bryta,
Går att försvararns krans i Segrarens förbyta:
Ur fosterlandets sköt jag hastat edra fjät,
Att med förenta svärd på nytt eröfra det!
Gån Hjeltar! Med ett mod af inga faror hejdadt,
Försvaren än ett Namn, i Segerns häfder frejdadt!

Men Wallmarks av tom efterklassisk deklamation fyllda dikt är icke det enda aktstycke, som tyckes jäva Fredrik Cygnæus' påstående: »Ej ens dikten skulle hava den avlägsnaste rättighet att framställa Klingspor såsom hjälte och Adlercreutz såsom feg». I Riksarkivet i Stockholm ligga bland de papper drottning Hedvig Elisabeth Charlotta kärleksfullt bevarat som minnen av hovets små litterära förnöjelser också två små franska poem ägnade fältmarskalkens krigarlagrar — det ena osignerat, det andra undertecknat med en signatur. De lyda:

A. S. E. M:r le Comte de Klingspor.
31 oct. 1808.

Digne chef de la brave armée,
qui viens accomplir tes destins!
Lis ta future renommée
dans les coeurs des contemporains!
L'estime et la reconnoissance
en te decernant des lauriers,
croit rendre hommage à la vaillance
de tous nos genereux guerriers.

Souvent vous eutes à combattre
la nature et les elemens;
presque toujours Un contre Quatre,
vous redevintes conquerant.
Vous avés franchi les obstacles,
bravé le nombre et la fureur:
Qui vous enseigna ces miracles?
Ce fut le toutpuissant honneur.

Mais notre unanime suffrage
pourroit enfin t'importuner;
celui qui merite un hommage
fait aussi tout pour l'eviter.
Oui, faisons de même. A la gloire
sauvons un modeste embarras;
avec un couplet par victoire
ma chanson ne finiroit pas.

G. L.

Au Monsieur le Comte de Klingspor.

Le Triomphe objet d'Envie
Du Romain flattoit l'Espoir,
Lorsque servant la Patrie
Il remplissoit son Devoir.

Quoiqu'une si vaine Gloire
N'auroit point pu te tenter
Par bien plus d'une Victoire
Tu viens de la meriter.

A l'honneur de ton courage
N'offrons point un compliment;
Il faut un plus digne hommage —
C'est celui du sentiment.

Maurice! un jour sur ta tombe
A tes Mânes nos Guerriers
Offriront un Hecatombe
En la couvrant de Lauriers.

Initialerna *G. L.* beteckna tydligen en av tidens mer bemärkta personligheter: hovmannen och politikern Gustav Lagerbjelke, enligt Biografiskt Lexikons välturnerade upplysningar »i Carl XIII:s och den glada Hedvigs hov ständigt den, som var anförare i snillets lekar och som med mesta framgång skar sin penna till hovkretsens nöje och uppbyggelse», bekant först som utrikesminister i Sverige efter revolutionen och sedan som Sveriges minister i Paris, slutligen som en framstående teaterchef, oerhört beundrad av samtiden för sin spiritualitet och elegans, mindre uppskattad av eftervärlden som diplomat.

Och denna eftervärld, som berövat Lagerbjelke åtminstone en del av den glans, som i samtidens ögon omstrålade honom, har icke heller känt sig benägen att för Klingspors räkning infria de växlar de två skalderna så frikostigt utställde på den. I stället för den lagerhekatomb, som skulle hölja hans grav, stå »Fältmarskalkens» outplånliga ord som hans gravskrift.

BINDING LIST DEC 1 1928

I.Swed.
227435 C3553s
Author Castrén, Gunnar
Title Studier och Kritiker.
NAME OF BORROWER.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU